

אלי שילר

מערת המכפלה

מערת המכפלה

©

כל הזכויות שמורות

Copyright - 1979

אלי שולר, ירושלים

אלי שילר

מערת המכפלה

הוצאת אריאל, ת.ד. 3328, ירושלים

הקדמה

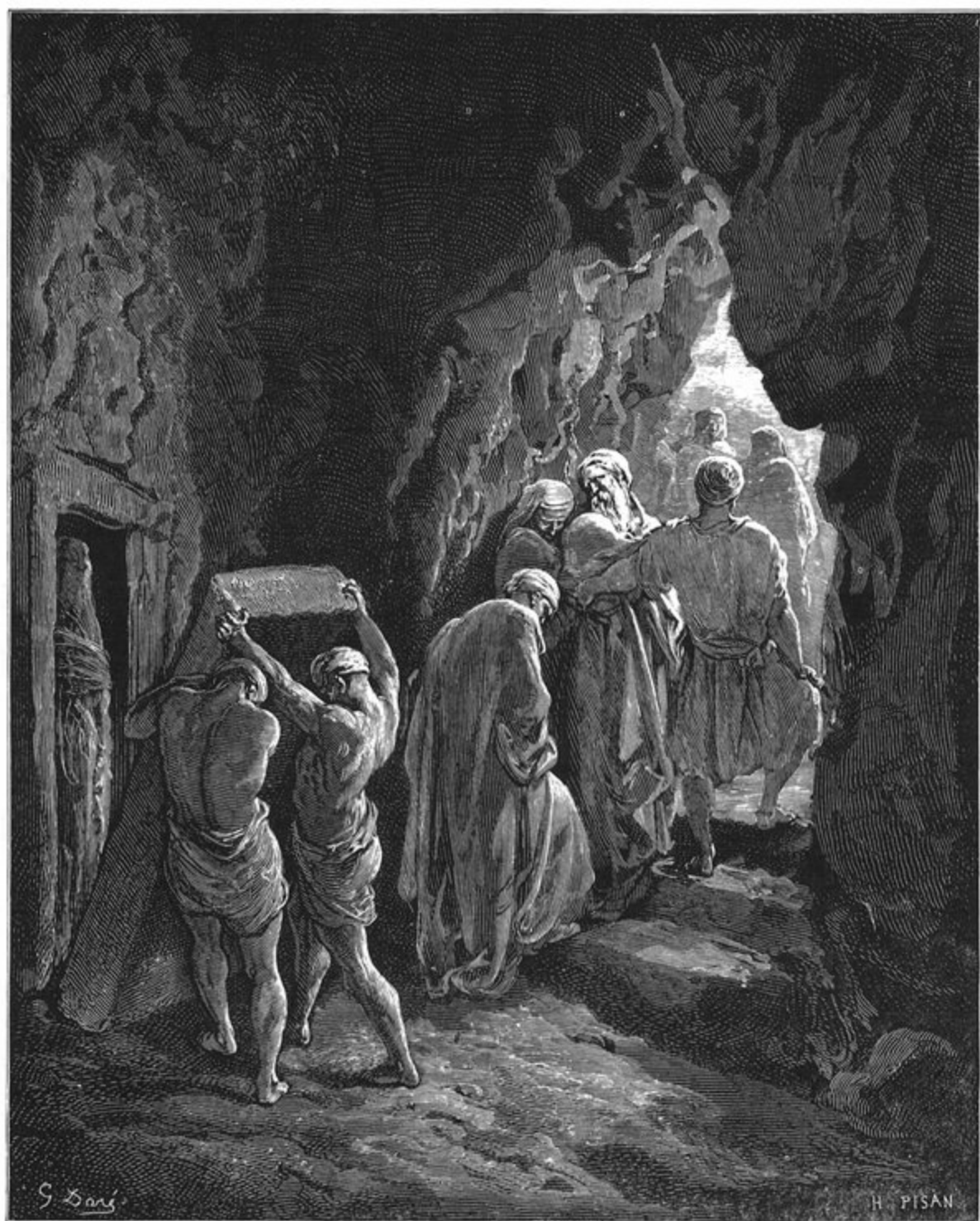
פתיחת שערי מערת המכפלה לאחר מלחמת ששת הימים, היותה נקודת מפנה חשובה בתולדות המקום וספרות עשירה נכתבה על נושא זה. אף על פי כן, דומה, כי עיקר הדברים שראו עד עתה אור בעברית, התרכזו במסורות ובאגדות הנוגעות למקום והשתקפותן בספרות עולי הרגל. מאידך, נראה כי חסר עדין תאור שיטתי וממצה על בנין מערת המכפלה ואתריה. בעיקר לא היתה התייחסות מספקת לניצול הידע העצום שרוכז בספרם המונומנטאלי של וינסאן ומקאיי על מערת המכפלה. בעבודה צנועה זו, נעשה נסיון לעשות זאת, כשלעניי הכותב עומד הקורא והמטייל מן השורה, ולא דוקא החוקר ואיש המקצוע. מסיבה זו, ההתייחסות לספרות המדעית צומצמה ככל האפשר בגוף המאמר, והמקורות והמובאות רוכזו בנפרד בסוף.

אני רוצה להודות בזאת לאלו שקראו את העבודה ועודדוני להוציאה לאור. למאיר בן דב, שטרח לקרוא את החומר, העיר הערות חשובות והוסיף מנסיונו. לפרופ' שמואל אברמסקי, שלא חסך מזמנו לקרוא את הכתוב ולהעיר, ופרופ' זאב וילנאי שעבר על העבודה עם סיומה, והפנה את תשומת לבי למספר פרטים חשובים. עם כל תרומתם של מלומדים אלו לעבודה צנועה זו, מן הדין להדגיש, שאין הדברים מחייבים אותם מבחינה מדעית, או מכל בחינה אחרת. אם יש מקום לתיקונים הם כולם על אחריות כותב שורות אלו.

א. ש. ירושלים, אפריל 1976

תוכן הענינים

א. חברון אלוני ממרא ומערת המכפלה	ט. פרטים משנים במערת המכפלה
ב. זיהוי המקום	טו. "מאקאם אדם" ומסגד הנשים
ג. שמות מערת המכפלה ומקורם	טז. החצר ופרטים אחרים
ד. תולדות מערת המכפלה	טז. מסגד הג'אוליה
1ד. מערת המכפלה בתקופת המקרא	4ט. המצודה (אל קלעה)
2ד. מערת המכפלה בתקופת בית שני	
3ד. מערת המכפלה בתקופה הביזאנטית	י. הבנין ואופיו בתקופה הצלבנית והביזאנטית
4ד. מערת המכפלה בתקופה הערבית	1י. הכנסיה לחלקיה
5ד. מערת המכפלה בתקופה הצלבנית	2י. עבודות האמנות בבנין
— הירידה למערת המכפלה והמצאת האבות	3י. סגנון הכנסיה הצלבנית
— משמעות הדברים	4י. שחזור הכנסיה המקורית (מהתק' הביזאנטית)
6ד. מערת המכפלה בתקופה הממלוכית	יא. מערת המכפלה במסורות השונות
7ד. מערת המכפלה בזמן החדש	1א. מערת המכפלה במסורת היהודית
8ד. מערת המכפלה במלחמת ששת הימים ולאחריה	2א. מערת המכפלה במסורת המוסלמית
ה. המתחם המקיף את מערת המכפלה	3א. מערת המכפלה במסורת הנוצרית
1ה. תארוך המתחם	יב. אגדות ומסורות אודות מערת המכפלה
2ה. החור בחומה הדרומית כלפיו התפללו היהודים	יג. מערת המכפלה בערויות עולי הרגל
ו. מעבה המערה	נספחים :
ז. המסגד	נספח 1. "אבות קדומים" בישראל ובעמים
1ז. המיחרב	נספח 2. הערצת קברי האבות, ו"קברים קדושים" במסורת העממית
2ז. המינבר	מקורות ומובאות
3ז. הפתחים המוליכים למערה	בבליוגראפיה נבחרת
4ז. פרטים משנים במסגד	
(הדיון במצבות יצחק ורבקה בפרק הבא)	
ח. מצבות האבות	
1ח. מיקום המצבות	
2ח. מצבות אברהם ושרה	
3ח. מצבות יצחק ורבקה	
4ח. מצבות יעקב ולאה	
5ח. מצבת יוסף (עשו)	

"ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו אל מערת שדה המכפלה" (בראש' כג: יט).

(ציור מאת גוסטאב דורה).

א. חברון, אלוני ממרא ומערת המכפלה

קדושתן של ערים וחשיבותן הדתית בעולם הקדום עמדו לא אחת ביחס ישיר לחוסנן ומעמדן. כלל זה כוחו יפה גם לגבי חברון שהיתה עיר מרכזית בדרום במת ההר. חברון שלטה על דרכים ראשיות רבות שהסתעפו ממנה, הצטיינה בקרקעות פוריות ובשפע מים. יתר על כן, מיקומה על ספר המדבר והארץ הנרשבת, ואזורים גיאוגרפים מנוגדים הגובלים בה, הפכו אותה למרכז ישובי ומסחרי החל מתקופות קדומות.

עדות לקדמותו של הישוב בחברון ומעמדו מצינו גם במקרא; העיר נוסדה שבע שנים לפני צוען שבמצרים, דהינו בשנת 1730 לערך, והיא העיר היחידה שהמקרא מציין את שנת בנינה.

כאן בחברון ניגלה ה' לראשונה לאברהם והבטיח לו את הארץ: "לזרעך נתתי את הארץ הזאת, מנהר מצרים ועד הנהר הגדול נהר פרת". כאן נצטוו אברהם על המילה, וכאן נימולו הוא ובני משפחתו (בר' יז, א-כא).

בשל חשיבות העיר והמסורות הדתיות שניתמקדו בה, נמנתה חברון בתקופה הישראלית על ערי הלוויים ושמשנה כעיר המקלט הדרומית של ארץ ישראל. בחברון כרת דוד ברית עם זקני ישראל לפני ה' ונימשח למלך (שמו"ב ה'ג). דוד מלך בה שבע וחצי שנים, ורק לאחר מכן העביר את מלכותו לירושלים.

חברון העתיקה מזוהה בג'בל רומידה, אשר בשיפוליה הצפונים משתרע בית העלמין היהודי. גבעה זו שולטת על צומת הדרכים של חברון ואפשר שכאן היתה המצודה של העיר. עדות לכך אנו מוצאים אולי בשרידי הביצור-רים שנתגלו במקום והשיכים לתקופת האבות (הכרונזה התיכונה). צפונה משם נמצאת דיר אל ארבעין, המזוהה במסורת העממית עם קרית ארבע.

מקום אחר שנתקדש במסורת האבות הוא אלוני ממרא, מקום בו הקים אברהם מזבח, זכה לביקור המלאכים ולהבטחת הארץ לו ולזרעו אחריו.

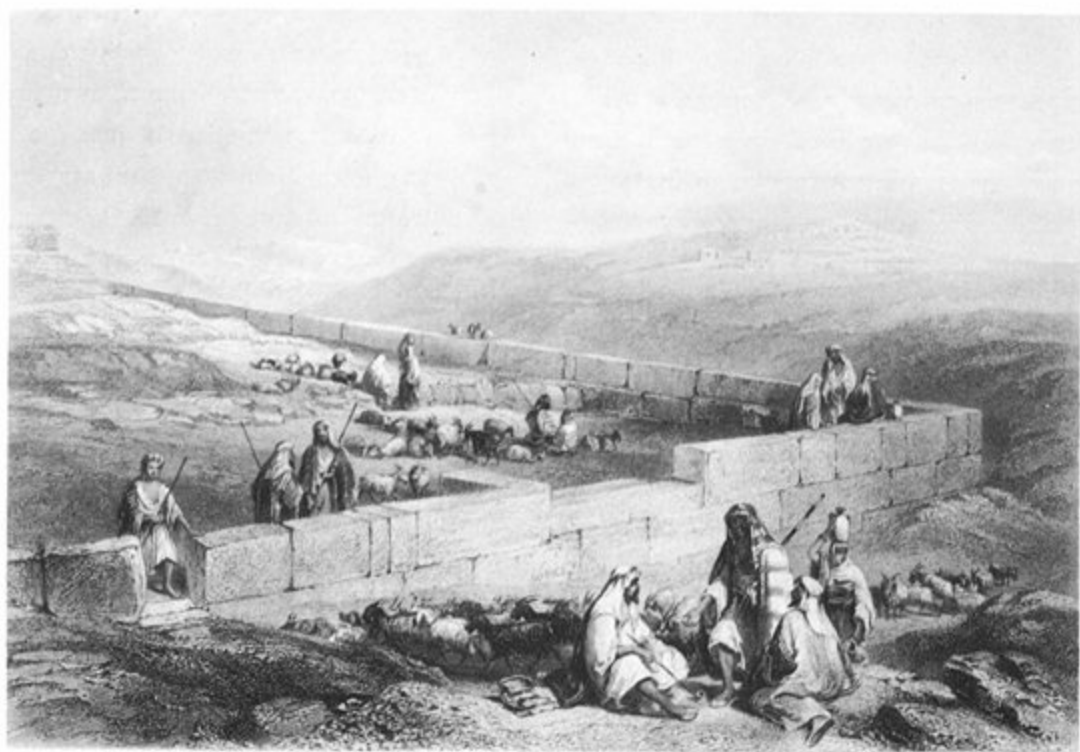
אלוני ממרא נמצאת כשלושה וחצי ק"מ צפונית לחברון, ונקראת בפי התושבים "רמת אל חאליל" (*). במקום שרידים מרשימים של בסיליקה מתקופת קונסטנטינוס, וכן שרידים הרודיאנים.

מהלכים לסברה כי באלוני ממרא היה מקדש כנעני קדום, שהיתה לו אולי זיקה לפולחן העצים, ובעיקר לעץ האלה, ומסורת קדושתו מצאה את המשכה בתקופת האבות ולאחריה (**).

* לפי דעה אחרת, בה תומכים חוקרים חשובים כמור ואבל, יש לזהות את ממרא בג'בל נימרא, כ-1.6 ק"מ צפונה ממערת המכפלה.

** המקום נחפר על ידי מאדר, שהעלה השערה זו. לדעתו המאורעות המתוארים בבר' ט"ז וי"ז, כגון הבטחת הארץ וברית המילה, התרחשו אף הם כאן. פולחן העץ (והמזבח) נכרתו לפי השערתו עם הרפורמה של יאשיהו.

אלון עבות הנמצא
כיום בחצר הכנסיה
הרוסית בחברון. החל
מימה"ב הוא מזוהה עם
"אלון אברהם" (בפי
היהודים "אשל אברהם").
אלוני ממרא המקראית
נמצאת צפונית מזרחית
משם.

אלוני ממרא (רמת אל חאליל), נמצאת כ-3.5 ק"מ צפונית מחברון.
במקום מצוים שרידי בסיליקה ביזאנטית וכן שרידים הרודיאנים.

המכפלה). בין מרבית החוקרים קיימת הסכמה אקסיומא-טית כמעט בדבר האותנטיות של מערת המכפלה המשמשת נקודת מוצא בדיון על חברון, הן בשל מסורת הדורות והן בשל כורח הנסיבות, שכן אין כל אפשרות טכנית לחקור את מעבה המערה ולתהות על אופי המקום (*).

לדעת מזר "קביעת מקומה של מערת המכפלה במקום שמראים אותה היום... מבוססת בלא ספק על מסורת קדומה, בלתי פוסקת מאז ימי המקרא".

לדעת לונץ "באמיתות הקברים האלה אין כל ספק. כי לפי עדות תורתנו... קוברו האבות במערת המכפלה אשר בקצה העיר חברון... בימי בית שני (לכל המאוחר...) בנו מלכי ישראל בנין מפואר על מערת הקברים הזאת".

מקובלת כיום הסברה, כי חברון הקדומה שכנה בג'בל רומידה, הנמצאת בימינו ממערב לעיר, ומוחץ לתחומה, והנקראת על ידי הערבים גם כיום "חאברון". בהיות מערת המכפלה מרוחקת ממקום זה קמעה, אפשר שהמונח "שדה" (ברא' כג, 19), כלומר אזור מחוץ לעיר, לגבי מערת המכפלה, תואם את הנסיבות.

ג. שמות מערת המכפלה ומקורם

מקור השם "מערת המכפלה" אינו ידוע, אך דמיונו למלה "כפל" הווה את הבסיס לפירושים ודברי דרש רבים. לפי אחת הגירסאות מקור השם בקברים הכפולים או בזוגות הכפולים הקבורים בה (1). לפי מסורת אחרת מי שקבור בה שכרו כפול ומכופל (2). כן מצינו: "משעה שקנה אברהם את המערה והשדה שלה, הוכפל ערכם ונכפל שוים בעיני כל" (בראשית רבה נח, ז), או "על שחפר בה האדם הראשון מקומתו כפלים" (3). אך לפי דעה אחרת אין זה שם תואר כלל אלא שם מקום, לפי שכתוב "שדה עפרון אשר במכפלה" וכו' (4).

* "אברהם היה לא רק אבי האומה העברית, אלא סמל למורשת אשר מלאה תפקיד מכריע בתולדות האנושות. יש על כן חשיבות מרובה לחקירת האותנטיות של המקום: אלא שלגבי המוסלמים חקירה מעין זו כרוכה בהפרעת שלום האבות, 'פשע שהאבות לא יאחרו מלהעניש את מבצעו', בעוד היהודים יתיחסו לכל נסיון להטיל ספק במהימנות המקום כאל התגרות" (וינסאן).

1. עירובין נג, א. "שני בתים זה לפניו מזה". הראב"ע בפרושו לגמרא אומר: "מערת המכפלה, מערת בתוך מערה".

2. בראשית-רבה נח, ז; מדרש הגדול, בראשית, עמ' שפד.

3. בראשית-זוטא, עמ' קס-קסא.

4. הורוביץ, א"י ושכנותיה, עמ' 248.

קברו של עתניאל בן קנו

רות המואביה. בכניסה לעיר, מימין, מצויות "מצבות קברי העדים" – "אל שהידה" בערבית, המיוחסות לעדים מבני חת, אשר נוכחו בשעת המו"מ בין עפרון החיתי ואברהם בשעת קניית מערת המכפלה. בסמוך למערת המכפלה נערץ עד ימינו קברו של אבנר בן נר, שמצא את מותו בשערי חברון. קברים אלו היו נערצים על היהודים, ובפרט על בני הקהילה המקומית בחברון.

זכות קברי האבות, שאפו היהודים בכל הדורות להקבר בחברון ולא בכדי נאמר: "ואין לך טרשים בארץ ישראל יותר מחברון דהוּוּ בה שכבי" (שהיו קוברים בה מתיהם – סוטה לד, ב). מתוך עדויות מימי הביניים אנו למדים כי בחברון היה "בית החיים של ירושלים" (ז"א בית העלמין המרכזי), שהיה עד לתקופה הצלבנית בחצר מערת המכפלה, שכן היהודים חפצו להקבר בסמוך "לישני חברון".

ב. זיהוי המקום

מערת המכפלה נמנית עם סוג האתרים שאין בכח "האמת המדעית הצרופה" לשנות את הערצת הדורות ורחשי הלב למקום. רומה על כן, כי אין חוקר שלא יגש בפיק ברכים לנושא, שעה שעליו לבדוק את האותנטיות של מערת המכפלה, שכן כל "חידושים" בנידון, עשויים לבא לידי עימות גלוי עם מסורת בת אלפי שנים (וזכורה הסערה שנתעוררה בעקבות הכרזתו של אחד מבחירי הארכיאולוגים לאחר מלחמת ששת הימים, שעה שטען שאין בידנו למעשה כל הוכחה שהאבות קבורים במערת

ומכאן שהיה זה אולי שם מקום, או רובע בחברון. דעה זו היתה מקובלת על פרשני המקרא בימי הביניים. כך מפרש הרשב"ם: "כל הבקעה קרויה מכפלה כמו ככר הירדן". כמוהו סבור הרמב"ן: "שדה עפרון אשר במכפלה, והנה הוא שם המקום אשר בו השדה, ואין צורך לבקש טעם לשם המקומות". כינוי אחר, המתיחס בעיקר לנקברים במקום, הוא "ישני חברון", ועל מצבות קברי יהודים בגולה מצינו "להזכירו עם ישני חברון" (1). כן מצינו השם "ישני מכפלה". במאה ה-11 מופיע גם השם "קברי אבות" כשם נירדף לעיר, בעוד תושביה היהודים נקראים "אנשי קברי אבות" (2).

תולדות מערת המכפלה

17. מערת המכפלה בתקופת המקרא

יש בתאור קנית מערת המכפלה וקבורת שרה, תחושה של אותנטיות וממשיות, ולא רק אגדה או סיפורת. מופיעים לפנינו כל אותם פרטים שהמסורת נוטה לשמר. כאשר נכתבו הדברים, המסורת היתה עדין חיה ומוחשית לפני הסופר המקראי שהעניק לה אופי מיוחד שאיננו מקובל בספר בראשית. ניתן על כן להתייחס במדה סבירה של וראות, לאופי ההיסטורי של הסיפור שלפנינו: "ויקם שדה עפרון אשר במכפלה, אשר לפני ממרא. השדה והמערה אשר בו וכל עץ אשר בשדה, אשר בכל גבולו סביב. ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו אל מערת המכפלה אשר על פני ממרא היא חברון" (בראשית כג: 1-19).

מטבע הדברים אין דרכם של נודדים לדקדק ביותר במקור מות הקבורה, ונראה על כן, כי פעולה זו, של קנית אחוזת קבר, היא בעלת משמעות סמלית ובאה להדגיש את האחזתו של אברהם בארץ לצמיתות, לו ולדורות הבאים אחריו. ואפשר שמשום כך התאור חוזר פעמים רבות: "ויגוע וימת אברהם בשיבה טובה... ויקברו אותו... בניו במערת המכפלה... אשר קנה אברהם מאת בני חת, שם קבר אברהם את שרה אשתו" (בראש' כה: ה, ו).

"במערה אשר בשדה המכפלה אשר קנה אברהם" (שם,

במקורות מוסלמים ונוצרים כאחד נקרא המקום על שם אברהם אבינו, ובשני המקרים הוא שימש כמקור לשם העיר. בפי הערבים תקרא מערת המכפלה ח'ארם אל חאליל (*), מקדש אברהם בעוד העיר תקרא אל חאליל, ובימי הביניים נהגו לקרוא לה גם מסגד איברהים או קבר איברהים. בפי הביזנטים נקרא המקום סנט אברהמיוס או קסטלום אברהמיוס, בדומה לשם העיר. השם הנפוץ בפי הצלבנים היה סנטה קורנה – "המערה הקדושה" (Sancta Caverna), בעוד העיר נקראה "סנט אברהם דה חברון".

מט: ל-לב). "וישאו אותו בניו ארצה כנען ויקברו אותו במערת המכפלה אשר קנה אברהם" (שם, נ: יג). הדגשה חוזרת ונשנית זו של קנית המערה יש בה אולי גם הרעיון עמום למחלוקת שהיתה בגין השייכות על המקום במשך הדורות שקדמו לחתימת ספר בראשית, דבר המשתקף גם בדברי חז"ל: "זהו אחד משלושת המקומות שאין אומות העולם יכולים להונות את ישראל לומר גזולים הם בידכם, ואלו הם: מערת המכפלה ובית המקדש וקבורתו של יוסף. מערת המכפלה שכתוב: 'וישקול אברהם לעפרון את הכסף אשר דיבר באזני בני חת, ארבע מאות שקל עובר לסוחר...'".

אפשר גם שהרבו לעסוק בנושא זה, שכן לפנינו הנחה הראשונה שנרכשה בארץ כנען, וכן בשל חשיבות המקום מחד, ומתוך שהסיפור המקורי ממעט לתת בידנו פרטים אחרים מאידך. הפרוט הכלתי נלאה שנוקט המקרא בפרשה מוצא את ביטויו בדברי חז"ל: "כמה דיות משת-פכות, כמה קולמוסים משתכרים כדי לכתוב, בני חת עשר פעמים כנגד עשרת הדיברות".

* נראה כי מקור השם הערבי אל חאליל – "האהוב", "המבוכר", שורשו ביהדות. "ואברהם נקרא ידיד" (מנחות נ"ג ע"ב). ברסלבי סבור כי הוא הגיע לקוראן מיהודי מכה. יש ויאמרו: מקאם חאליל איברהים, או חארם איברהים, או ג'עמא אל חאליל אל רחמן (ברסלבי).

1. וילנאי, מצבות קודש, עמ' עה.
2. שם, עמ' עו.

החשיבות שיוחסה לקבורה במערת המכפלה היתה רבה ביותר. לאור זאת, ניתן להבין את בקשתו של יעקב מבניו, שישאו את גופתו לקבורה במערת המכפלה. וזו היתה גם שאיפתו של יוסף (שלא זכה לכך). רחל שלא נקברה במערת המכפלה, נחשבה במסורת המדרשית כבאה על עונשה.

מקובל היה לראות במשא ומתן בין אברהם ועפרון החתי על כל גינוני הטקס שנתלוו אליו, מקח וממכר אופיני למזרח, בו מפגין המוכר רוחב לב כדי להכשיר את הקרקע לגביית מחיר מפולפל עבור השדה והמערה. אך הדעה הרווחת היום היא, כי הדיון נעשה ברוח החוק החיתי לאורו מתבהרים הרבה פרטים שהיו נעלמים לפני כן: אברהם היה גר בארץ, ועל פי החוק לא היתה לגרים זכות על הקרקע. מאחר והקניה לא נעשתה כחוק, והשעה היתה דוחקת בשל כבוד המת, אין אברהם נרתע מלשלם את מלוא סכום הכסף. על כי הדבר נעשה ברוח החוק החיתי אנו למדים, בין השאר, מהעובדה כי עפרון ניסה למכור לאברהם לא רק את המערה אלא גם את השדה, שכן, לפי המקובל בחוק החיתי, אם הקונה רכש את כל השדה, חלות עליו כל חובות השרותים למלך, אך אם רכש רק חלק מהשדה הוא משוחרר מחובות אלו.

אלא שמכל הנתונים שהועלו כאן, אין לאל ידינו לדעת דבר על צורת הקבר ואופיו, למעט העובדה כי מדובר בקבורה במערה.

למערה זו נוספה ודאי חציבה מלאכותית ו"חדרים", כדי להכשירה לתפקידה. אפשר שמדובר בזוג מערות או כוכי קבורה, כפי שניסו ללמוד מהשם ("כפל") ומהפרשנות המאוחרת. נראה כי מימדי המערה היו ניכרים שכן שימשה ל"קבורה משפחתית", שהורחבה באופן הדרגתי כמקובל במערות הקבורה בארץ ישראל (*). ובמרוצת הדורות נוספו למערה קברים אחרים, מלבד קברי האבות.

* כידוע, היתה דרך בני א"י ושכנותיה לחצב להם "קברי משפחה" באפן זה: ראש בית-אב עשיר, שהיו לו עבדים רבים, תר לו איזה שטח-ארץ סלעי ויחצב לו שם בראשונה מערה גדולה ובהוכה פתח כוכים בעד בני משפחתו. כאשר פרו ורבו בני המשפחה הוסיפו על הכוכים, או שחצבו מערה אחרת בתוך המערה הראשונה ובה פתחו כוכים חדשים, וכן הוסיפו על הכוכים או על המערות דור אחר דור. בגלל זה אנו מוצאים לעתים רשת שלמה של מערות שאפשר לחקות בהן זמן רב, שנכנסים להן רק דרך פתח אחד. כמובן, אין מערה נחצבת בזמן קצר אפילו בימינו אלה – באבק שרפה ובדינמיט! אז, לפני אלפי שנים, היו צריכים בודאי עת

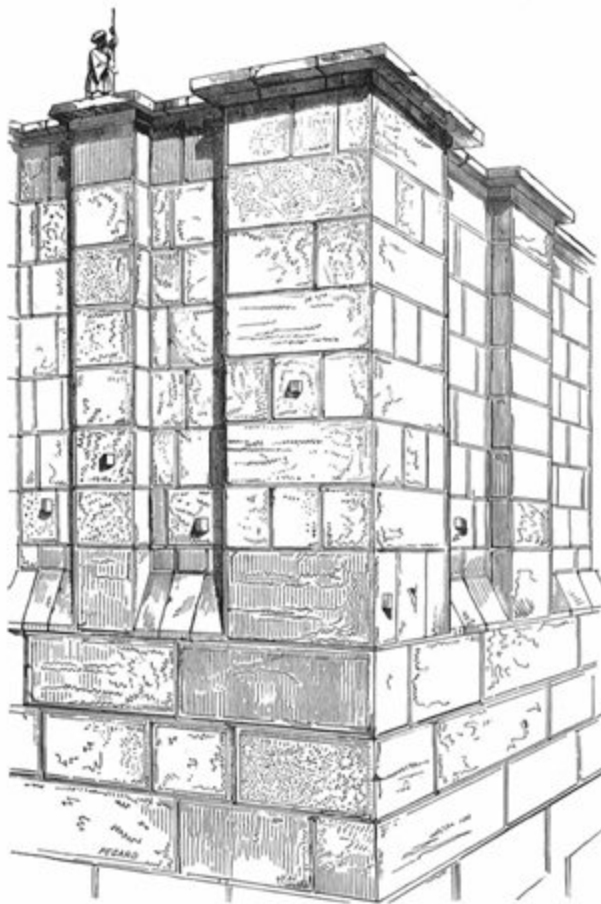
בכלל נראה שאין לראות במערת קבורה מעין זו דבר מיוחד או יוצא דופן, למעט מבני העל שנוספו בתקופה מאוחרת יחסית והמסורות הרבות שניכרכו למקום במרוצת הדורות. המידע על המקום בתקופת המקרא לוטה בערפל, והנתונים מהם אנו יכולים לשאוב מידע על מערת המכפלה וצורתה, הם בעיקר בדרך ההיקש, המסתמך על מקבילות מן התקופה, על מערות קבורה אחרות בסביבות חברון וכן על תאורים של עולי רגל שהצליחו (כביכול..) לבקר במעבה המערה. אלא ששלושת הנתונים כאחד אינם אלא פרורי רמזים קלושים שאינם מאפשרים לחרוג מתחום ההשערות. אפשר אולי לשער, כי לפנינו מערה טבעית שהכניסה אליה היתה כנראה מצד מערב ושציר האורך שלה הוא צפון דרום. מערה זו הוכשרה בתקופה קדומה לשמש לקבורה תוך חציבת חדרי קבורה אחדים. אלו עברו שינויים ברבות הימים, עד לחיתמתם הסופית על ידי המוסלמים.

2. מערת המכפלה בתקופת בית שני

חזקה עלינו הדעה כי המתחם שעל מערת המכפלה הוקם על ידי הורדוס. דבר זה עולה הן מסגנון הבניה ההר-דיאני המובהק שכמוהו אנו מוצאים באזור הר הבית ובכמה מקומות אחרים, והן ממציאותו של מבנה מפואר ומרשים בעל מימדים עצומים המרמזים כברור על המלך – הבנאי. נטיתו של הורדוס להקים מבנים ומפעלי בניה מונומנטאליים ידועה היטב ומצאה כנראה את ביטוייה גם כאן. אפשר שגם סיבות פוליטיות ודתיות, בדומה לאלו בהר הבית הניעוהו לבצע מפעל ענקים זה. הבניה השלמה וההומוגנית מעידה, כי אין כאן מעשה שחזור אלא בניה מהמסד ועד לטפחות.

מפתיעה על כן העובדה, כי יוסיפוס, שלא חסך מלתאר ולהלל את מפעלי הבניה של הורדוס אינו מזכיר, ולו ברמז,

כפל, כפלים מאשר בימינו עד שחצבו מערה וכוכיה ולכן, מובן הדבר, כי אברהם, בהיותו "גר – ותושב" בארץ לא הספיק לחצב לו מערה וכוכים, ולכן היה זקוק, במות שרה, לבקש מאת בני חת שיתנו לו מן המוכן. (הורוביץ, א"י ושכנותיה עמ' 248 הערה 8).

חומת מערת המכפלה (שחזור).
הסיתות המעולה, והעיבוד דמוי האומנות ואבני הענק
דומים לחומות הר הבית, אלא שכאן העיבוד שלם יותר.
מפלס היסודות זהה למערה בעוד האומנות – למסגד מעל.

כדי לעודד את יומרות האדומים לתבוע חזקה על המקום
ואפשר שמשום כך אין לו הד בכתובים. (*)

ד. מערת המכפלה בתקופה הביזאנטית
על מערת המכפלה אנו למדים מעדויות ארכיאולוגיות
יותר מאשר היסטוריות, בפרט מתקופת הורדוס ועד
לתקופה הביזאנטית, שכן בפרק זמן זה משתתקים המקו-
רות למשך קרוב לארבע מאות שנה.
נראה, כי במאות הראשונות לספירה היו עיני הכל מוסבות
לאילוני ממרא, שהיה המרכז הנצרי החשוב בסביבה ולא
למערת המכפלה. ברם עם נצחון הנצרות, החל ההדפוס
אחר מקומות הקשורים למקרא ולברית החדשה כאחת.
לא עבר זמן רב, עד שמקום קבורת האבות ריכז אליו את
תשומת לב השליטים הביזאנטים. ראשית, דאגת השלי-
* אשר למעבה המערה בתקופה זו, אין לנו כמובן כל
ידיעה מפורשת. אך על סמך האור מהתקופה הצלבנית,
הסיק וינסאן, כי היא עברה שיפוץ מחודש בתקופה זו על
ידי הורדוס, כמחייב מחשיבות המקום. החוקר רואה
דמיון הן בעבודת הסיתות והן בצורת המערה לקברי
משפחת הורדוס בסמוך למלון דוד המלך (ר' המערה
בחק' הצלבנית).

כי המקום הוקם על ידי אותו מלך (*). מאידך אין הוא
חוסך מלשבח את יפי המקום: "גם מצבות קברותיהם
נראות בעיר הזאת עד היום הזה והן עשויות שיש יפה,
לכבוד ולתפארת" (מלחמות, ד', ט', ז').

אפשר אולי לתרץ זאת בכך, כי במקום מקודש מעין זה
הדגש, מטבע הדברים, הוא לא על הבונה וכו', אלא על
מסורת הדורות והאותנטיות של מערת המכפלה.

אין להוציא עם זאת מכלל אפשרות, שאי הזכרת המקום
נעשתה מתוך מגמתיות, על רקע המאבק עם האדומים בגין
החזקה על המקום, כפי שבא הדבר לידי ביטוי בספר
היובלים: על פי ספר היובלים מערת המכפלה שמשה
לאברהם לא רק מקום קבורה, אלא גם מבצר ומקום
מגורים עבורו ועבור צאצאיו.

כאשר ספר היובלים מדבר על "מצודת אברהם" או ביתו,
הרי אין זה עוד בממרא, אלא במערת המכפלה (או
בסמוך), והוא מוסיף כי גם יעקב גר שם.

הסיפור אינו אלא השלכה (פרויקציה) של התקופה
החשמונאית אל תקופת האבות. הוא נועד לתאר את מסעם
של האדומים כנגד יעקב ובניו, הגרים "במצודת אברהם".

מטרת סיפור דמיוני זה היא להדגיש את השייכות הבלתי
מעורערת של מערת המכפלה לצאצאי אברהם ולבטל את
תביעת האדומים – צאצאיו של עשו לחזקה על המקום.
הספר מכנה את הבנין "בירה" כלומר מעין מבצר בסגנון
פרסי, שעל יסודות בנין מעין זה הקים הורדוס את מצודת
האנטוניה (מצפון להר הבית).

אין זה מן הנמנע, כי תהליך דומה התרחש לגבי "הבירה"
בחברון, אלא שלאור המלחמה שהיתה נטושה כאן בין
היהודים והאדומים, יתכן ומפעלו של הורדוס היה בו

* עובדה זו גרמה לחוקרים אחדים לנסות ולהקדים את
תארוך המתחם. כך, ב"צ לוריא ניסה להראות כי אין
ליחס את המבנה להורדוס אלא לאדומים שישבו בחברון
במאות ב-ג לפנה"ס: "לו צריך היה לפאר את המקום
המקודש לגבי עמו וקרוביו, ודאי שהורדוס היה עושה
זאת. ואם לא נזכר בניין זה ברשימה הגדולה של בניני
הורדוס, לא בס' 'מלחמות' ולא בס' 'קדמוניות',
משמע שלא הוא בנה את הבנין".

... "הבנין הנהדר שעל מערת המכפלה הוא יצירת העם
האדומי שישב בדורמו של חברון בדורות שלפני כיבוש
ארצו ע"י יוחנן הורקנוס". כן מציין מר לוריא בצדק,
כי בניה מעולה תוך שימוש בסיחות שולים היתה קימת
כבר בתקופה שקדמה להורדוס, כך ב"ארמון בני טוביה"
בעבה"י. (ר' ספר חברון, עמ' 274).

כבר וינסאן בספרו ח' ארס אל האילל שהתפרסם בשנת
1923 מתחם לקברי הנבטים בפטרה (עמ' 138-136), אך
מסקנותיו היו בכיוון הפוך; דהיינו, שההבדלים גדולים
יותר מהקיום המשותפים. מאידך קיים דמיון בשאיפה
לרכישת נחלת הקבר לצמיתות והדגשת פרטיות המקום.

טים (*) היתה נתונה להתאים את הטמנוס של הורדוס לצרכים החדשים, תוך מתן אפשרות ליהודים להמשיך לקיים את פולחנם במקום. היה זה מבנה בסיליקאלי שכלל ארבע פורטיקות ואטריום הפתוח בכוון לשמים (אותו מזכיר החייר מפלצנטיה בשנת 570). האטריום נחלק לשני חלקים על ידי סבכה חוצצת; אחד לנצרים והשני ליהודים. מעדות זו ניתן להעלות עוד, כי הבנין המרכזי נחלק על ידי ארבע שורות עמודים לאורכו, לאולם תווך וארבע סיטראות.

המערה עצמה ניזכרת רק כבדרך אגב, ואין זה מן הנימנע כי היא עוררה רגשות יראה מלווים בפחד, שכן נאמר כי ראש העדה הנוצרית ידע את מקום המערה, אך "מעולם לא ראה אותה".

מהתיאורים המועטים ניתן להבין, כי הקברים במעבה המערה נחו בשני מפלסים, האחד על גבי השני. מחוץ למתחם מאידך, היו קפלות בעלות חשיבות משנית, שהנציחו את קבורת יוסף וכלב.

מערת המכפלה או "אברמיס" כפי שהיא נקראת בתקופה הביזנטית, היתה כ- 500 מ' מחברון גופא, שהיתה ממערב לעמק. חברון לא היתה בתקופה זו אלא כפר; במקום הראו את בית מגוריו של דוד, ואחד החדרים שבו שימש לתפילה לעולי הרגל ולתושבי המקום כאחד. יתכן וזהו הבנין שבהמשך היה לקברו של ישי וקפלת "דיר ארבעין" (וילנאי, מצבות קודש, עמ' קצ"ח). במשך זמן ממושך היתה הקהילה הנוצרית שבמקום דלה ביותר, ועיקר האוכלוסיה היתה יהודית או פאגאנית. הפולחן שהתקיים במערת המכפלה, (וכן באלוני ממרא) היה נערך במשותף זה לצד זה - אחד מקווי האופי המיוחדים למקום, תוך ששרר "דו קיום בשלום" בין הצדדים. מערת המכפלה שימשה באותה תקופה מרכז לעליה לרגל לאחר חג המולד, בחג שהנציח את מלכות דוד בחברון. במהלך הטקס דקרא פרק ה' בשמואל ב' 10-3.

נראה, כי היה זה נוהג מקובל על הנצרים להגיע לחברון כדי לחגוג זכרונות אלו. חכם נוצרי בן המאה החמישית ושמו Sozomenos מספר, כי בחברון היו נערות בימיו חגיגות עממיות בכל קיץ. "שם יחוג עד היום ילידי המקום ואנשי ארץ ישראל הרחוקים יותר ואנשי צור וערביים תג נהדר בכל שנה בעונת הקיץ. רבים מאוד

* אין ודאות בנוגע לשם השליט, ונראה כי המקום נבנה תחת שלטון תאודוסיוס או יוסטיניאנוס.

באים גם לשם מסחר, מקח וממכר, כי החגיגה נוגעת מאוד לכולם. ליהודים - מפני שמתפארים באברהם אביהם, לעובדי האלילים - על שום הופעת המלאכים, ולנוצרים מפני שכבר אז הופיע לצדיק מי שעתיד היה להתגלות".

4. מערת המכפלה בתקופה הערבית

עם הפלישה הערבית נהרסה חברון בחלקה. הכמרים היוונים הממונים על מערת המכפלה סתמו את פתח הכניסה ונימלטו על נפשם. המקורות מספרים שהיהודים הם שהראו לערבים את הכניסה, תמורת הזכות להשאר במקום ולבנות בית כנסת.

זמן קצר לאחר הכיבוש הערבי ניזכרות מצבות קברי האבות. הן בנויות בכוון צפון דרום, ועשויות מאבני גזית ומצופות שיש לבן. מצבות האמהות נעשו במתכונת צנועה מעט. קבר העשוי אבן שחורה בקצה הצפוני של החאסם, היה זה של אדם. נראה כי המצבות היו כבר קימות בתקופה הביזנטית, או יתכן ואף ניבנו לפני כן (על ידי הורדוס), שכן אין זה מתקבל על הדעת שהן הוקמו מיד עם הגיע המוסלמים (הן ניזכרות מיד לאחר מכן). יתכן והמצבות שמשו את הבסיס לבנין הבסיליקה במקום.

כאשר השלטון הערבי התבסס בחברון ברבות הימים, החלו המוסלמים לתת ליבם ביתר שאת לפאר את המבנה, שכן האבות נחשבים לעמודי התווך של הדת המוסלמית, ובעיקר אברהם, לו מיחס הקוראן את בנין המקום המקודש במכה ולימוד תורתו במקום. "העובדה כי המוסלמים שאבו ישירות את השראתם ותורתם מאברהם מעמידה אותם בשורה אחת לפחות עם הנצרות והיהדות, מבלי שהיו כביכול מושפעים מהן".

הבסיליקה הביזנטית הפכה למסגד על ידי הערבים, בו נערכו תפילות יום ו' והמצבות קושטו בפאר רב. זה היה מצב הענינים במאה השמינית, כאשר הונחו היסודות לעיר הערבית של היום, בסמוך למערת המכפלה.

הכניסה למעבה מערת המכפלה היתה קשה לא פחות מאשר היום, כי לא היה כל פתח שהוביל אליה. סיפור היה רווח בתקופה ההיא על אודות אחד השומרים שניסה להכנס למערה וצנח אין אונים.. (אלא שהסיפור לוקה בפרטים ילדותיים כמעט, המטילים דופי במהימנותו).

5. מערת המכפלה בתקופה הצלבנית

בראשית המאה השתים עשרה קיימת עדין הבחנה ברורה בין חברון גופא, המשתרעת כחצי ק"מ מערבה ממערת המכפלה, ובין "טירת אברהם" ("קסטלום סנקטום אברהם" בפי הצלבנים), או "פרוזדורים סנקטום אברהמי", הכולל את המבנה והבנינים הניספחים לו. המערה נחשבת על ידי הצלבנים כאתר מקודש, "שניבנה על ידי אברהם, ובו הוא היה גר".

גודפריד מביון כבש את המקום מידי המוסלמים לאחר התקפה שלא נתקלה בהתנגדות של ממש. ביצורי מערת המכפלה חוזקו, ונראה כי הוקם לידה משכן אבירים וחיל מצב. "הסניור של סט אברהם" עמד בראש מועצת אבירים, שהייתה מעין סניף של חצר הממלכה, והיתה לו זכות משפטית וזכות לטביעת מטבעות. אנשי המשפט של העיר היו למעשה כפופים למרותו, ובמקרה של מלחמה היה על הסניור של חברון להעביר עשרים אבירים לירושלים.

לצד הכח הצבאי שירתה במקום גם הכמורה: וילהלם איש צורמעיד, כי לא ישב בישוף בראשית התקופה הצלבנית בחברון (ואף לא בבית לחם), זאת עד לשנת 1160, כאשר עלתה חשיבותה בהארכייה הכנסייתית.

חיי הדת החלו מתארגנים אט אט לאחר הכיבוש הצלבני. בטרם שעלה בידי הכמורה ליטול תחת חסותה את מערת המכפלה היא נשדדה בעקבות מהומות הכיבוש, וכל האוצרות שרוכזו במקום על ידי המוסלמים נבזזו. הודות לתרומות שהחלו זורמות למקום, עלה בידי הכמורים לשקם בהדרגה את הכנסייה הביזנטית, בהתאם לרוח התקופה.

עבודות אלו כללו בנית קמרונות וקשתות במערת המכ-פלה, כמקובל בבניה הצלבנית, וכן בנית גג משופע במקום הגג השטוח מהתקופה הביזנטית, דבר שהביא להעלמות הקומה העליונה. אשר למעבה המערה, קיומה ידוע, אך עלינו להמתין עד 1119 כדי לקבל אודותיה תיאור מפורט יותר. עד לתקופה זו לא היתה גישה למערה, שפיתחה הוסתר על ידי בעליה הקודמים.

"המצאת האבות"

פתיחת המערה ב-1119 על ידי מסדר (הקאנונים) הצלבנים היה מאורע. שערור הד עצום ברחבי העולם המוסלמי של אז, ומופיע לרב בכתבי ההיסטוריונים

הערבים. במערב היה המאורע בעל חשיבות מעטה יותר; המידע על חברון היה בכלל לוקה בחסר, והיא לא נכללה בדרך כלל כיעד ראשוני במעלה במסלול עולי הרגל, מה גם שהיא היתה בלב סביבה עוינת ומסוכנת.

גילוי המערה

באחד מימי חודש יוני החמים, ניכנס אחד הנזירים לבנין המוצל, כדי לנוח ולהמלט מקרני השמש. הוא השתרע על רצפת הכנסייה בסמוך למצבת יצחק וחש ברוח הקרירה הבוקעת מבין המרצפות. הוא הטיל מספר אבנים קטנות דרך הסדק כלפי מטה; הן נפלו אל חלל שנישמע כעין בריכה או מערה. לאחר מכן, הוא שלשל למטה חוט וכדור עופרת בקצהו, ומדד אחת עשרה אמות (כ-3 מ') עומק. לא אחרה השעה והבשורה נודעה לנזירים, והם עשו הכנות לרדת למעבה המערה בתפילות שנמשכו ימים אחדים, ובהכנת הכלים הדרושים ובהתגברות על הפחד שתקף אותם.

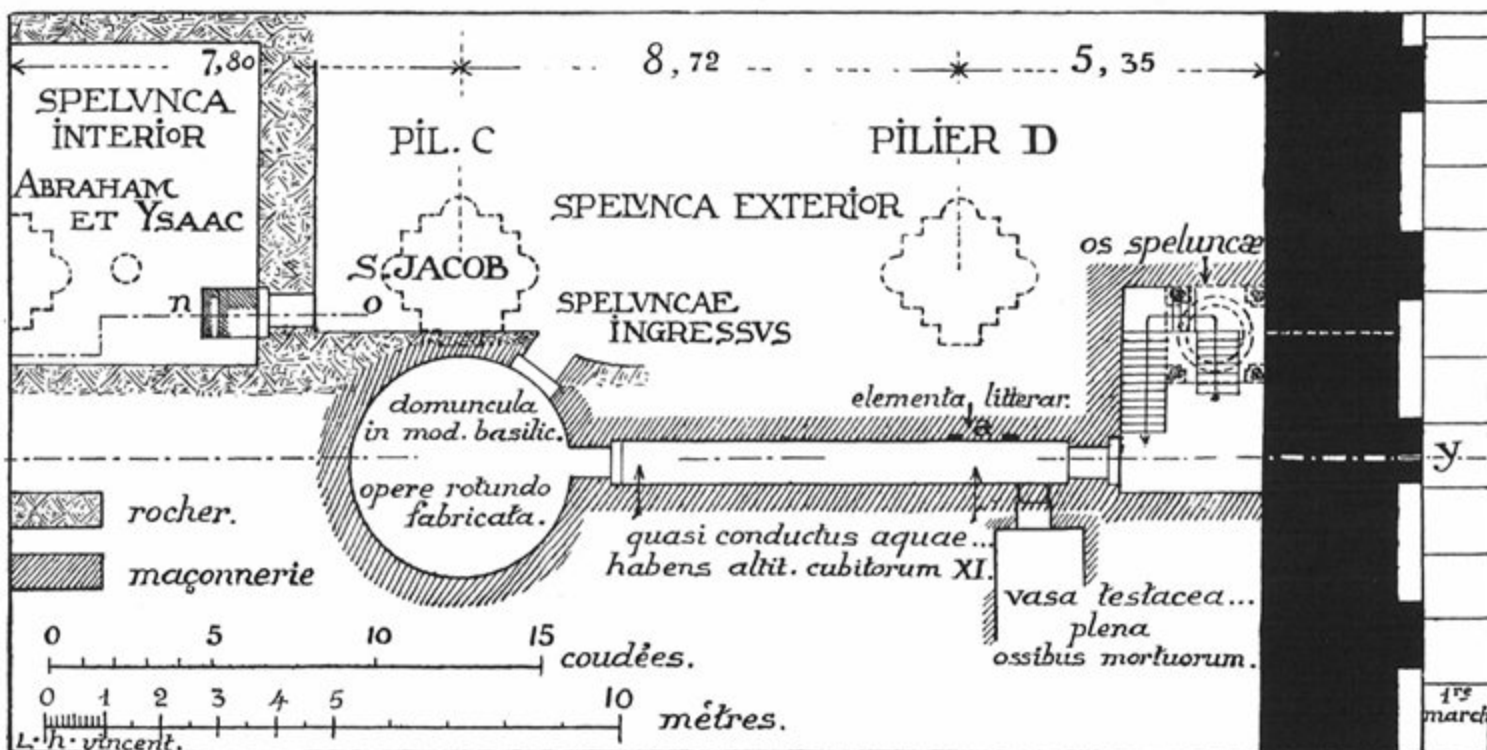
הירידה למערה

לאחר חציבה ממושכת וקשה והסרת מספר גושי אבן, חשפו הנזירים את פתח הכנסייה למערה. בהתלהבותם הם רצו להכנס יחדיו, אך המקום היה צר מלהכיל את כולם. לבסוף שולשל אחד הנזירים למטה באמצעות חבל. הוא לא הצליח למצוא כל מקום להתקדם בו והועלה חזרה. נזיר אחר שהורד ביום המחרת עם אמצעי תאורה, מצא במקום שני קירות הבנויים מאבנים נאות התואמות זו אח זו, שהיו דומות בבניתן לחומה החיצונית. מאחר והוא לא מצא פתח, הוא הלם בפטיש שבידו ככל שיכול היה, עד שפגע בקיר המערבי שהשמיע צליל עמום המעיד על חלל שמאחוריו.

פריצת המעבר

במקום היתה אבן גדולה שנדמה היה כי היא חוסמת מעבר תת קרקעי. בכוחות משותפים הצליחו הנזירים לעקרה, לאחר עבודה מאומצת בת ארבעה ימים. לפניהם ניתגלה פתח בדמוי מעבר מים יבש שהיה אף הוא בנוי מאבנים מסותתות למשעי כמו אבני החומה. אלא שכאן הגיעה קבוצת הנזירים שוב למבוי סתום. מדוכאים ומתי-סרים במצפונם המשיכו בעבודתם, תוך דחף עז למצוא את עצמות הקדושים. אחד הנזירים נטל פטיש והלם בקירות, עד ששמע שוב צליל עמום.

במשך ימים אחדים עמלו הנזירים שוב, כדי לעקור אבן נוספת; לאחר הסרתה נתגלה לפניהם חדר בעל צורה

תוכנית מערה המכילה ע"פ ססטך (הנוגע לתאור) מהתקופה הצלבנית. בחדר הראשון מימין נראות המדרגות שניבנו ע"י הצלבנים, כדי להקל על הירידה למעבה המערה. "פרוודור" מוליך בציר האורך של הבנין, ומגיע ל"חדר המעוגל" ("הבסיליקה") ומשם לחדר נוסף, החצוב בסלע. "שם נימצאים קברי האבות".

ראשון למערה; הלה נטל אבוקה, צילב את ידיו על חזהו, נתן קולו בתפילה ומלווה פחד ניכנס למערה. הוא סבב את המקום, אך לא העלה דבר זולת כתמי דם שהבריחו את הנזירים בבהלה החוצה..

גילוי עצמות האבות

ראשי הכנסייה הודיעו למחרת היום לארנול, שעליו לשוב למערה לעשות נסיון מחדש למצוא את שרידי הני-קברים. הפעם נתן חיפוש המדויק תוצאות: לאחר חיטוט בעזרת מקלו בקרקע, הוא גילה את עצמות יעקב, מבלי שידע תחילה למי הן שיכות, הוא אספן לערמה אחת. בסמוך למראשותיו של יעקב היתה מערה נוספת. לאחר שהסיר את האבן שסגרה על פתחה ניתגלה לעיניו גופת אברהם, ובסמוך לרגליו יצחק. בניגוד למה שסברו לא היו האבות קבורים במערה אחת, שכן אברהם ויצחק היו קבורים במערה הפנימית בעוד יעקב - בזו החיצונית. ארנול יצא מן המערה ובישר לנזירים על תגליתו ואלו הודו לאלוהים.. ארנול נטל מים, רחץ את עצמות הקדו-שים והניחם בניפרד על שולחנות עץ שהוכנו למטרה זו. לאחר מכן חתם ראש הכנסייה את הפתח למען לא יכנס איש שלא ברשותו.

בסיליקאלית מעוגלת, הבנוי היטב, שיכל להכיל שלושים איש. תקרתו היתה מכוסה באבן גדולה. הנזירים הודו לאדוני בדמעות גיל, אך לא העזו להכנס פנימה עד לשובו של ראש הכנסייה מירושלים, שכן הם סברו כי במקום נימצאים קברי האבות..

הכניסה לביתן דמוי הבסיליקה

בו ביום התאספו כל הנזירים והחליטו להמשיך בעבודה בכוחות משותפים; הם הגיעו שוב לבסיליקה, הסירו את האבן החוצצת וניכנסו פנימה. פיצוי לאכזבתם על שלא מצאו את הקברים המיוחלים בא להם ביפי המבנה שניתגלה לעיניהם; היה זה בנין מעורר התפעלות, שכמוהו לא ניתן למצוא כלל מתחת לפני הקרקע. רק חיפוש מדויק במקום הביא לגילוי הפתח למערת הקבורה עצמה, שהגישה אליה היתה חסומה על ידי אבן הנתונה בסלע הטבעי באחת מפנינות הבסיליקה. לאחר הסרתה ניתגלה לבסוף לפניהם המערה המיוחלת, וכולם הודו בדמעות גיל לאלוהים..

הכניסה למערה

ארנול, הנזיר שטרח יותר מכולם, זכה בכבוד להכנס

גילוי עצמות נספות

למחרת ירדו הנזירים להתפלל במקום ומצאו מימין לכניסה כתובת על גבי אבן. לא עלה בידם לפענח את משמעותה, אך מתוך שהבינו את חשיבות המקום החלו לחפור בסמוך לה משמאל, וגילו אגב כך חמשה עשר כדי חרס מלאים עצמות אדם. הם לא ידעו למי לשייכם וסברו כי אלו שייכים לכמה מראשי בני ישראל. לאחר התגלית נהרו המונים מתושבי ירושלים וישובי הסביבה למערת המכפלה. טקס מיוחד נערך במקום שהוקדש לזכר גילוי עצמות האבות, שהוצגו בפני הציבור בחצר הכנסייה, בליווי תפילה ומקהלת נזירים.

— משמעות הדברים

בפרק הראשון מתיחס המחבר לזוזק המבנה, כדי להכין את הקורא לקשיים שעשויים לצמוח בהמשך. יציבות המבנה אפשרה לבנות מעליו כנסייה גדולה, אף ללא יסודות. המקום בו שכב הכומר הוא בסמוך למצבת יצחק

ועיקר חשיבות הסיפור, הוא בעדות על עצם קיום המקום. הפתח מוליך לקמרון תחתון, במקום שאנשים אחדים יכלו לנוע בחופשיות. קרקעית המערה נמצאת כ-5.5 מ' מתחת לרצפת המבנה.

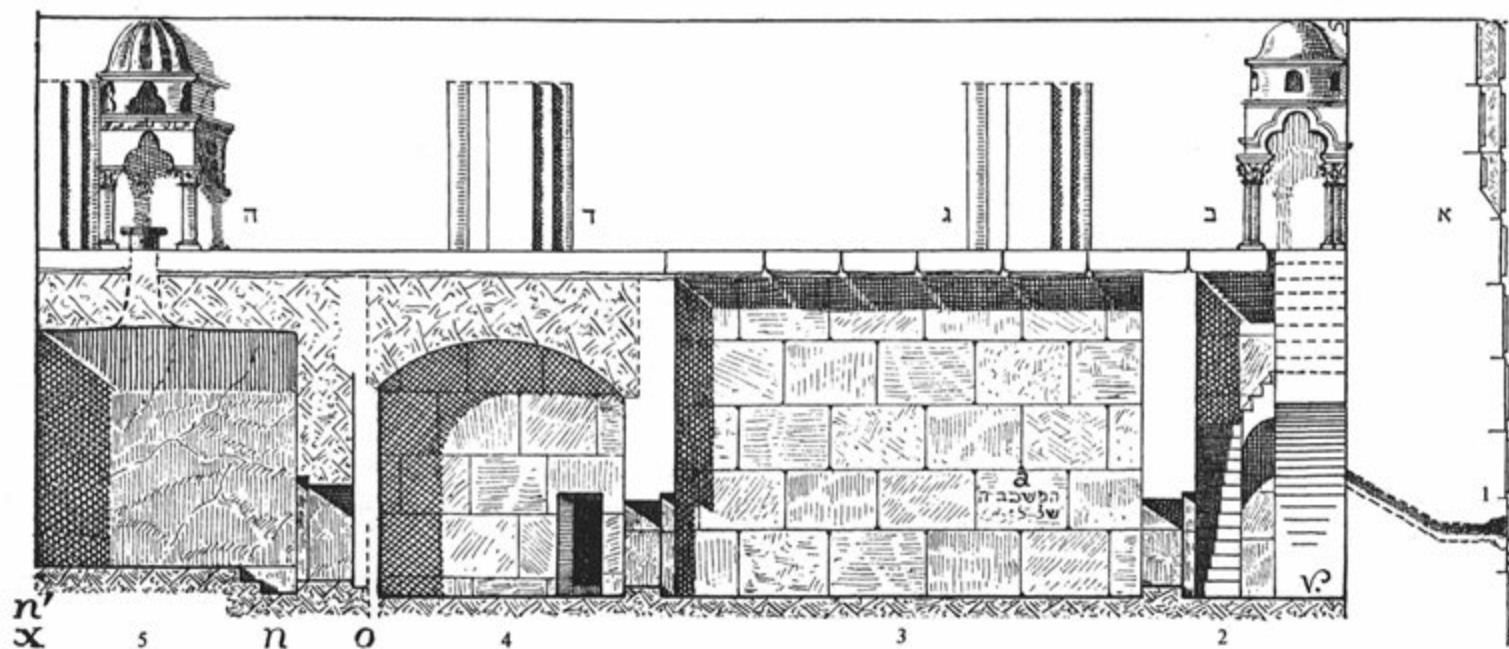
קירות המבנה עשויים מקשה אחת, מאבני גזית גדולות, אותן ממשיך המחבר "לאבן אחת" (סיתות שולים אינו ניזכר). נראה כי החדר נחצב בסלע או נשען עליו ישירות, בעוד אבני רצפת הכנסייה הענקיות משמשות לו כגג. יש בתאור בכללו להזכיר את קברי מש' הורדוס, בסמוך למלון המלך דוד.

החדר סגור מכל צדדיו, אך ארגול הפיקח מצא את הפתח הסתום בצפון מערב, דהינו ככון למצבת אברהם. נראה, כי מדובר בפתח נמוך, הסגור הרמטית באבני גזית והעשוי בקפידה, שהצריך ארבעה ימים כדי להסירו. הדלת הוליכה למעבר תת קרקעי ("התעלה"-בלשון הסופר הצלבני), אשר קירותיו בנויים היטב כמו החדר הקודם, אלא שדלת נוספת סגרה את המעבר שוב, והיא הוסרה רק כעבור ארבעה ימי עבודה. הפתח החדש הוביל לחדר

שחזור מעבה המערה (לפי וינסאן).

השחזור מעיד כי המקום היה מעוצב בצורה מתוכננת ומסודרת. לפי רמזים על אופן הסיתות במקום, נראה כי הבניה נעשתה בתקופה ההרודיאנית. השחזור מסתמך על חאור מהתקופה הצלבנית, ישומו לפני השטח, ונתונים אחרים.

1. הפתח כלפיו מתפללים היהודים, נמצא בציר מעבה המערה. 2. חדרון הנמצא מתחת לאדיקולה, המשמש מעין חדר מבוא, בו התקינו הצלבנים מערכת מדרגות שהובילה כלפי מטה. 3. חדר מאורך הבנוי בעזרת אבני גזית, שהוביל ככון למערה. 4. חדר הנקרא "בסיליקה", ובו פתח המוליך לחדר הקבורה. 5. מערת הקבורה הנמצאת מתחת לפתח דרכו מורידים הערבים מגורות שמן. (במפלס העליון) א. קיר המתחם הדרומי. ב. הפתח (החתום) ומעליו האדיקולה. ג-ד. האומנות התומכות את הכנסייה. ה. הפתח (הפתוח) למעבה המערה ומעליו האדיקולה.

JÉRUSALEM

HYPOGÉE de NIKÉPHOUREH

קברי משפחת הורדוס.

לקברים במעבה המערה שעברו בניה מחודשת בחק' ההורדיאנית, דמיון מה לקברי משפחת הורדוס ליד מלון דוד המלך (לפי וינסאן).

מעוגל שיכול היה להכיל כ-30 איש, ואף הוא עשוי מקירות דומים שתוארו לעיל. התקרה מתוארת כאריח ענק, שהיה עשוי מהסלע הטבעי (שוב מזכיר התיאור את קברי מש' הורדוס). המונח "בסיליקה" בו משתמש הכומר, בא כנראה להביע את ההתפעלות מהחדר ומשלמותו, ומכל מקום אין לקבל את המושג כהילכתו.

המערה הטבעית: מתוארת כעשויה משני חלקים הקשורים על ידי פתח סגור, בשעה שהכומר ביקר במקום. התאור מזכיר את מערות הקבורה הכנעניות הקדומות הנמצאות לרב בארץ ישראל, והוא מתקבל יותר על הדעת, מאשר תאורי הסופרים הערבים שרוח הדמיון נחה עליהם. "זיהוי העצמות" שנעשה על ידי הכומר, הנו בעל משמעות משנית והוא נעשה על פי סדר הגיוני; זה בחדר הפנימי, מזוהה עם אברהם ויצחק, שניקברו הראשונים במערה, ולאחר מכן, המערה הראשונה הקרובה היא זו של יעקב. כלי החרס המלאים עצמות משקפים אף הם מנהג קדום המעוגן במציאות, והם מתוארים על ידי בנימין מטודלה, הגם שקשה ליישם את מיקומם למשהו קונקרטי. מספרם מגיע לכדי חמשה עשר, ואין זה מן הנימנע כי הם קשורים לאגדה על קבורת בני יעקב במקום (+ אפרים ומנשה). מסקנות: מהתיאור נראה בעליל, כי למערת הקבורה מתחת, קשר לחלק העליון (החארם). בשעה שהורדוס בנה את החלק העליון (שהקיף את המקום בקירות), נראה כי אף החלק התחתון (מעבה המערה) עבר שיפוץ ובניה מחודשת.

הרעיון המנחה מאחורי בניה מחודשת זו, היה להבטיח את שלמות קברי האבות וחתימתם המוחלטת בפני מבקרים בלתי רצויים. כן הוענקה להם בו זמנית חזות נאותה כמתחייב מחשיבות המקום (ואולי אף מיסטריות מסוימת).

מזוליאום קטן כלפי חוץ נועד להציב מצבת זכרון לכל אחד מהניקברים, זאת כדי לאפשר למבקרים להביע את רחשי ליבם לאבות, מבלי להפריע את פרטיות הקברים במעבה המערה.

אלא שבעקבות הגילוי רב המשמעות של הכומר הניזכר, שונו סדרי המקום, וניבנתה מערכת מדרגות כדי לאפשר את הירידה למערה, עובדה העולה מתאורי עולי הרגל, כגון בנימין מטודלה ורבי פתחיה מרגנשבורג. הצלבנים "אירגנו את המקום" על פי תפיסתם ולנוחות עולי הרגל, כשהם מציבים בו סרקופגים, עליהם רשמו את שמות הניקברים; אברהם, שרה וכו'.

כללית, ביישום התיאור למעבה המערה ניתן להבחין בארבעה אלמנטים:

1. מתחת לאריח הנמצא בסמוך לקבר יצחק, שהוסט לצורך הכניסה, נמצא מעין פרוזדור, הגדול דיו כדי להכיל מספר אנשים. ניתן לראות בו מעין "חדר מבוא" המוליך לחדרי הקבורה. המדרגות הנראות בתמונה הותקנו רק בשלב שני על ידי הצלבנים, ותחילה הם ירדו למקום בעזרת חבל.
2. מעבר צר המוליך צפונה, מתואר כתעלה, או כצנור מים בגובה של כ-5.5 מ' ובאורך של כ-9 מ' בקרוב.
3. החדר המוגדר כבסיליקה מסוגל להכיל כ-30 איש. הוא מתייחד בקירותיו הכבדים בצורה מושלמת, ומתואר "כעשוי ממקשה אחת", ומכאן אולי עדות שהתקרה עשויה מהסלע. נראה כי המלה "רוטונדה" מתייחסת לכפה נמוכה, כפי שניתן לראות במערות קבורה בסביבות ירושלים.
4. המערה עצמה, קירותיה אינם בנויים עוד מאבני גזית אלא מהסלע, זאת כדי להשאיר את מקום הקבורה עצמו, עד כמה שאפשר בצורתו הראשונית.

אין כל רמז לקשר לחלק העליון – לכנסייה, אך נראה, כי ראשית המעבר הותקן קרקעי הוא מדרום לכנסייה, סדר הפרוזדור והחדרים הוא – צפונה.

הכניסה שנתגלתה באקראי, הפכה לאחר מכן לכניסת קבע, ואין היא אלא אותו אריח חתום מאחורי קבר יצחק, ועליו אדיקולה מדיבאלית שחלקה העליון נעלם. היא מרמזת

על כניסה מהתקופה הצלבנית אותה סתמו המוסלמים. חזוק נוסף לעובדה הנ"ל יש בכך, שהפתח כלפיו מתפללים היהודים מבחוץ, עד ימינו, נמצא במפלס ששת המדרגות, בדיוק בציר האריח החתום, ואין לראות בכך מקרים.

פרטים מספר המועלים כבדרך אגב על ידי המספר, מעידים על האופי ההרודיאני של עבודת האבן, המכסה את קירות המערה התת קרקעית. כך המחבר מבדיל בברור בין תאור הסלע הטבעי של מעבה המערה, ובין הבניה באבן.

כך לגבי החדר הראשון הוא אומר, כי "הקירות הבנויים מאבן מסותת נראים כעשויים ממקשה אחת", וכי הם דומים לאופן בנית קירות המתחם (בחלקם הפנימי). ומכאן שהם בנויים במתכונת הבניה ההרודיאנית, ואין מנוס מהמסקנה כי הם שייכים לתקופה זו. אותה המסקנה עולה בשעה שאנו מנסים ללמוד על היחסים בין החלקים השונים של המערה למבנה העל (למסגד), וכן לגג המערה (לעתים הסלע הטבעי, לעתים רצפת הכנסיה) (*).

6. מערת המכפלה בתקופה הממלוכית

לאחר מפלת הצלבנים בקרני חיטין (1187) נפלה חברון לידי המוסלמים, מאז ועד הזמן החדש נמצאה המערה בשרותם. (אמנם בשנת 1252 נחתם הסכם בין הנוצרים והמוסלמים כי השליטה על מערת המכפלה תעבור לידי הנוצרים, אך ההסכם לא יצא מעולם מהכוח אל הפועל). אף בשעה שהשלטון במקום היה בידי המוסלמים הוא עבר תכופות מיד ליד בין השליטים המוסלמים שמושבם בכרך מחד, לבין שליטי מצרים מאידך.

לבסוף עבר השלטון לידי הממלוכים לצמיתות. השליט ביבארס ביצע במקום בניה ושיפוצים בשנת 1267; מניתוח המבנה נראה כי שינויים אלה לא היו מרדקי לכת ביותר, לא התייחסו לעיקר המבנה, אלא למבנים הניספ-חים, ואולי לחלק העליון של קיר המתחם, אשר צורת הקרנלציה שלו מזכירה בניה דומה בגגות השערים בקהיר באותה תקופה.

* מאופן התאור נראה כי הבניה באבן נעשתה כך, שהיא משמשת כחמך על, ואין זה מן הנסנע, על כן, שהיתה זו מצבה גרנדיזוית שנועדה להנציח את אבות האומה. מבנה פירמידאלי כגון זה היה על גבי קבר הורדוס או המבנה המיוחד התלת פירמידאלי שהיה על קבר הלנה, קברי המ-לכים או המבנה על קברי המכבים בסודיעין, אוהו יכלו יורדי הים לראות מרחוק.

החל מתקופה זו הטילו המוסלמים את האיסור לאלה שאינם משתייכים לדתם להכנס למסגד. טרם שאיסור זה ניכנס לתוקפו הצליחו לבקר במקום שמואל בר שמעון (1210) וכן בורכרד (1238). אלא שבשנת 1335 מעיד כבר הנוסע ג'ק מורונה, כי יכול היה להביע את התפעלותו מהמבנה רק מבחוץ.

במאה החמש עשרה גברה קנאותם של שומרי המסגד, ואנו עדים לכך שמדריכי הצלינים הנוצרים השתדלו להמנע ככל שיכלו מלבקר במקום, בטענה "שהוא מרוחק יתר על המדה".

פליקס פאברי (1483) מעיד, כי מורי הדרך שידלוהו שיותר בביקורו על חברון וימשיך ישירות לעזה. הקבוצה הכלילה את חברון בביקורה, רק לאחר שעמדו על דרישתם בתוקף. הם נותרו לחנית לילה במרחק ניכר מחברון, בעוד המדריך עשה את דרכו לעיר לבדו, כדי להודיע לשליט על נוכחות נוצרים בגבולו. "בניגוד לכל הציפיות איפשר לנו ראש העיר להכנס לחברון ולשהות בפונדק, אך לא לבקר במערת המכפלה, ואפילו לא להקיפה מבחוץ, למעט מדרגה אחת" (פאברי).

מרבית הסופרים הערבים מיחסים את בנין המתחם לשלמה המלך. גם אם אין להתייחס לדברים מבחינה ארכיאולוגית, הם מעניינים מבחינה היסטורית, שכן אלו הרמזים היחידים מהתקופה הנ"ל.

על המינבר נאמר, שהובא מאשקלון. המשטח (דקה) הנסמך על עמוד שיש שליד קבר רבקה אינו מתוארך, אך ניתן להניח כי נעשה זמן קצר לאחר עזיבת הצלבנים, שכן הוא נעשה מחומרים שפורקו מהבימה הצלבנית.

7. מערת המכפלה בזמן החדש

מעטה המיסתורין שאפף את מערת המכפלה במשך מאות בשנים, החל אט אט מפנה מקומו. בהדרגה ניתנה הזכות לבני דתות אחרות להכנס למערת המכפלה: תחילה היו אלה רק מלכים ונסיכים ומלוויהם, אך לבסוף גם נוצרים אחרים. בשנת 1935 היה עדין האיסור בתוקפו כפי שהעיד שלט בסמוך לכניסה אך בשנת 1942 מעיד כבר אויגן הוד במדריך ארץ ישראל "כי תמורת 25 גרושים ניתן לבקר במקום". ליהודים, מכל מקום, היתה הכניסה אסורה בתכלית, ורק אישים רמי יחס יכלו לעשות זאת תוך רשיון מיוחד. כך, השיג משה מונטיפיורי רשיון להכנס למערה, אך נאמר לו על ידי השומר "כי יש לו

הרב גורן תולה את דגל ישראל במערת המכפלה
עם כניעת העיר במלחמת ששת הימים.

הספר שפורסם בעקבות מחקר זה (בצרפתית) (*) מהווה עד ימינו את העבודה השלמה והמקיפה ביותר על מערת המכפלה.

8. מערת המכפלה במלחמת ששת הימים ולאחריה
ביום השלישי של מלחמת ששת הימים, ב-8 ביוני 1967, נפלה חברון בידי צה"ל. העיר נכנעה ללא קרב, אולי בשל החשש שקינן בלב הערבים - תושבי העיר, כי מדיניות "היד הרכה" לא תחול עליהם בשל זכרונות העבר...

בתקופה זו נפתח פרק חדש בתולדות המערה. לראשונה מזה מאות בשנים ניתנה האפשרות ליהודים לבא בגלוי בשערי מערת המכפלה, ולהסתופף ליד קברי האבות. בשל קדושת העיר ומערת המכפלה, היתה חברון לאחר מהקומות הראשונים בהם נתנה הזכות ליהודים להתישב מעבר לתחומי "הקו הירוק".

במערת המכפלה ניקבעו סדרי תפילה על פי לוח זמנים קבוע. בדרך כלל רשאים יהודים וערבים כאחד להתפלל במקום במרבית שעות היום; מקומות התפילה, כולל ארון קודש וספרי תפילה נקבעו בסמוך למצבות אברהם ושרה, וכן יעקב ולאח. המוסלמים מתפללים בדרך כלל לנוכח הקיר הדרומי במסגד המרכזי.

מתוך מאמץ לשמור על "הדו קיום בשלום" הוקצו שעות תפילה מיוחדת לערבים, וכן ימים מיוחדים (ימי שישי וחגים מוסלמים) בהם הכניסה ליהודים אסורה.

* Hébron, Le Haram El-Khalil.

אמנם רשיון כניסה, אך אין לו רשיון יציאה"...
לקראת סוף המאה הקודמת נתפרסמו ביקוריהם של הנסיכים והמלכים הבאים - זאת לאחר השגת רשיון מיוחד מקושטא, ותוך אמצעי בטחון קפדניים:
הנסיך מוילס (1862) שהיה א"כ אדוארד ה-7 מלך אנגליה.

פרידריך וילהלם (1870) שנודע לימים כמלך פרוסיה. ביקור זה נתפרסם בשל תקרית שארעה במקום: כשעמד הנסיך לצאת מהמערה חסם השומר את דרכו בטענה כי אין בידו רשיון לצאת ממנה... בתגובה על כך, סטר הפחה התורכי שלוה את הנסיך לאותו שומר על פניו.
בשנת 1882 ביקר במקום מי שהיה ברבות הימים ג'ורג' ה-5 מלך אנגליה. כדי לאבטח את האורח הוצב גדוד שלם במבואות המערה ובסמוך.

אל פמלית הנסיך נמנה גם יוסף קריגר מזכירו היהודי של מושל ירושלים דאז, שתואר את רשמי ביקורו לפרטים (*).
ברם מידע מלא ומפורט על המקום נתקבל לראשונה רק עם הופעת עבודתם המונומנטאלית של וינסאן ומקאיי, שפורסמה בשנת 1923 ושזיכתה את החוקרים בפרס האקדמיה הצרפתית. לצורך המחקר קיבלו המלומדים אישור מיוחד לשהות במקום כשבועים ימים, והם מדדו ובדקו את הכניק לחלקיו.

* החבצלת כ"ז בניסן תרמ"ב.

ארון הקודש וספרי התורה בסמוך למצבות אברהם ושרה.

תאור הבנין לחלקיו

ה. המתחם המקיף את מערת המכפלה

המתחם המקיף את מערת המכפלה עשה מני אז רושם עז על המבקרים. רגן מעיד:

"האחדות וההרמוניה המיוחדים חומה פשוטה זו, שהנה תרצאה של התצורה הכללית של המבנה, וגו- וניו שזוחם עתיקות טבוע בהם, מעניקים לו חזות של יצירה מושלמת".

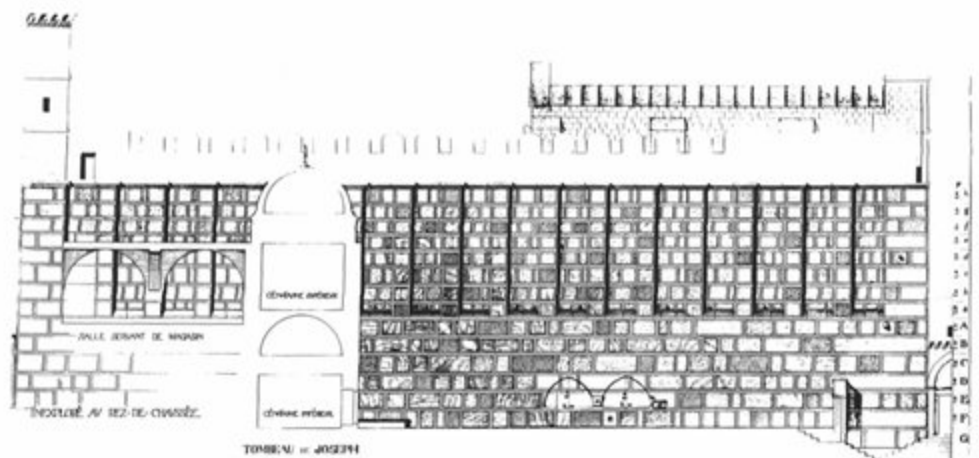
וילסון מעיד אף הוא:

"קירות מערת המכפלה, הגם הדוגמא המושלמת ביותר מסוגה לעבודת סיתות אבן הקימת בארץ ישראל. היא עולה אולי אף על עבודת הבניה בוצמות הר הבית בירושלים. האבנים תואמות זו את זו בשלימות כה מירבית, עד כי חרף עתיקות המופלגת אין כל צמחיה היכולה לצמוח ביניהן".

מטרת הבונים היתה לתחום ולסגור את מערת המכפלה וקברי האבות באמצעות קיר גבוה, ששימש בו זמנית כקיר תוחם למשטח, עליו נבנו מצבות הזכרון.

פתרון מעין זה היה פשוט ועם זאת גרנדיוזי; לשם כך היה צורך לבנות בסיס איתן שיהיה חזק דיו, כדי שיוכל לשאת את המתחם המפואר שהינו האלמנט העיקרי של האתר כולו, בעוד את תשתית המשטח היווה המפלס

העליון של הסלע הטבעי, התחום. בסיס המשטח בחלק המזרחי קטן ביותר, אך הוא גדל בהדרגה לכוון הקירות-הדרומי והצפוני, ומתרחב ביותר בקיר המערבי. בסיס רב מידות מעין זה יכל להיות בעל חזות מונוטונית, או במדה והיה מונח עליו דגש רב מדי, יכל להטות אליו את תשומת הלב על חשבון קיר המתחם עצמו. דבר זה נמנע על ידי העיבוד המעולה של קיר המתחם מעליו, העשוי מאבני ענק, המעניקות רושם של יציבות ועצמה. המונו-טוניות נימנעת מאידך על ידי עיצוב חזות הקיר, בו מופיעים עמודים (דבוקים) מדומים במרחקים קצובים. הקיר עשוי בעיבוד מלא חיות בעזרת אבני ענק בעלות סיתות שולים. סיתות זה עשוי בדיקנות מירבית, עד כי מתקבל הרושם "שהיזי המוחלק" המוקף על ידי הסיתות הנו אבן ניפרדת בפני עצמה. נסיגת האבנים כ-1.5 ס"מ פנימה ככל שהנידבכים עולים כלפי מעלה, מנידבך אחד למשנהו, אך מדגישים את הקווים האופקים, ומפוזזים את סכנת ההחמוטות. הבסיס מסתים כלפי מעלה במקום שמתחיל הנידבך

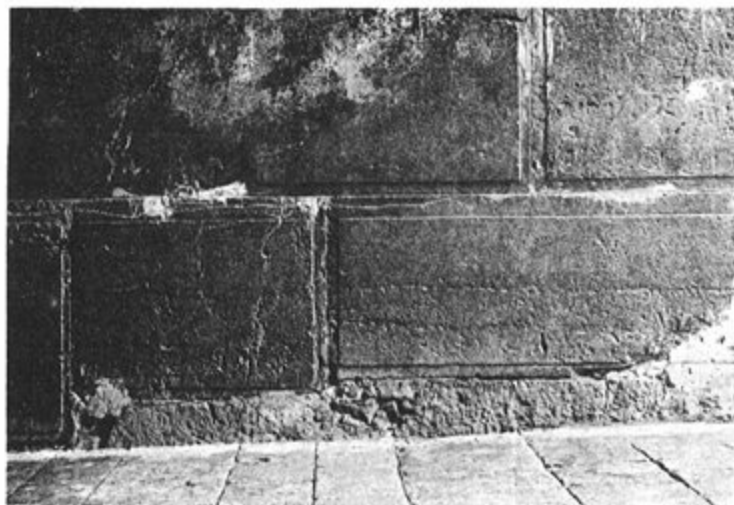

חומת מערת המכפלה מצד מערב. משמאל קבר יוסף וחדרים נספחים אחרים.

המטרה שניצבה בפני הבונים היתה להעניק לבנין חזות של עוצמה ושגב, דבר המשתקף במימדים של חלקי המבנה ומרכיביו; כך, אבן אחת בסמוך לפנה הדרומית מזרחית של הקיר תגיע לכדי 1.45×7.51 מ'. היא ניקראת בערבית "טבל חנה". מידות מופלגות אלו פעלו על הדמיון העממי המוסלמי שיחס את הקמת הבנין לשל-מה המלך, שביצע את העבודה "בעזרת הג'ין" (*).

בדיקה מדויקת מראה כי האבן תופסת לא רק את רוחב האומנות, אלא היא "נחתכת" בצידה, בתואי האומנה, כדי "לקשור" אותה לנדבכי האבן ביתר שאת. על ידי כך מתקבלת אבן מיוחדת במינה בעלת שבע צלעות, בדמות ראש צלב. עבודה מעין זו היתה רחוקה מלהיות חסכונית, הן בחומר והן בעבודת ידים.

סוג המסלע ששימש את הבנאים היה הקנומן, הידוע בפי הערבים בשם "מיזי יהודי". אבן זו מקבלת במשך הזמן פטינה כהה התואמת את החזות הכללית הקדומה של הבנין. מלבד הבחירה הקפדנית בחומרי הבניה, הביצוע עצמו

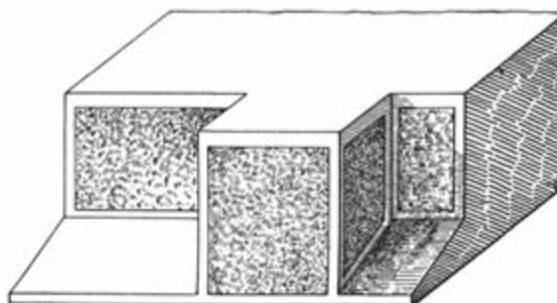

אבני המתחם וזיקתן ליסודות (מבט ממזרח).
התמונה מעידה כי אין המתחם בנוי על יסודות עמוקים (כמקובל במסורת העממית), אלא ישירות על הסלע בהתאמה למפלס הקרקע המשהפל מערבה.

הראשון של אבני הקיר, אלא שכלפי מערב היסוד נראה כה גבוה, עד כי מתקבל הרושם שהוא חלק מהקיר עצמו. היסוד מהצד הנגדי, במפלס זהה מצוי עדין בקרקע. הקיר העליון מותאם ליסוד על ידי נידבך העשוי בשיפוע, והמקיף את המקום סביב סביב (תמונה). הוא מחוזק באמצעות בליטות העשויות בדמוי חצאי עמודים (דבוקים) מדומים.

המסורת גורסת כי היסודות נחצבו עמוק בסלע, אך הבדיקה העלתה מסקנות בכיוון הפוך; היסודות מונחים ישירות על הסלע, שהותאם פחות או יותר למטרה זו, וחובר אליו באמצעות ווים. כן נעשתה עבודת סיתות גסה מסביב, שהסתירה את הווים (פרטים אלו נתגלו לראשונה, שעה שנעשו בראשית המאה הנוכחית עבודות שיפוץ).

האבן התחתונה בנדבכי אומנות החומה היא בעלת צורה יוצאת דופן, ולה 7 פאות.

סותות השוליים באבני החומה אינו אחיד; הוא רחב יותר בחלקו העליון מאשר בזה התחתון, וזאת כדי "לפצות" על הדגש לו זוכה החלק התחתון, כתוצאה מהצל הנופל עליו. מאותה סיבה הסתוות בצד השמאלי רחב יותר מהימני.

ראוי לציון מיוחד: סיתות השוליים של האבנים נעשה בקפידה יתרה; כך ניתן לראות בכל אבן ואבן, כי החלק העליון של השוליים רחב יותר מאשר החלק התחתון, זאת מתוך מטרה ליצור איזון אופטי, שכן הצל המושלך על השוליים התחתונים יעניק להם דגש יתר, דבר הנמנע למעשה, ע"י כך שהם צרים יותר מהשוליים העליונים.

יודגש, שמבחינת טיב האבן והדיוק בעבודה, עולה רמת מערת המכפלה על זו של כתלי הר הבית. בהר הבית אין

* עובדה המבטאת במסורת המוסלמית העממית, את ההתפעלות מהמימדים העצומים והביצוע המופלא של המבנה; השוה: "ביהמ"ק והר הבית ניבנו ע"י שלמה בעזרת הג'ין" ...

שחזור הפינה הדרומית-
מערבית של חומת הר הבית
(לפי מזר). אופן הסתוות
והבניה בעזרת "חצאי אום-
נוה" דומים לבניה במערת
המכפלה.

הכנענים ודוגמאות אחרות ניתן למצוא ברחבי המזרח הקדמון.

נראה כי מידת האורך הסטנדרטית שהיתה בשימוש בחברון היתה הרגל הרומאית, ז' א 0.269 מ', מיד שהיתה נפוצה בארץ ישראל בתקופה זו. אותה מידה עצמה היתה מקובלת בירושלים באזור הר הבית, ומכאן עדות נוספת המסייעת ליחס את המתחם להורדוס.

יחד עם זאת, לא ניתן להגדיר בניה זו כרומאית, אשר דוגמא לה ניתן למצוא למשל ברמת תליל הסמוכה. המסקנה העולה איפוא, בגין תארוך ומקור המתחם של מערת המכפלה היא, כי אין לקבל את דעת החוקרים הקדומים, שראו בכך בניה פיניקית. מאידך, יהיה זה מוטעה להשתמש במקור חד משמעי אחד, ומוטב איפוא, לראות בבניה זו שילוב השפעות שונות.

כאשר יסד הורדוס ערים או הקים בנייני פאר בארץ ישראל, הוא השתמש בסגנון בניה יוני רומי, אלא שלצורך בנית מונומנטים בעלי אופי דתי ובמערת המכפלה בפרט, הוא העדיף להשתמש במסורות בניה קיימות, תחת מסורות מושאלות מארץ זו או אחרת.

21. החור בחומה הדרומית כלפיו התפללו היהודים

החור המצוי באחת מאבני המתחם בסמוך למדרגה השי-שית הוא אחד מהמקומות, שעולי הרגל היהודים מרבים להזכיר יותר מכל מקום אחר במערת המכפלה. הסיבה לכך ברורה: מתוך שהכניסה למערת המכפלה נאסרה עליהם, הם נהגו להתפלל בסמוך לאותו "פתח" החודר דרך הכותל למערה. המקום נתן איפוא למאמינים את הרגשת הקרבה לקברי האבות בצורה המוחשית ביותר, בהתחשב בהעדר האפשרות לבקר במבנה עצמו.

הקפדה על אחדות בסיתות השולים. בדרך כלל המסלע הוא "מיזח חילו" שהוא קל יותר לסיתות אך גם מתבלה מהר יותר.

בליטות הניראות באבן (שגמים) עוררו תמיד תהיות רבות; בעבר הועלתה האפשרות כי אלו נעשו אולי כדי לסייע בהרמת האבנים והצבתם במקומם (גם בהר הבית מצוים שגמים אחדים, במיוחד בקיר המזרחי סמוך לפנה הדרו-מית מזרחית, אך גם בפנה הדרומית מערבית. בדיקות שנעשו במקום הראו, כי יהיה זה בלתי סביר להניח, שמטרת השגמים היתה לסייע בהרמת האבנים). לאחר שנסתימה המלאכה נראה כי מרבית השגמים הוסרו, אלא שאחדים מהם נותרו במקומם עד ימינו. מרביתם נמצאים בסמוך לנדבכי היסוד. צורתם המיוחדת, בדמוי חרוט קטום, נעשתה אולי כדי להדגיש את הפרספקטיבה שלהם על ידי הצל שהם מטילים.

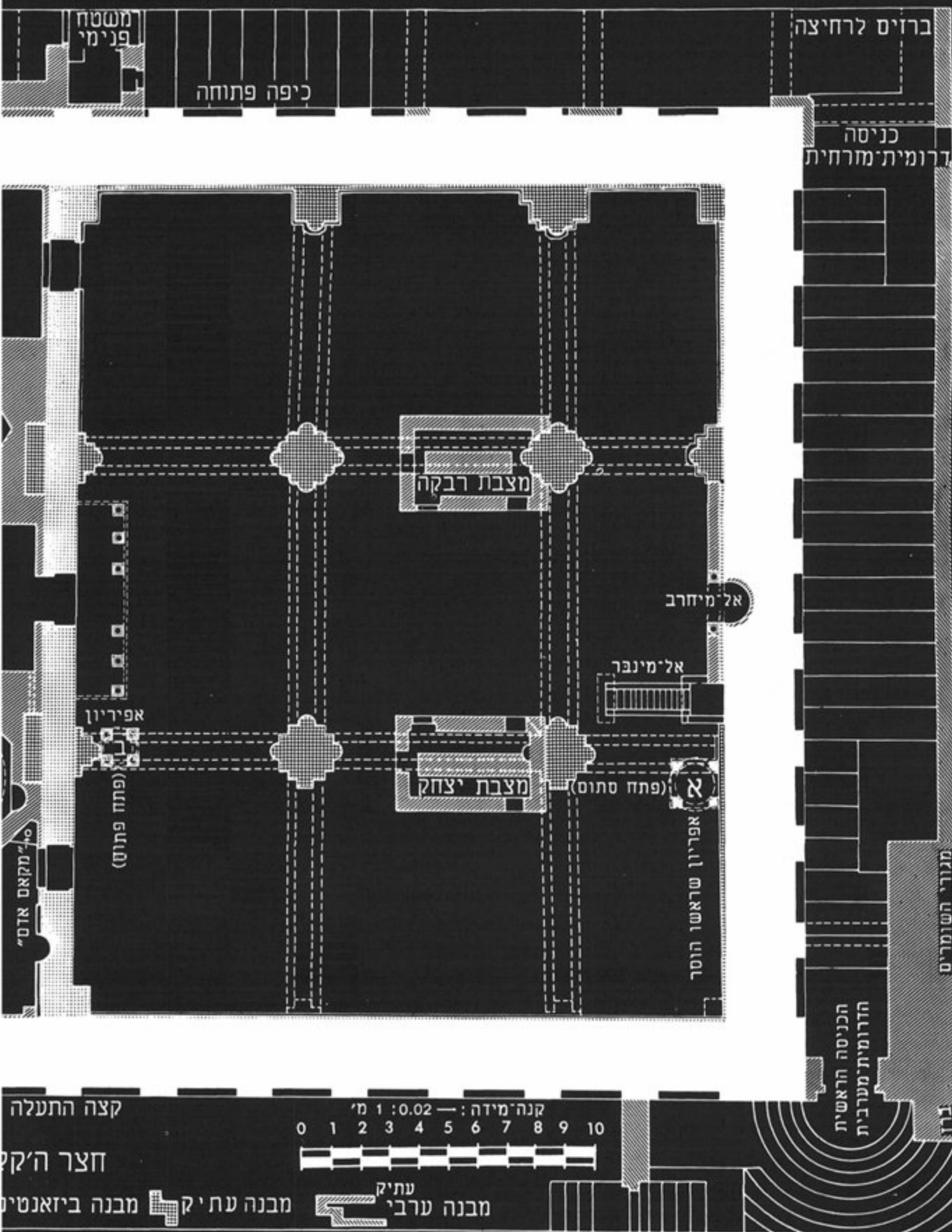
העדר החלונות במתחם אינו מפתיע, שכן מטרת הבניין היתה לסגור ולגונן על המקום המקודש, והחלונות לא היו תורמים למטרה זו.

יהיה זה מעשה חסר תועלת לחפש את הכניסה המקורית; זו הנוכחית ודאי אינה כזאת, ונעשתה פשוט על ידי הוצאת אבנים מהנדבך הראשון של הקיר. בקיר עצמו אין להבחין בשרידי כניסה, והמקום היחידי הבא בחשבון הוא המקום בו נמצא קבר יוסף.

22. תארוך המתחם

הדעה המקובלת כיום היא, כי המתחם ניבנה על ידי הורדוס, בסגנון אותו אנו מוצאים גם במקומות אחרים, ובעיקר בהר הבית ובכנסייה הרוסית בסמוך לקבר ישו. בדורות קודמים, נהגו לעתים קרובות לזהותו עם הבניה הפיניקית, והאגדה הערבית אף יחסה את המבנה לשלמה המלך.

קווי האופי שהביאו את החוקרים ליחס את הבניה להשפעת הארכיטקטורה הפיניקית, הנם האופי "המגליתי" הביצוע המעולה של העבודה העשויה בקווים פשוטים, עזים ומרשימים, אלא שלביצוע זה לא נמצאה עדין מקבילה בארץ האם (פיניקיה). מאידך אנו מוצאים בניה זו במקומות אחרים; בניה בעלת אופי מגליתי היתה ידועה במצרים והשימוש בסיתות שולים היה ידוע ביון. העיקרון של השימוש בנותחם סגור כדי לסמל ולהפריד אזור מקודש אינו חדש, והיה כבר מקובל על ידי

תוכנית המתחם והמבנים מעל מערת המכפלה
(באדיבות הוצאת כתר).

מעבר למסגד ג'אוליה

מחסן המנורות

הדקל

מחסן

מצבת לאה

חצר פנימית

מחסן

מצבת יעקב

מסגד הנשים

אולם תפילה צדדי

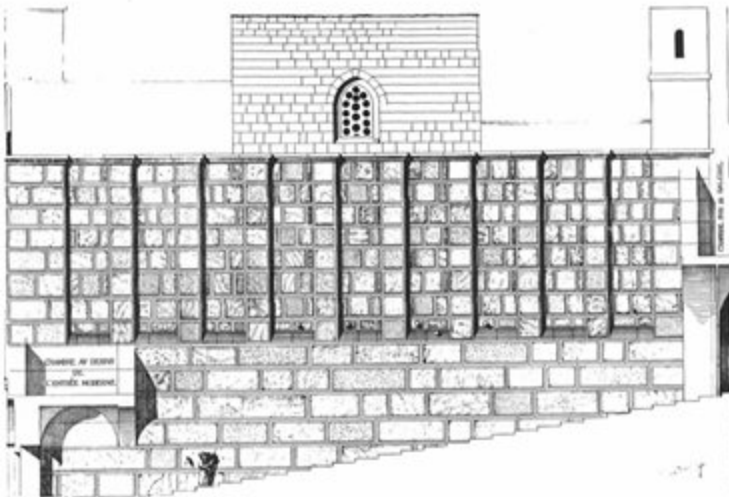
אל-אמבר
אולם עליון מקורה

מסגד יוסף

מצבת יוסף

כניסה
צפונית-
מערבית

נה הירודיאני

החומה הדרומית ו"החור" כלפיו התפללו היהודים (מחוך שהכניסה לבנין היתה אסורה עליהם).

(פחת חברון המוסלמי), יש חור ששם מתפללים היהודים".

(ר' משה בסולה, 1522)

... "שם חלון קטן אשר הולך מתחת לארץ עד האבות..."

(ר' גרשון ב"ר סגל, 1624)

... "יקחו (המוסלמים) מאיש יהודי מ"ב כספים פחות רביע, ובעבור זה ירשו ליהודים ללכת למקום המיוחד להם, כנגד החור אשר בכותל המערה, ומתפללין שם בלי פחד".

(שמואל בכ"ר דוד יעמ"ש"ל, 1641)

... "יש נקב אחד בצד אחד והוא כמו שאדם נוטל אבן אחת מן הכותל ונשאר נקב בכותל, כדמיון זה הוא הנקב הנ"ל, אבל הנקב הוא עמוק שאין יד אדם מגעת לסוף עומקו של הנקב".

(ר' גדליה מסמיאטיש, 1700)

... "ועל דיברת אנשי המקום, החור הזה נוקב ויורד אל תחתית המערה, ולכן ישלח המון המאמינים פתקאות דרך החור הזה אל ישני חברון".

(מרדכי בן הלל הכהן, 1890)

... "וסמוך לפתח חלון קטן בכותל, אומרים שמגיע עד המערה, ושם משתטחים היהודים, כי אין להם רשות להיכנס בפנים".

1. מעבה המערה

עצם קיום מערת המכפלה אינו נתון לדיכוח, אלא שהנתונים אודותיה מועטים ביותר; מלבד העדויות הכתובות, מצטמצמות העדויות הארכיאולוגיות לשני הפתחים על רצפת המסגר.

פתח נוסף מצוי בחומה המזרחית, באותו הציר, כלפיו נהגו היהודים להתפלל ולהשליך "פתקי בקשות".

המקום ניזכר בספרות עולי הרגל החל מהמאה ה-15 ואילך.

להמצאותו של "הפתח" במקום זה דוקא, מספר סיבות ראשית, היה זה הכותל כלפיו נהגו היהודים להתפלל תמיד, שעל ידי כך היו פונים גם בכוון לירושלים. מן הדין להניח שאין זה מקרה, כי הדבר נעשה דוקא בסמוך לחלק התחתון של גרם המדרגות שכן מעבר לו (למדרגה השישית), הכניסה ליהודים היתה אסורה. ככל שלא יראה הדבר מפתיע, היות "הפתח" במקום זה מעון גם במציאות הפיזית של המבנה, שכן הוא נמצא בציר מעבה המערה. המערה בנויה במקום זה בצורת פרוזדור מוארך, שעל קיומו אנו יודעים ע"פ תאור מהתקופה הצלבנית ושרידים אחרים, כגון "הפתחים" ברצפת המסגד המצויים פחות או יותר בכוון זהה. לגבי המאמינים, הוא סימל את העובדה שהוא מגיע עד לקברי האבות ממש: כך מעיד עובדיה מברטנורה: ... "וחלון קטן יש מחוץ לחומה, ... והוא יורד למטה נגד קברו של אברהם אבינו". אין תימה כי היהודים נהגו להתפלל בסמוך למקום זה, ואף לשם "פתקי בקשות" לאבות הקבורים במעבה המערה (*): כך מעיד מנחם מקמיניץ (1834) ... "לכתוב על קלף איש איש נגיעי לבבו ומשליך שם בחור". יודגש, שתפילה בסמוך לחור זה, שימשה לא רק "כתחליף" לכניסה למבנה העל, אלא היא ממשיכה לשמש כמקום תפילה חשוב גם בימינו, בעיקר לרגל מועדים מיוחדים (**). גם מוסלמים נהגו להתפלל בסמוך למקום זה. "הפתח" ניזכר בספרות עולי הרגל החל מהמאה ה-15 ואילך (להלן):

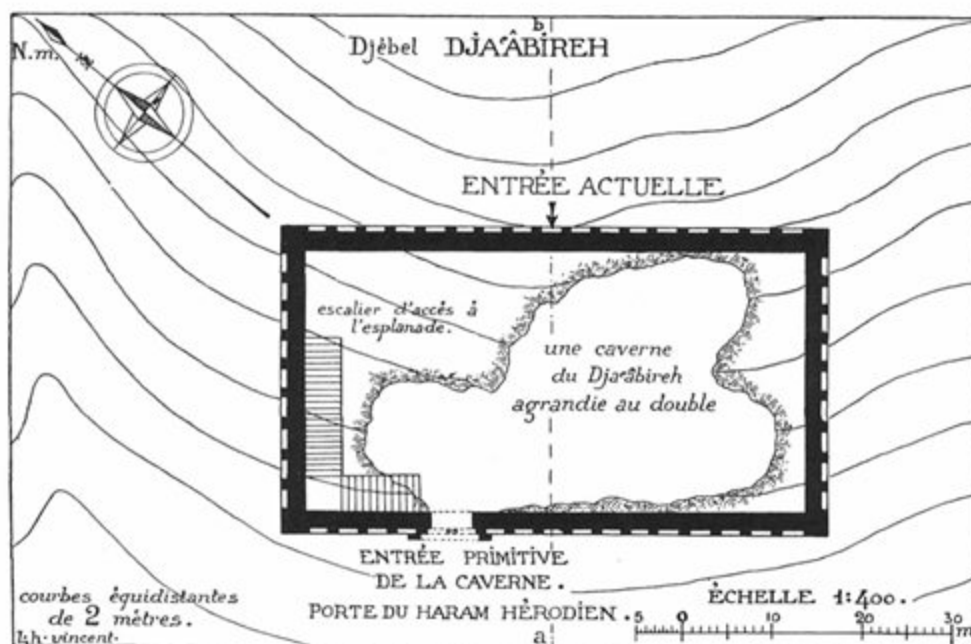
... "ועשו שם חלון קטן שמשם מתפללין היהודים".

(מנחם מוולטרה, 1481)

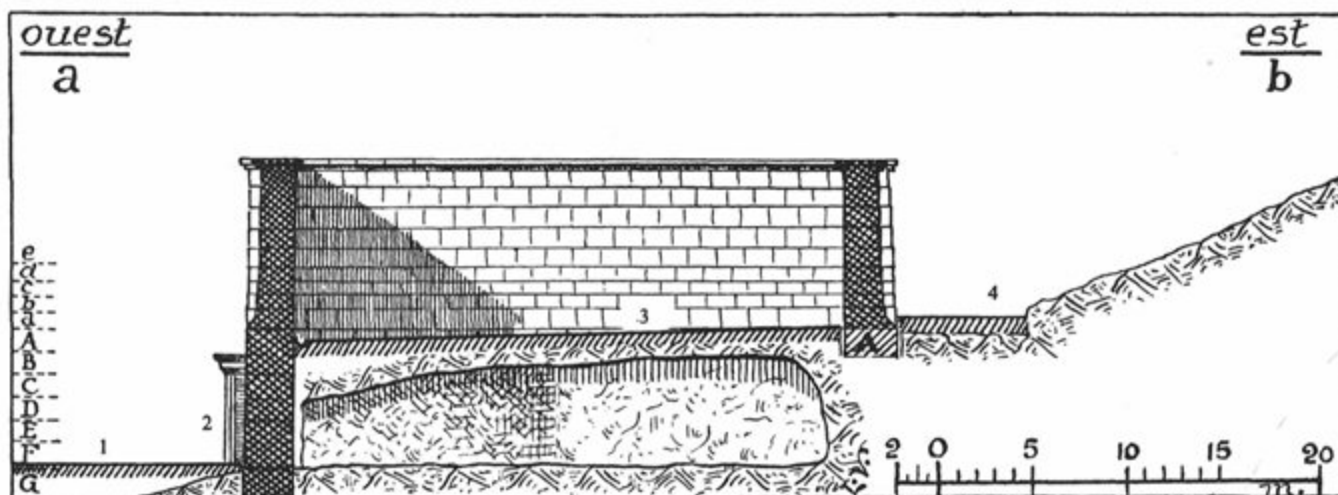
... "וקרוב לשער אחד, שחזא סמוך לבית השר

* חוקר צרפתי בשם מקלר חקר בעיה זו של "מכתבים לבורא" באמצעות קדושים הקבורים עלי אדמות במסורת הנוצרית, היהודית והמוסלמית. הוא פירסם שנים עשר מכתבים בשפה לאידית שנועדו לאבות (לא נמצאו ביד) ושולשלו דרך אותו פתח מפורסם. מסקנת החוקר היא, כי מקורו של המנהג אצל היהודים בגין קדושת האבות הוא בנצרות, והיהודים שאבוהו ממגע עם הנוצרים באירופה, וכאשר באו לארץ הקודש. הם יישמו זאת לגבי קדושיהם.

** כך, נוכח כותב שורות אלו בתפילה המונית נירגשת בחודש אלול ש.ז, חודש בו מקובל לפקוד קברים מקודשים.

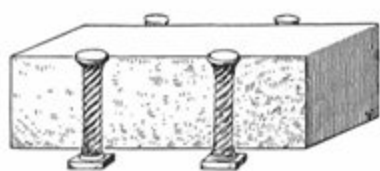
המערה והתיחסותה למתחם (שחזור משוער).
צורת המערה יושמה ע"פ אחת המערות בג' בל' ג' בריה מזרחה למערה המכפלה, והוגדלה כפלים
לצורך השחזור. שים לב לכניסה המקורית למערה שהיתה מצד מערב, ולמערכת המדרגות המו-
ליכה לרצפת המתחם.

המתחם והתיחסותו למעבה המערה (חתך ממזרח למערב).
1. רצפת המשטח ממערב (המצודה לשעבר), אשר נמצאת
בערך במפלס המערה. 2. הכניסה המקורית למערה,
והשער שהוביל אליה מהתקופה ההרודיאנית. 3. רצפת
המתחם כיום, המשתפלת קמעה מערבה, עקב המדרון עליו
בנוי המקום. 4. רצפת מסגד ג' אוליה.
האותיות משמאל מתייחסות לנידבכים.

מצבת קברו של בלדוין בקבר הקדוש.

צורת מצבת הקבר,
כפי שתוארה ע"י מינרצגן.

הקבר מזכיר בצורתו את מצבת קברו של בלדוין הראשון מלכה של י-ם הצלבנית שהושחת ע"י היונים ב-1808. בצויר של מינרצגן חסר החלק העליון שהוסר כנראה ע"י המוסלמים בשל סמלים נוצרים שנשא. יש להניח איפוא כי לפנינו קבר צלבני.

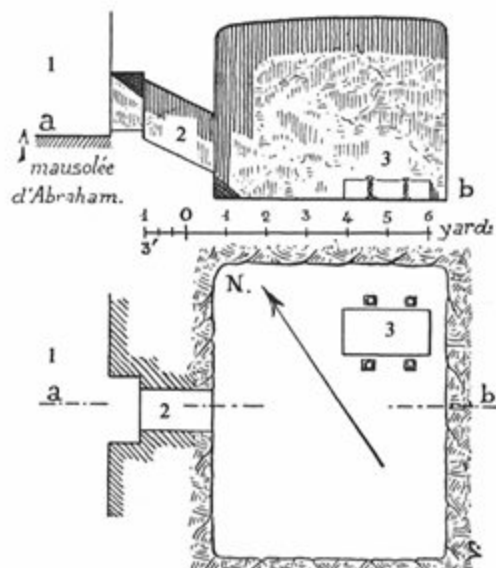
על ידי גילוי זה, הוא הפריך את המסורת המקובלת, שאין לאל ידי איש לצאת חי ממעבה המערה, וכי אין כל פתח בר קיימא, המוליך כלפי מטה (מסופר, כי כאשר הנסיך האנגלי ביקר במקום במאה הקודמת וביקש לרדת למערה, ערך הפשה המקומי "הצגה" עם אנשיו והשים עצמו כמחפש את הכניסה למערה...).

נראה, כי את אשר ראה הקצין הבריטי לא היתה אלא מצבת הנצחה (cenotaph) מן הסוג המוקדש לבל-דוין הראשון בקבר הקדוש, אלא שללא החלק העליון, שהוסר אולי בשל הכתובת הלטינית שהופיעה עליו.

הכניסה המקורית למערה: היתה ככל הנראה באגפה המע-רבי. היא מוסתרת עתה על ידי "קבר יוסף", שאינו בעל ענין מיוחד לא מבחינה אסתטית ולא מבחינה ארכיטקטונית, וששימש בידי המוסלמים כאמצעי לסגור את המערה למציתות. האגדה אודות עצמות יוסף במקום הנה מוסלמית בעיקרה.

עובי הרצפה אינו ניתן למדידה מדויקת, אך נראה כי הוא מגיע לכדי 1.25 מ', בעוד עומק המערה הוא כ-3 מ'. ערמת "פתקי בקשות" הושלכו למקום, ומכסות את הרצפה. אופן הפתחים מעיד על צורת המערה שהיא מאורכת. אורכה הנו לכל הפחות כאורך המסגד, מאידך, רוחבה ידוע. המצבות העליונות אינן מסיעות להבהרת צורת המערה: צורתן שלמה מדי וסימטרית, מכדי שיהיה בהן דבר של ממש, למעט מסורות מאחורות. כן הדין לגבי הפתחים ברצפת המסגד, האמורים כביכול להיות "הפתחים המקורים".

הארכיטקט האיתלקי פירוטי הפליג בתאוריו על המקום במאה הקודמת, אך אין לקבל דבריו. מאידך הקצין מינרצגן, שעה שחיפש נכבד ערבי במקום, ראה לפניו דלת פתוחה בקפלה של אברהם. כשהוא עבר דרכה ניקרתה לפניו רצפה צרה ותלולה (45%). הוא ירד לשם

- התך בקריפטה
מאחורי מצבת קבר
אברהם, על פי תאו-
רו של מינרצגן
(מבט מדרום).
1. מצבת אברהם
(חלק אחורי).
2. ירידה בזווית
של 45% המוליכה
לקריפטה.
3. מצבת הקבר.

וראה לפניו בלוק מלבני המוקף על ידי ארבעה עמודים ספיראליים בפינות. אלא שהבחנה זו נעשתה על ידי אותו קצין אנגלי באקראי, והוא לא עמד כלל על חשיבות הדבר. לאחר מכן, שעה שחזר על פי בקשת החוקרים, לספר את המוצאות אותו, היתה הגישה חסומה בסבכת ברזל. מינרצגן ידע רק לרמוז, שהדלת הקטנה דרכה עבר, נימצאת מדרום מזרח לפנה האלכסונית של הקיר, מאחורי המצבה המוקדשת לאברהם.

גומחת התפילה המרכזית במערת המכפלה, המצטיינת בעיטורים עשירים בסגנון דמשקאי.

ומחצאי מעגלים מעשה רשת "החותכים" זה את זה. למיחרב הקבלות במסגרים מרכזים אחרים, בעיקר בסוריה (חלב ודמשק) ואין ספק כי הסגנון שלפנינו הוא דמשקאי.

המסגד

בהכנסנו למסגד מתקבל הרושם שאנו נמצאים בתוך כנסייה מדיאבאלית. המבנה מחולק לאולם תווך ושתי סיטראות באמצעות שתי שורות עמודי תמך מסיבים. אלולא המיחרב הניצב במלוא הדרו בדרום הבנין לא היה נותר לנו אלא לצפות לאפסידה בקצה המבנה, כדי שלפנינו תהיה כנסייה לכל דבר, על קימרונוטיה הרומנס-קים וחלוקתה המושלמת לאולם תווך ושתי סיטראות. במבנה שלפנינו מעוררים תשומת לב מיוחדת האלמנטים הבאים:

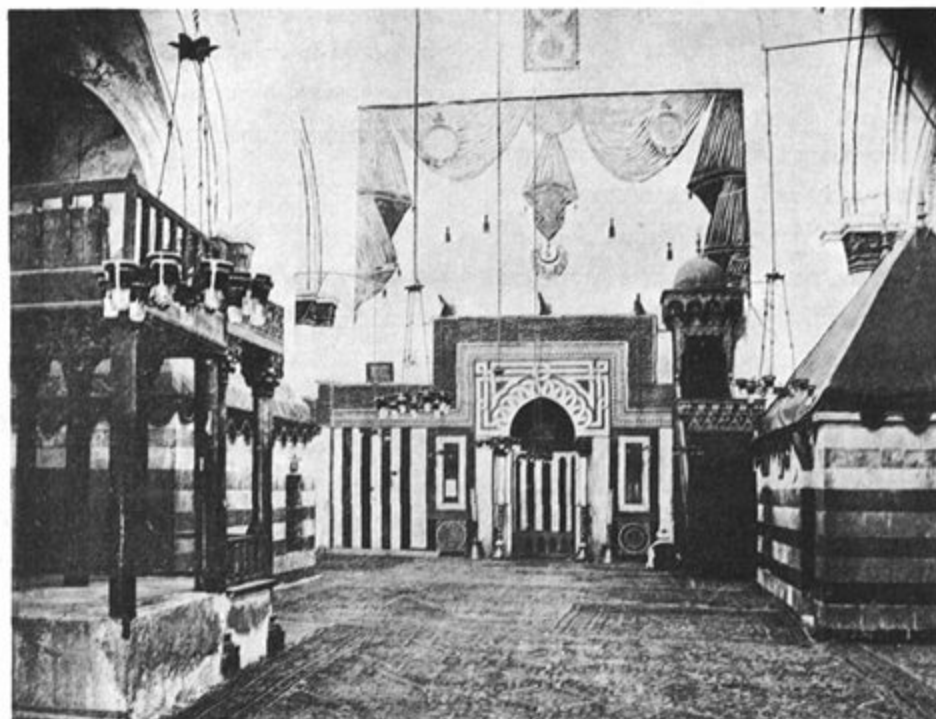
- א. מצבות יצחק ורבקה (*). ב. המיחרב. ג. המינבר.
- ד. הפתחים המוליכים למעבה המערה.

11. המיחרב

גומחת התפילה עשויה באמנות מרובה, זאת בניגוד לשאר קירות המבנה העשויים בעיטורי פגלים וקווים מאונכים. הגומחה מעוטרת בתשלובות גיאומטריות העשויות חומר עשיר ובשיטת האינקרוסטציה (incrustation) המוטיבים העיטוריים העיקריים עשויים מקשתות זעירות

* הדיון במצבות יצחק ורבקה בפרק הבא.

המסגד המרכזי ובו מצבות יצחק ורבקה. ממול המיחרב ומעליו עיטור מאוחר יחסית. מימין, המינבר וקבר יצחק. מעל למיחרב, חלון מהמאה ה-16. הדוכן (דיקה) משמאל, הוסר בסוף המאה ה-19 והועתק לקיר הצפוני.

22. המינבר

המינבר נמצא בסמוך למיחרב ומימיו, כמקובל במסגדי ארץ ישראל. הוא מוזה יצירת אמנות מיוחדת במינה ואחד היפים ביותר שנעשו בתקופה הפאטימית, ועורר את השתאות המבקרים במשך כל הדורות. מקבילה נאה לו היה המינבר באל אקצה שעלה באש. עד למאה הנוכחית הוא לא נחקר כראוי, ואף אחד מהחוקרים אינו מזכיר לדוגמא את הכתובות הקופיות שעל המינבר. כללית נשתמר המינבר היטב והנו מרשים ביותר בצורתו, להוציא מספר שיחזורים ושיפוצים שלא נעשו במקצועיות הראויה לו, והיצרים רשם של כבודות (כך למשל העטרה מעל לדלתות, והחלק העליון).

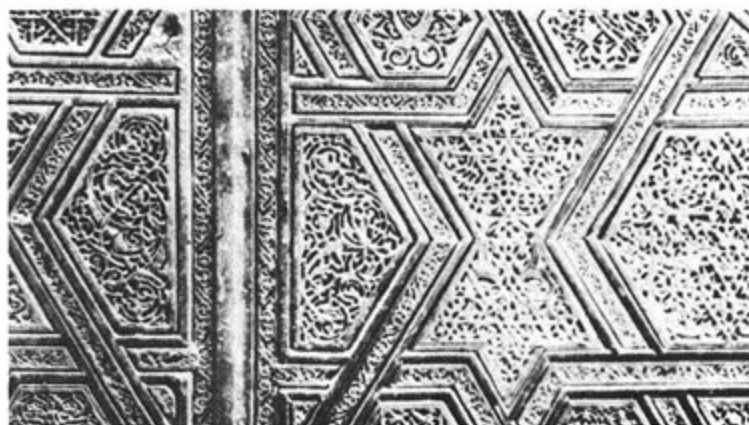
תיאור המינבר

בציוד הרחב אנו מוצאים עיטור, המורכב מרצועות בולטות קמעה המעוטרות בעליו, הרצועות משולבות בתוך מערכת ספינים המחלקים אותו באופן סימטרי למוטיבים מצולעים. בכל ספין (פאנל) הרקע עשוי בצורה נהדרת ומשלב מוטיבים צמחיים מכוריים וערבסקות היוצרים יחד אפקט מרשים ביותר.

בדלתות מאידך, שייך העיטור לסגנון אחר: אם כי הספינים המצולעים ממשיכים אף כאן, עיבודם שונה; תחת המוטיבים הצמחיים מופיעים מוטיבים גיאומטריים מעשה שזירה מובלטים העשויים בקומבינאציות שונות, והמזכירים עבודות אמנות מסופוטמיות ופרסיות.

כדי להבין את שילובם של מוטיבים שונים כל כך זה מזה, באותו המינבר עצמו, עלינו לזכור שהאיסלאם איחד תחת כנפיו ארצות בעלות מורשת תרבותית השונה האחת מרעותה, ורב גווניות זו, באה לידי ביטוי באמנות המוסלמית על כל גילוייה.

דוגמא לעיטורי המינבר (מבט מהצד).

המינבר במערת המכפלה (מבט חזיתי).

חרף עובדות אלו, מעניק המינבר שלפנינו תחושה של אחדות ושלמות אמנותית כאלו היה עשוי מקשה אחת. בין השאר תורמות לכך הכתובות הרבות המעטרות אותו מכל צידו, והמעניקות לו סגנון אחיד. בין אלו ראויים לציון מיוחד הטקסט בגודל, העשוי בכתב קופי, מעשה תבליט עץ הנתון מעל הדלת על גבי מעין משקוף גדול, הכתובת ממשיכה מעל מסגרת הדלת ומעקה המינבר, ועולה בתלילות כלפי מעלה לצידו המדרגות. הכתובת מעוטרת מצידה בעיטורי עלוה ונראת כקישוט ערבסקה, עם זאת נראה, כי היא לא נועדה מעיקרה למטרה עיטורית, אלא נועדה בעצמה להיות מעוטרת.

תולדות המינבר

כתובת על המינבר מנציחה את שנת בנייתו: 2-1091

32. הפתחים המוליכים למערה

קיימים במקום שני פתחים: הפתח הדרומי הסתום, והפתח הצפוני המשמש עד היום להורדת מנורות שמן וכו' למעבה המערה. ע"פ המסורת המוסלמית הכניסה למעבה המערה מהוה חלול כבוד המת, ולא כל שכן במקום מקודש מעין זה והם מקפידים על כן לסגור היטב. פתח זה שאולי בסמוך לו נמצאים הקברים, הוא מהמקומות הנער-צים ביותר במערת המכפלה למוסלמים ויהודים כאחד. הפתח הראשון ליד המיחרב, סגור באריחים מחוזקים על ידי ווי ברזל, שנועדו למנוע כל אפשרות של הסרתם. אריחים אלו עומדים בניגוד בולט לרצפת המסגד וניכרים בנקל. האדיקולה מעל לפתח נותרה ללא חלקה העליון (אולי בשל כך שהיא נשאה סמלים נוצרים). בהתחשב

האדיקולה מעל לפתח המוביל למעבה המערה.

(שנת 408 להג'רה) ושם הכונה (*). המינבר ניבנה במקורו עבור המסגד באשקלון, והוקדש לחוסין בן עלי מצאצאיו של מוחמד. נראה, כי פולחן של עלי באשקלון התפתח מסיבות פוליטיות; לאחר מפלת המוסלמים בירושלים, נודעה לאשקלון חשיבות מירבית בעיני השליטים הפאטימים שמרכזם היה במצרים. הם היו מעוניינים לרכוש את לב התושבים על ידי אירוע יוצא דופן, דבר שמצא את ביטוי "בגילוי" ראשו הערוף של חוסין (**), והטמנתו במסגד באשקלון, שניבנה כולו מחדש.

לרגל מאורע זה ניבנה גם המינבר הנוכחי. המינבר הועבר לחברון על ידי צלאח א' דין ערב חורבנה של אשקלון על ידי הצלבנים (***), שכן בעקבות המלחמה שובשו סדרי השלטון בעיר ומעמדה התערער. המינבר סבל מהזנחה וחלקיו פורקו, היה איפוא הכרח להעבירו מאשקלון.

ליצירת אמנות נדירה מעין זו, באו בחשבון שני מקומות בלבד: ירושלים וחברון. חברון הועדפה במקרה דנן על ירושלים, שכן אשקלון במסורת המוסלמית קשורה לסיפורי האבות (****) ומסורת עתיקה ידעה להצביע על "באר אברהם" במסגד של אשקלון. מבלי להתייחס כאן לאוטנטיות של מסורת זו, נוצר הקשר בין אשקלון למסגד בחברון. כמו כן נראה כי המינבר של חלב הובא כבר בתקופה זו למסגד אל אקצה, וצלאח א' דין לא ראה לנכון להביא ליירושלים מינבר נוסף ולהותיר את המסגד החשוב של חברון ללא מינבר כלל.

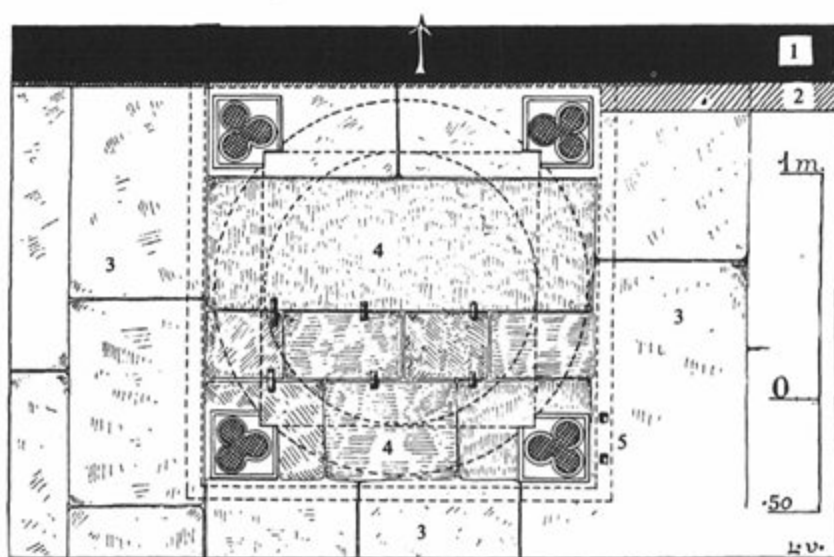
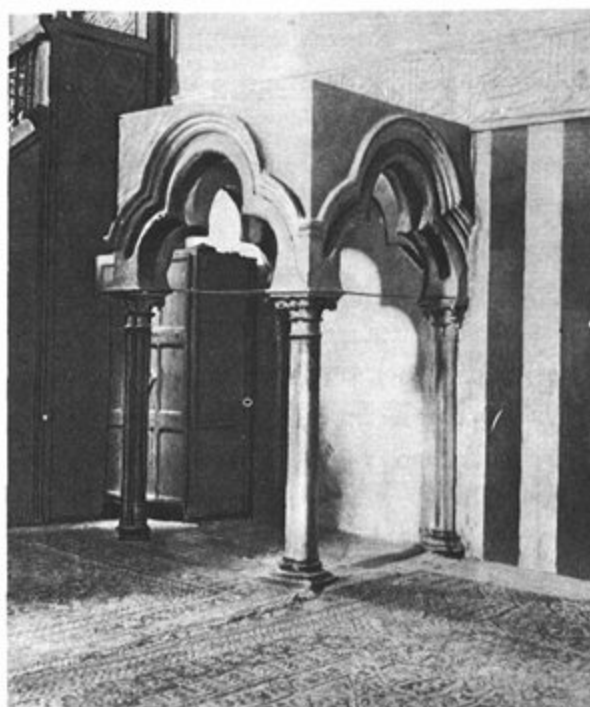
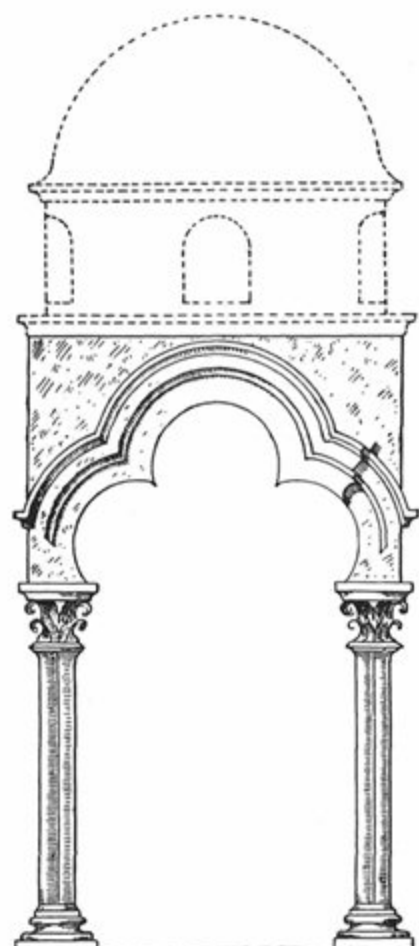
* שם השליט: החאליף מונתור באללה אבו תמים.

** כאשר השושלת הפאטימית הגיעה לשלטון, הם היו מעוניינים להעלות את חשיבותו של חוסין, בנה של פאטימר (שנתנה את השם לירושלים) ומכאן "מציאת הקבר המסתורי" של חוסין באשקלון, כדי להוות משקל נגד למסורת אחרת, לפיה ראשו של חוסין היה קבור בדמשק. כן ידוע על שלושה מרטירים נוצרים שנערפו וניקברו באשקלון בתקופה הביזאנטית, דבר שהכשיר את הקרקע למסורת ערבית דומה.

*** בניגוד לדעתו של ואן ברכס השולל את האפשרות כי המינבר עמד באשקלון במשך כל תקופת הכיבוש הצלבני, אלא שאין כל מניעה לכך, ומעולי הרגל המוס-למים שביקרו באשקלון והתפללו במסגד באין מפריע לא נשמעת אף פעם טרענה על נזק שנעשה כביכול למינבר.

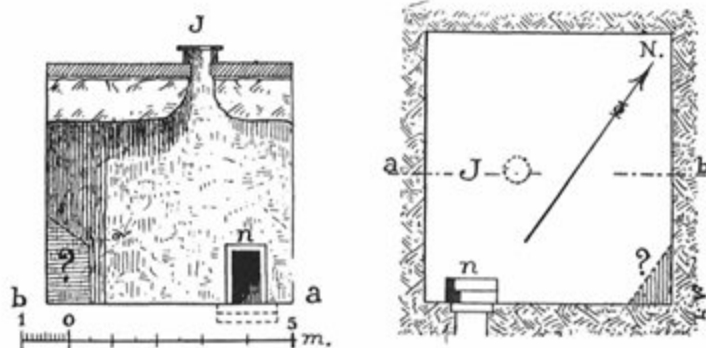
**** במאה השמינית בנה השליט אל מהאדי את המסגד במקום שהיתה לפני כן האגורה הרומית, ולפי מסורת מקומית באר אברהם.

האדיקולה מהתקופה הצלבנית מעל לאריח החותם את פתח המערה שנעשה לו שימוש בתקופה דנן. הכפה המקורית הוסרה כנראה ע"י המוסלמים, משום שנשאה סמלים נוצרים (צורתה המשוערת משוחזרת).

הפתח החתום מתחת לאדיקולה הצלבנית.
 1. חומת המתחם הדרומית. 2. שרידי עבודות בניה (ציפוי) מהתקופה הממלוכית. 3. לוחות אבן קדומים. 4. לוחות אבן מהתקופה מאוחרת הקבועים למקומם בווי מתכת. 5. שרידים המעידים על סגירה קדומה. העיגולים (מקווקים) משחזרים את הכפה המקורית שנישאה מעל לאדיקולה. החץ מסמל את מקום "החור" כלפיו נהגו היהודים להתפלל; מציאותו בציר המערה אינו מקרי.

אבנים החותמות את הפתח, והמחזקות בעזרת ווי

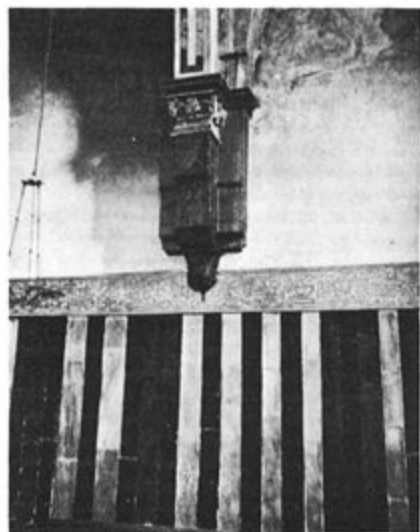

תוכנית מעבה המערה מתחת לפתח הצפוני.

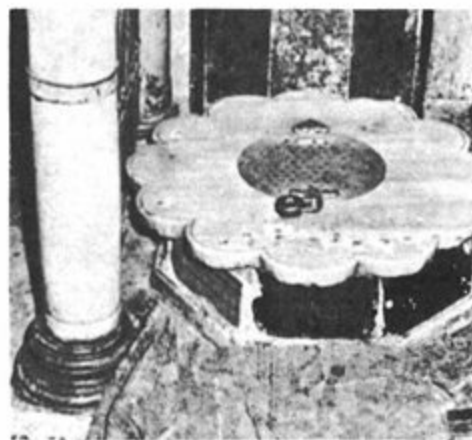
אברהם הצדיק ולא תהיה עובד עבודה-זרה. ועשה את השבת למרות המתנגדים לה. ואלוהיך ישפט ביניהם, כיום התחיה, אשר מתקוטטים בהם".

הכתובת המרכזית: עשויה באמנות רבה ומותאמת בשלמות לבנין. היא כתובה על גבי שיש (האסכולה הסורית העדיפה את השימוש בשיש על עיטור הסטוקו שהיה נפוץ יותר במצרים).

רצפת המסגד: אינה אחידה בגובהה דבר האופיני לשטח פתוח, אך לא למבנה סגור. מכאן שהרצפה נבנתה לפני שהמבנה ניסגר, דהינו היא קודמת לתקופה הביזאנטית. עיטורי הקשתות והקמרונות בצבעים שונים שייכים לאותה אסכולה אמנותית (דמשק) והיא מאותה תקופה.

"עמוד כהן" (קונסולה) בקיר הדרומי מערבי, שקיבל את צורתו הנוכחית לאחר שהאומנה המקורית הוסרה ע"י המוסלמים כדי לאפשר רציפות הכתובת הקוראנית.

הפתח ברצפת המסגד (מצפון). הפתח הוא מהמקומות הנערצים ביותר כיום במערת המכפלה; המוסלמים מורידים מדי יום ביומו מנורות שמן דולקות כדי להביע את רחשי ליבם לאבות, ומקפידים לסגור את המכסה במנעול.

בסגנונה הארכיטקטוני, אין ספק כי היא ניבנתה על ידי הצלבנים. הפתח מן הצד השני של המסגד נמצא על אותו ציר כמעט ונותר על כנו. האדיקולה מהווה תעתיק ערבי לקודמתה.

41. פרטים משנים במסגד

הכתובות: האפריז המרכזי נושא כתובת, ואין עוד אמנות בה הכתב הפך לאלמנט עיטורי בפני עצמו כמו באמנות המוסלמית.

מעצם טבעה הכתובת עיטורית ונותנת בידי האמן אין סוף אפשרויות לקומבינאציות. והעובדה שאלו לקוחים בדרך כלל מהקוראן מעניקה להם אופי מיוחד, אירה של מים-תורין והשראה דתית, ומכאן שימושה התכוף במקומות יראה. יתרה מזאת, לכתובות משמעות רוחנית טאליסמא-נית - מאגית "המגינה" על הבנין ומנציחה את הנוכחות ורגש השייכות של המוסלמי למקום, המבטלת אגב כך את הבעלות הקודמת (וינסאן, עמ' 74). אין כאן על כך מקום לשאלה באם המבנה קדם לתקופה המוסלמית. על ידי עצם נוכחותו של אפריז הכתובות, המבנה כולו משמש כבוד ויקר לדת שבבעלותה נמצא המקום.

הכתובות לקוחות מהקוראן, ואחת מהן מדברת בשבחו של אברהם אבינו: "בשם אללה הרחמן והרחום. אברהם היה מופת לאמונה טהורה ואדוק, לא היה מעובדי עבודה-זרה. מהולל בנועם מעשיו, (אללה) בחר בו והוליכו בדרך הישרה. ונתנו לו את הטוב בעולם הזה, ובעולם הבא היה בין הצדיקים. ואמרנו לך, לך בדרכי אמונת

חזו התפילה

שהתקנה למשתתפים אחינו בני ישראל, בעומדם להתפלל אצל מערת המכפלה

אנא מלך רחמים, רחמי באחי חיים ועונותיו בזה הררך לבוא לעיר הקודש חברון, תוכנה ותכונתן במהרה בימינו. אמן. אשר נדו סם אבותינו אברהם, יצחק ויעקב, והגנו עומד מול מערת המכפלה, אשר חשקו אבותינו להתייבב שם, ואברהם קנה אותה בכסף מלא, למען קדשת המקום, אשר ראה אברהם אבינו עליו השלום, ברוח קדשו, ומהמקום חלו יתחיל תחיות המתים בשחיית רצון המורא יתברך להתחיות מתים, והגנו באחי למקום קדש הזה, לבקש מאת מלכנו בוראנו ויוצרונו, מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, שתמלא רחמים עליו ועל כל עמך בית ישראל בכל מקום שהם, ויזכר לשניך ברית אבותינו אברהם, יצחק ויעקב חיותם, חיות אמהות הקדושות הטובות שם, יקן בעדנו שתכפר לנו את כל חטאותינו ועונותינו ופשענו, שחטאנו ופשענו ופשענו לשניך, ותעזרני לשוב בתשובה שלימה לשניך, שתהא גשמי ראוייה לשכון עם נשמתם בן יצחק, ופקדנו בפקודת ישועה ורחמים משמי שניך קדש, הט אויך ושמע, שכן ענין וראה שוממונינו והעזר אשר נקרא שניך עליה, עד מתי עורך כשבו ותפארתך ביד צד ועד מתי לא תרחם את ירשלים ואם לא למענו - למענך ולמען סכנת עורך הכבושה עמנו בגולה ולמען זכות אבותינו הקדושים ואמהות הקדושות תרחם עלינו, והנה כאשר קיבלנו מחבמינו והנביאים הקדושים שכאשר חרב הבית בראשונה היתה שערוריה בכל עולמות עליונים, וכמו שנאמר (ישעיה ל"ז): "הן אראלים צעקו חוצה מלאים שלום מר יבסיון", ורמיונו הנביא, עליו השלום, הלך על קבר אבותינו הקדושים ויהי צועק כלבא ואם: עצמות עצמות הביבות, מה אתם שוכנות, בניכם נלו ובתיהם הריבות ואיה זכות אבות ונעו כולם בקינים על הסרך בנים, דובכו בקול תחנונים בסגי שוכן מעונים, איה הבטחת וזכרתו להם ברית ראשונים, ואברהם ע"ה צעק ומנן פני אל רם, חנם נוסית עשר בחינות עבורם והן חיותי שברם, ואיה הבטחת אל תירא אברהם! יצחק אבינו ע"ה, צווח פני שוכן שחק, לשווא כי טבת הוחק, הן ורעי נשחק ונמחק, ואיה הבטחת ואת כרית אקים את יצחק! יעקב אבינו שווע סגי נורא עלילה, עוללי אשר טפחתי ורבותי, ואיך אראה ברעתם ובאובדן מולדתי! ורעה נאמן צויה בעד סם לא אלפן, צאן אשר בחיק יאמן, איך נזו בלא זמן קיל בכי לאה מתוספת על לבבית, רחל אחותה מבכה על בגיה, ולפה מכה פניה, בלהה מקוננת בסתי ידיה, והקדוש ברוך הוא השיבם, שובו תמימים למנוחתכם, אמלא כל משאלותיכם... אבות העולם, אחיבי עליך, איך תוכלו לנח בקבריהם ואנחנו בני בניכם אסירי החקוקה, יענו ולא הונח לנו! חלו נא פני א"ל, הקיצו ותעזרונו למשה רצוא מהימנא ולהקמידו יהושע אשר הנחיל לנו את הארץ הקדושה... וכשם שוכני לבוא ולראות ציון של מקום אבותינו, כך נזכה לראותם בחיים חיותם, בעת יקיצו ורננו כל שוכני עשר... יחד בקיבוץ גלויות ונאולה שלמה בעולא ובסוף קרוב - אמן.

שערי הכנה

מצבות האבות

ניתן באופן כללי לחלק את מצבות הקבורה לשני סוגים השונים זה מזה בזמן ובאסכולת הבניה: אלו של אברהם ושרה, שהן המצבות הקדומות ביותר מבחינת בנייתן במערת המכפלה, ומצבות יצחק ורבקה, המאוחרות יותר. מצבות אלו נישענות על עמודי המסגד, ומכאן שהן מאוחרות לעמודים שניבנו בתקופה הצלבנית. יתרה מזאת; צבעיהן הרב גווניים משמשים עדות לכך כי הן ניבנו באותה תקופה בה נעשה ציפוי השיש על הקירות, דהיינו במאה ה-13 (תקופה איבן קלאון), או שהוקמו בתקופה מאוחרת יותר כחוקי לסגנון ה"ל". מצבות יעקב ולאח מאוחרות אף הן למצבות אברהם ושרה ועשויות כדוקי פשטני להן.

על פי המסורת המוסלמית העממית, בניות המצבות בהתאמה לקברים האמיתיים הנימצאים במעבה המערה החתומה מתחת.

10. מיקום המצבות

באין אפשרות לרדת אל מעבה המערה, משמש המסגד ובעיקר ציוני הקבורה שבו, כמוקד ביקור עיקרי לעולי הרגל. עם זאת, תולדות המצבות לטות בערפל, ולא ידוע אימתי ועל ידי מי הן הוקמו לראשונה. יש שיחסו אותן לתקופה הביזנטית, "שכן חלוקת המצבות הלא ראציונאלית, מבחינה מוסלמית, מחייבת את ההנחה כי הערבים מצאו את המצבות כפי שהן כיום" (וינסאן).

אכן, צורת המצבות ומיקומן במערת המכפלה מעוררים תהיות רבות. כך, הציונים של אברהם ושרה נמצאים כיום בחדרים קטנים וסגורים בצידי פרוזדור המסגד. הם פחות מרשימים, הן במיקומם והן בצורתם מציוני יצחק ורבקה, עובדה תמוהה לכאורה, שכן במסורת היהודית והמוסלמית כאחד, ממלא אברהם מקום מרכזי, ובזו האחרונה העיר חברון ומערת המכפלה כאחד נושאים את שמו (אל תאליל, ח' ארם אל תאליל).

מהלכים לסברה (*) כי סדר המצבות הוא קדום ביותר, וכי הן הוצבו בצורתן הנוכחית במאות הראשונות לספירה (ואולי כבר לפני כן). בספר היובלים מצינו: "לאה אשת יעקב מתה, ויקברו אותה במערת המכפלה אצל

* עיקר הדברים שלהלן מסתמכים על ברסלבי. ר' ספר חברון, עמ' 285 ואילך.

רבקה אמה משמאל לקבורת שרה" (אם אביו), תאור ההולם את סדר המצבות כיום. מסקנה דומה עולה מן התלמוד הירושלמי (פ"ד ה"ב): "אבות דרך הסב הן קבורין, אברהם באמצע, יצחק למעלה ממנו (לצד ראשו) ויעקב למטה ממנו". מכאן שבמאות ג-ד לכל המאוחר, היה כבר סדר המצבות במערת המכפלה, כפי שהוא כיום: אברהם באמצע, יצחק מכאן ויעקב מכאן. סדר זה יהיה משמעותי לגבינו אם ניקח בחשבון כי המצבות וסדרן קודמים לחומה התוחמת אותם, וכי המתחם נשאר קטור גם לאחר הקמת החומה. במצב זה, יוחד המקום המרכזי למצבת אברהם, בעוד יעקב ויצחק היו לצידיו. מכאן, שמצבת אברהם ניצבת בציר הרוחב של המתחם, בדיוק במרכזו, כמתחב ממעמדו הרם. מיקומן המוצנע של מצבות אברהם ושרה בשולי הפרוזדור המוביל לכניסה, אינו אלא פרי שינוי מאוחר, שמקורו מהתקופה הביזנטית ואילך. הסיבה לכך היא טכנית גרידא וקשורה בבנין הכניסה. מן הדין אולי להסיק מכאן, כי הסדר הנוכחי של המצבות היה כבר קיים בתקופה הביזנטית, שאילמלא כן, יהיה זה הגיוני להניח, כי הארכיטקטים הביזנטים היו מיחדים מקום מרכזי יותר לאברהם שעל שמו נקראה מערת המכפלה בתקופה הביזנטית.

20. מצבות אברהם ושרה

מצבת אברהם נמצאת במרכז של חדר מתומן. היא בנויה בכון צפון דרום, כשאר המצבות, ועשויה בדמוי גג משתפל משני צדיה, מכוסה בפרוכת משי כהה ועליה רקומות אותיות זהב: "זוהי כתובתו של אברהם ינח על משכבו בשלום". בסמוך לו שרפרפים קטנים, ועליהם מונחים ספרי קוראן ומנורות וביצי בת יענה תלויות בתווך (*). קירות הקפלה מכוסות שיש, ועליהן כתובות. בקיר הדרומי מיחרב קטן וחלונות אחדים; אחד מהם עשוי ויטראז'. הכניסה לקפלה סגורה בסבכת ברזל. כמו במסגד, שני פנדנטיבים, האחד חרוטי והשני מעוגל,

* גם בקברים אחרים בארץ אפשר לראות ביצי בנות יענה - מתנות של מבקרים. לפי דברי הערבים זוהי סגולה בדוקה כנגד 'עין הרע'. ביצי בנות יענה אפשר היה גם לראות בבתי-כנסיות בארץ. רבי יעקב עמדין מביא את הסיבה למנהג זה: היהודים בארצות תורכיה הולין ביצת הנעמית בבהכ"נ, כדי לעורר אדם על הכוונה ולא יביס הנה והנה. כי בת-היענה מחממת ביצתה בראייתה ומוציאה בדרך זו אפרוחיה. מכאן נראה מה חוש הראות פועל עם עוצם ההבטה והסתכלות וזה ענין נאות לתפלה". זאב וילנאי, מצבות קודש עמ' צ"ה.

מחברים בין החרד האוקטוגנאלי לכפה המעוגלת. הכפה והפנדנטיבים כאחד משוחים בעיטורים.

קפלת שרה:

הקפלה של שרה דומה ביותר לזו של אברהם, אלא שהיא צנועה יותר ובעלת צורה משושה. כל המבנה נמוך מזה של אברהם. מעל ציפוי השיש על גבי הקירות אין כל כתובות, והוא משוח בצבע שמן אפרורי פשוט. גם העיטורים צנועים יותר ונעדרים כאן ספרי הקוראן והמנורות.

מצבות אברהם ושרה עשויות בסגנון המקובל על האסכולה הסורית מצרית, ומלבד הציפוי עשיר הגוונים אין בהן דבר שישויכן לאמנות הממלוכית. על סמך אנאלוגיה סגנונית למבנה ועיטורי קירות הכנסייה, ניתן לתארכן לתקופה הערבית הראשונה. מצבות אברהם ושרה כאחת מהוות תוספות מאוחרות לחזית הכנסייה; כך, קבר אברהם חוסם כמעט את הכניסה לסיטראה המערבית שהיתה ללא ספק נבנית כשהיא מרוחקת יותר, לו היתה מאוחרת לקבר אברהם. מאידך ברור כי התמוכות היוצאות מהאומנות הדבוקות, הנן מאוחרות לקפלה והן מימי הביניים. מכאן שהמקור של קפלה זו, אשר אין ספק מבחינת סגנונה, שהיא מוסלמית, שייכת לזמן שבין התקופה הביזנטית והעלבנית. מכאן נראה, כי מצבות אלו היו התוספת המוסלמית הראשונה לקברי האבות. מאידך, כמה מאות שנים לאחר מכן, הארכיטקטים של איבן קלאון (המאה ה-13) עשו כמיטב יכולתם, כדי להעתיקם למצבות האחרות. הקפלות נשמרו בהקפדה על ידי העלבנים. ראוי לתשומת לב במקום זה המבנה הרב-צלעי של הקפלות, שכן המבנה המוסלמי האופייני הוא מרובע ונושא כפה. מקבילות למבנה האוקטוגנאלי של הקבר אנו מוצאים בארכיטקטורה המוסלמית במסופוטמיה, כורדיסטאן ועוד. הארכיטקטים הביזנטים עשו שימוש תכוף לצורה זו, ואפשר שבהשראתם נעשה לו שימוש גם באיסלאם, בין השאר בבנייה מונומנטאלית (כמו בכפת הסלע).

אחת הבעיות המרכזיות במבנים מעין אלו היתה פתרון המעבר מהמבנה המרובע לכפה. בקפלת שרה, המעבר לכפה נעשה באמצעות פנדנטיבים פשוטים, בעוד בקפלה של אברהם – על ידי שורה של קשתות תלויות. החל מהמאה ה-13, אנו עדים בארכיטקטורה הסורית למעבר באמצעות "סטלקיטים" (נטיפות), כפי שאנו רואים למשל במסגד ג'אליה הסמוך. העדר טכניקה זו בקברים שלפנינו ונתונים אחרים, מאפשרים לנו לתארכן למאות ה-8-10.

3. מצבות יצחק ורבקה

הציונים ליצחק ורבקה נמצאים במערת המכפלה במקום הבולט ביותר במסגד המרכזי. לכאורה הם הדורים בצורתם יותר משאר הציונים ובעלי מימדים מרשימים יותר. קדושתם מרובה בעיקר במסורת המוסלמית העממית: "המוסלמים ישבעו בשמו של יצחק הקנאי יותר מאשר בשמו של אברהם שהוא רחמן" אומר וילנאי (*). לדעת לונץ: "המוסלמים מקדשים ומעריצים את קברי יצחק ורבקה משאר האבות, לכן לא יכנסו לעולם לתאים הבנויים מסיביב לציוניהם כי יקנאו לכבודם", ולפי המסורת "האנשים אשר יהיו לבא אל תוכם ימותו או יוכו בעיו-רון" (לונץ, תוספת לתבואות הארץ; עמ' תפ"ט).

אלא שנראה כי המעמד המרכזי לו זכו מצבות יצחק ורבקה אינו נובע בהכרח מחשיבותם, אלא הם הוכתבו בדיעבד על ידי עצם קיום המצבות בתוך אולם הכנסייה אותה הפכו המוסלמים למסגד, מבלי שיהיה לאל ידם לתכנן את המקום מחדש, שכן כל שינוי היה גורר אחריו פגיעה במצבות או במבנה בו נמצא המסגד, שהיה מגביל את התפקיד שיועד לו לשמש כאולם התפילה המרכזי של מערת המכפלה. המוסלמים הסתפקו בשינויים הכרחיים בלבד שהתבטאו בהפרדה וייחוד המצבות האמורות מקהל המסתופפים, זאת, על ידי שהתקינו מעין תא מעוטר סביבם, לו העניקו חזות נאה;

מצבות יצחק ורבקה עשויים בדמוי תאים גדולים כבדים והדורים. קירותיהם מצופים לוחות שיש אדומים ולבנים לסירוגין. בקירות חלונות קטנים המאפשרים להתבונן פנימה, ולראות את המצבות עצמן, שאינן ניבדלות הרבה משאר המצבות של האבות. גגות התאים עשויים אף הם בצורה מפוארת ומשתפלים לצדדים בדומה לביתן, והם עוטפים בד ירוק, המסמל כבוד ויקר למקום. הרושם שעושות מצבות אלו מתחזק ביתר שאת לאור מיקומם המוצנע של קברי אברהם ושרה, אך כאמור אין ללמוד מכאן בהכרח על החשיבות שמיחסים המוסלמים למצבות אלו.

4. מצבות יעקב ולאה

קברי יעקב ולאה מצויים למעשה מחוץ לבנין, מעבר לחצר ונראים כתוספת לוואי. מהלכים לדעה (**) כי חלוקה בלתי סבירה זו, היא תוצאה של המציאות במערת

* מצבות קודש, עמ' צב.

** פר' אליצור, ספר חביון, עמ' 27-28.

ויסראז' נאה בפרוודור בין ציוני יעקב ולאה.

בסמוך לקפלת יעקב, חדר נוסף, בעל כניסה נאה למדי, דלתו מעוטרת באבן לבנה ואדומה לסירוגין, ומעליה חלון בעל עיטורים גיאומטריים. מהצד השני אין כל פתח, שכן הכניסה לקפלה לאה היא מהצד הנגדי, ולשם כך יש לצאת לחצר, ולעבור שני חדרים הצמודים לקיר המזרחי של החצר (בסמוך לעץ הדקל). חדר זה נועד לשמר את השמן שהמסגד צורך (להבערת מנורות וכו'). החדר הראשון, בקומת הקרקע משמש כיום מאידך, את הממונה על מערת המכפלה.

5. מצבת יוסף (עשו)

בניגוד לשאר קברי האבות הקבורים ב"זוגות", קבור כאן יוסף בגפו. קברו נתון מחוץ למערה (אשר הכניסה אליה נחתמה לכל על ידי הבורא, עוד טרם שהעלו עצמות יוסף ממצרים). אלא שקבר יוסף נמצא כידוע בשכם, כפי שנאמר בכתובים, ואמנם המסורת היהודית אינה מקבלת את הזיהוי המוסלמי וגורסת כי כאן קבור ראשו של עשו, שנערף בשעה שהלה אמר למנוע את קבורת יעקב במערת המכפלה (ר' אגודת בסוף). לפי דעתו של איש שלום (קברי אבות, עמ' 36), "שורש אגדה זו מונח אולי במסורת הנוצרית, וממנה עברה גם לסופרים הערבים", שכן היא ניזכרת ע"י הנוסע הנוצרי אנטונינוס פלצטינוס במאה ה-6, כלומר בטרם הכיבוש המוסלמי.

המכפלה במאות ה-5-6, שעה שבמקום התפללו נוצרים ויהודים זה לצד זה - מקווי האופי המיוחדים למקום (ר' § 1). בעוד הנוצרים איוו להם לתפילה את קברי האבות הראשונים בתוך הבנין, הם הותירו ליהודים את קברי לאה ויעקב - אבי השבטים. הנוסע הנוצרי מפלצטינוס מהמאה השישית מעיד: "בתוך עוברת מדיצה; מצד אחד נכנסים הנוצרים ומצד אחר היהודים". "במשך הזמן הונצחה חלוקה זו, הנוצרים בנו על קברי האבות הניזכרים כנסיה, בעוד קברי יעקב ולאה המשיכו לשמש את היהודים לאל נכון מחוצה לה" (אליצור) (*).

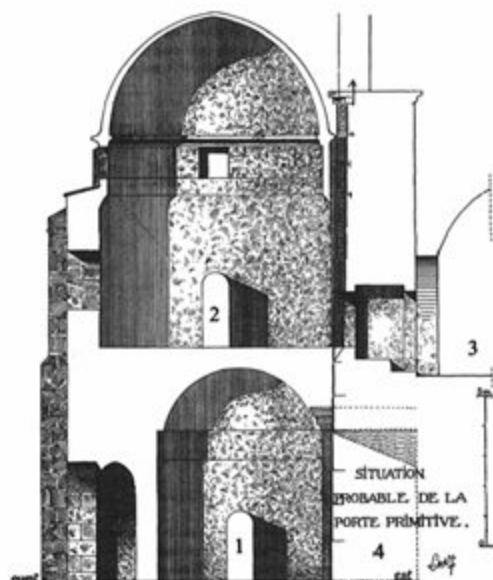
הקפלה של יעקב:

הקפלה של יעקב דומה לזו של אברהם, אלא שנעדר בה המיחרב. בקפלה שני חלונות, הפונים בכיוון לפרוודור, והם מאפשרים להתבונן על המצבה מכיון זה (בכיון ליציאה כיום). הכתובת מופיעה כאן בצד השמאל של רקע שחור ותחומה על ידי פסים כחולים. כמו בקפלה של אברהם, המצבה מכוסה בפרוכת עשירה, וספרי קוראן מצוים בסמוך, אך ללא עיטורי מנורות. מבחוץ, ממול לכניסה תלויות ביצי בנות יענה.

הקפלה של לאה:

דומה לקפלה של שרה, אך היא עשויה במתכת צנועה יותר. הקירות וכן הכפה צבועים בצהב, עם עיטורי מדליונים במרכז.

* אין כל הכרח לראות את הדברים ברוח זו: אולי סביר יותר להניח כי חלוקה זו מתבקשת בהתחשב בצורת המבנה בדמיו בסיליקה הנחלקת לשלוש יחידות צורניות (אולם, נרחס, חצר סטוויס), כמספר הזוגות הקבורים במקום. דברים אלו כוחם יפה בין הביזאנטים מצאו כבר את המצבות במקום "והתאימו" אליהן את הכניסה, ובין אם הקימו את המצבות בעצמם. הכללת כל המצבות תחת קורת גג אחת היתה יוצרת מאידך מבנה מגושם וחסר תכליתיות. נראה על כן, כי ההגיון שהנחה בניה זו של המצבות, הוא בחלוקתן הפרופורציונאלית לאורך המבנה לנוחות המבקרים, תוך דגש על הפרטיות המירבית, והקצאת "מקום משלו" לכל אחד "מהאבות והאמהות" בבחינת הדגשת חשיבותם. סידור מעין זה תאם גם את ציפיות עולי הרגל, וסייע להם להתייחד ולהביע את הערצתם לכל אחד מהאישים הקבורים במקום. המוסלמים שודאי כבר מצאו את המצבות ואת המבנים הסוככים עליהם פחות או יותר במצבם הנוכחי, לא מצאו לנכון לבצע במקום שינויים מרחיקי לכת, בין אם מתוך יראה כבוד למסורת הקדומה, ובין מתוך כך שהמבנה שהוקם על ציר האורך צפון דרום תאם להפליא את דרישתם. לא נותר להם אלא לקבוע מיחרב בדרומו כדי להפכו למסגד לכל דבר.

קבר יוסף (חתך ממזרח למערב).
 1. קבר יוסף במפלס התחתון. 2. המצבה המוקדשת ליוסף במפלס העליון. 3. רצפת המסגד. 4. המקום בו היתה הכניסה המקוריית למערה, בתקופה ההרודיאנית; מהמערה הובילה מערכת מדרגות נוספת למפלס העליון (3).

למצבות האבות: הקבר עצמו נמצא במפלס תת קרקעי, בעוד המצבה מתנשאת מעל למפלס המערה, ומשמשת נושא להערצת עולי הרגל, כדוגמת המצבות האחרות. המצבה עשויה בפשטות מירבית ומכוסה בפרוכת משי, עליה רקומות כתובות הודיה ושבח: "זהו קבר הנביא יוסף עליו השלום".

הקפלה מלבנית בצורתה ועליה כפה. בסמוך למצבה תלויות מנורות, וספרי קוראן מונחים על שרפרפים. לחלק התחתון של הבניין, המכיל את הקבר עצמו, ניתן להגיע רק מבחוץ, דרך החצר של "אל קלעה" לשעבר. לרגלי החלק המערבי של המתחם – פתח גדול, סגור על ידי סככה, המאפשר להתבונן פנימה. במקום מצוי קבר קטן המכוסה על ידי פרוכת ירוקה פשוטה. החדר הוא צנוע ביותר ומוזנח, ללא קישוטים או מנורות.

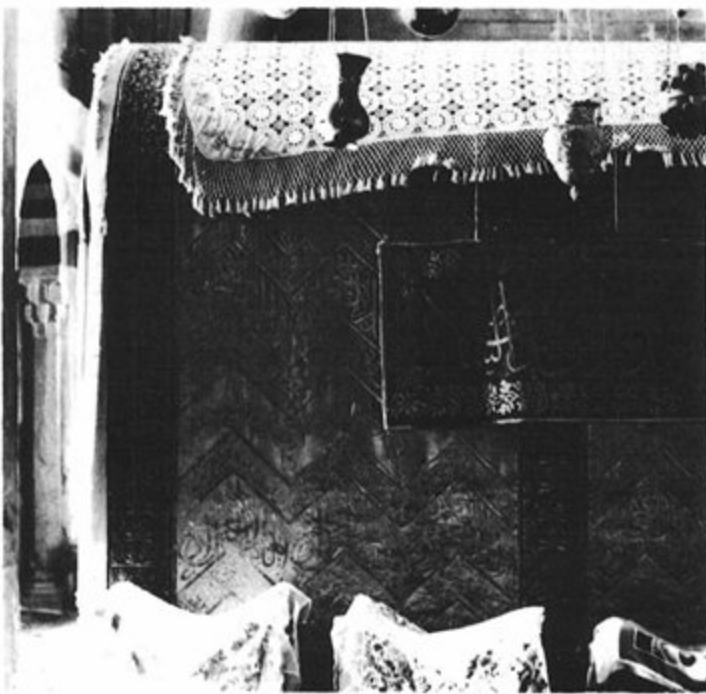
לפי דעה אחרת, זהו שיבוש שמו של עשו, שכן צלצול השמות דומה בערבית (יוסף – עושוב). דעה זו מקבלת משנה תוקף לאור העובדה כי אין הבחנה ברורה בערבית בין האותיות פ' וב'.

על פי המסורת ידע יוסף כי לא ייקבר במערת המכפלה ואמר לאחיו: "וכשאתם מעלין אותי, קברו אותי בכל מקום שתמצאו. מקובל אני, שאיני נכנס לקבורת אבות שאין נכנס לקבר אבות אלא שלושה אבות ושלוש אמהות" (מכילתא דרשב"י, מהד' תרס"ה, עמ' 39-40).

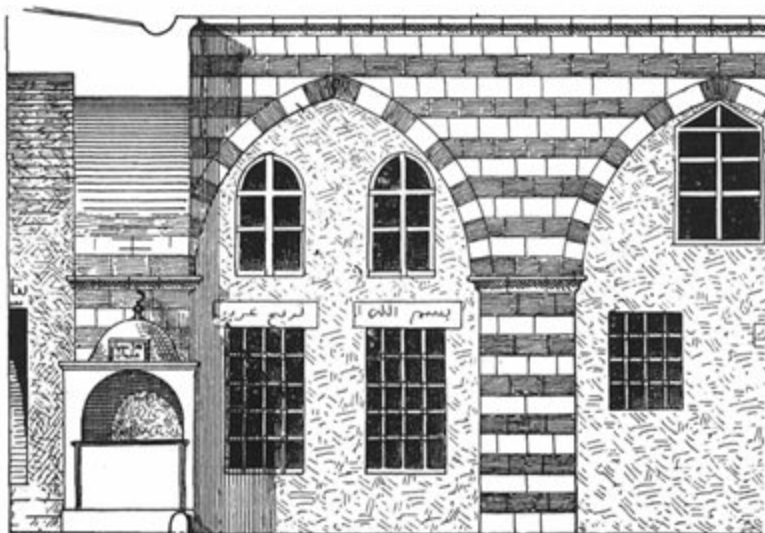
ברם, על פי המסורת המוסלמית (*), שאף יוסף להקבר בסמוך לקברי האבות, וגופתו הועברה למערת המכפלה באופן פלאי..

כפיצוי לכך שיוסף לא נקבר במערה עצמה, הוא מצא את מנוחתו קרוב אליה ככל האפשר, ומצבתו דומה בכל

* יוסף הנו דמות חביבה באגדה המוסלמית, ואחת מהדמויות הנערצות ע"י מוחמד, "שגילה לכל את תכונותיו כנביא לאחר שאלו הוסתרו ע"י היהודים". יוסף נקרא במסורת המוסלמית צדיק, ומתואר כאדם יפה להפליא, עד כי אשת אדונו אינה שולטת עוד ביצרה. כשהיא הופכת ללעג ע"י נשות מצרים היא מזמינה אותן למסיבה. כשנכנס יוסף הן חותכות את אצבעותיהן לנוכח מראהו...

מצבת הקבר ע"ש יוסף (עשו).

הקיר המערבי של החצר הפנימית. חסימת המרווחים בין הקשתות שנעשתה בתקופה מאוחרת, הביאה ליצירת חדר נוסף - מסגד הנשים. משמאל, בור מים לשימוש עולי הרגל.

20. החצר ופרטים אחרים

החצר הנה צרה ונעדרת סימטריות, אך לא נעדרת אופי משלה. החזית הצפונית הנה ישרה ומעוטרת בציפוי אבן אדומה ולבנה, מסביב לפתחים המוגנים על ידי גג הנישא על פורטיקו. החזית הדרומית עשויה מארבע ארקאדות פתוחות של הפורטיקו. עמודי הקשתות מעוטרים באבן אדומה ולבנה לסרוגין. החזית המערבית דמתה בעבר לזו הדרומית, וכללה שתי ארקאדות. בהמשך נחסמו הרווחים בין הארקאדות, ועל ידי כך נתקבל חדר נוסף, בו נקבעו בכיוון מזרח, דלת וששה חלונות. חלקו הדרומי ידוע כיום כמסגד הנשים. בסמוך לפתח המוביל לפרוזדור זה - סביל להספקת מים לעולי הרגל. הצד המזרחי של החצר תחום על ידי קיר המתחם עצמו; על האבנים הקדומות ניתן להבחין בשרידי כתובות ביזאנטיות. קריאתן אינה מוליכה לדבר הגיוני, אלא למסקנה כי המקום היה נתון בעבר הרחוק ברשות הנוצרים.

הרצפה עשויה אריחים גדולים, אשר יתכן והם קדומים ביותר. האחד מהם, מול הקפלה של לאה, הנו גדול ביותר (3.58 x 1.62 מ'), ויתכן כי הוא שיך לסלע הטבעי.

ט. פרטים משנים במערת המכפלה

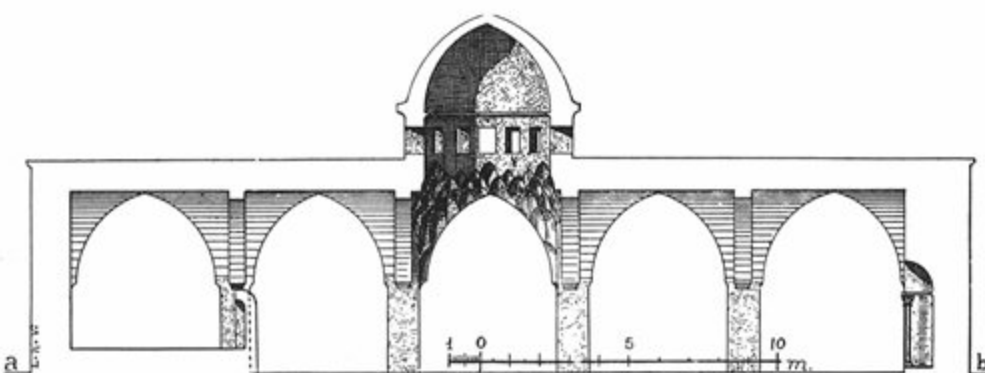
10. "מאקאם אדם" ומסגד הנשים

המקום הידוע כמסגד הנשים בנוי לאורך הקיר המערבי של המתחם. הפנה הדרומית מזרחית, בין הקיר הפוליגו-נאלי של קפלת אברהם והמסגד, תפוסה על ידי "מאקאם אדם", העשוי בדמוי גומחה קטנה מצופה אריחי פאינס בלתי אחידים. המסורת הערבית גורסת כי אדם התפלל כאן בדבקות כה רבה, עד כי טביעת כף רגלו הונצחה במקום, כפי שניתן ללמוד מהמגרעת באבן בקרקעית הגומחה... (מסורות אחרות: זהו חותם כף רגלו של מוחמד שהגיע לכאן כדי להביע את הערצתו לקברי האבות. האבן הובאה לכאן ממכה, ועוד). יצוין כי האגדה אודות נוכחותו של אדם במקום קודמת למסורת המוסלמית.

בעבר היה המסגד חצוי על ידי קיר והוא נועד לנשים בלבד. בהמשך נהרס קיר זה, וכיום נמצא המקום גם בשימוש גברים.

טביעת רגלו של אדם ("מאקאם אדם").
מצויה מאחורי הקפלה של אברהם, במסגד הנשים משמאל.

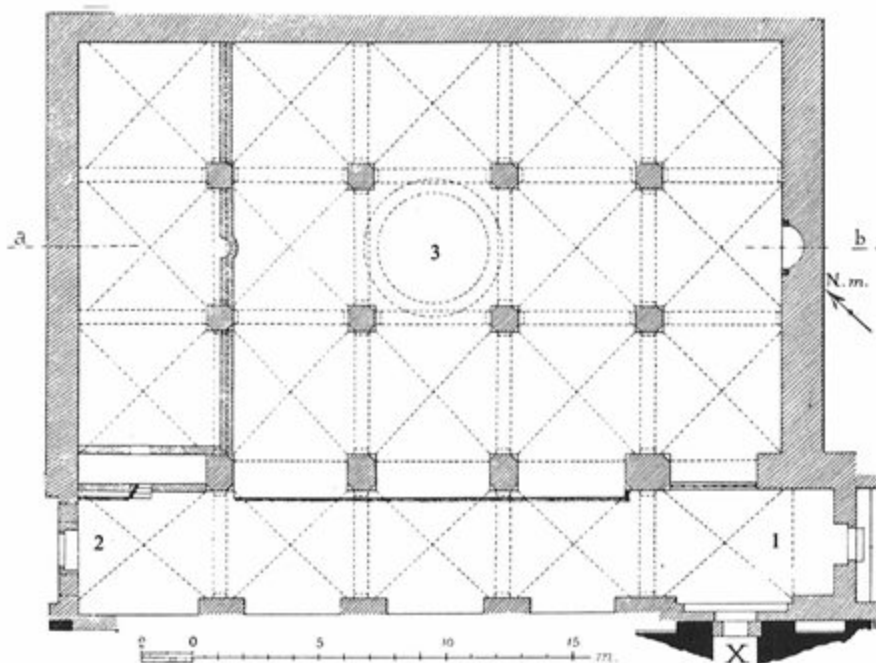

מסגד ג'אליה.
המסגד נבנה ע"י המוסלמים בימ"הב,
ממזרח למתחם המקורי.
1 - 2. המעבר בין המסגד וקיר
המתחם המוליך לפתח המסגד (X).
מעבר זה בנוי בסגנון מזרחי אופיני.
3. הכפה הבנויה בעזרת זקיפות
ונטיפות, האופינית לארכיטקטורה
המוסלמית המאוחרת (מימ"הב ואילך).

בסמוך למסגד: המעבר המקורה נמשך במקביל לקיר
המזרחי, ומפריד את הח'ארם ממסגד הג'אליה, הנמצא
ממזרח. קירות המעבר מצופים באריחים המסתירים את
האבן המקורית. מעל מצויות כתובות ערביות. מעל
לפתח המוביל לפנים נראות כתובות של כפרים ערבים
בסביבות חברון שהעלו תרומות לשיקום המסגד.

4. המצודה (אל קלעה)

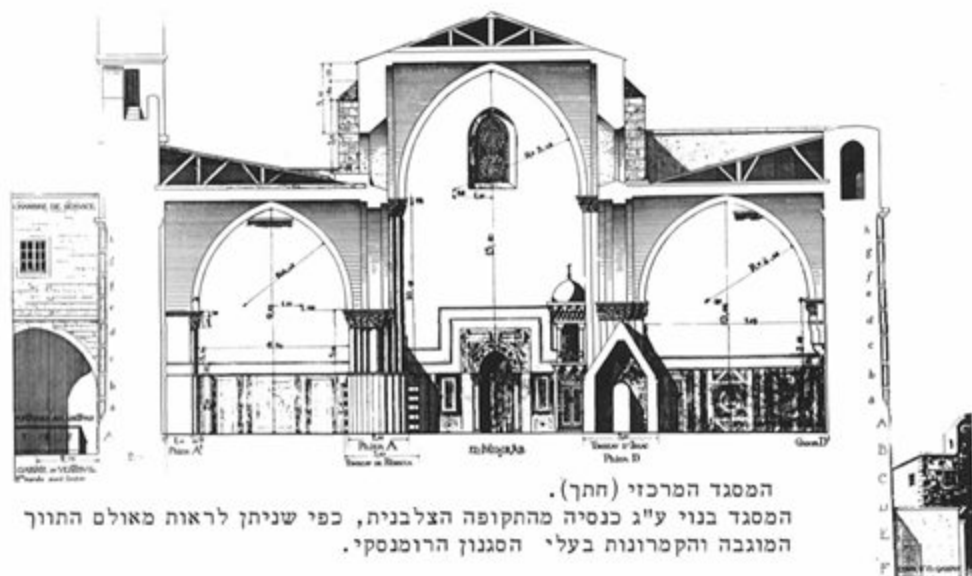
באזור שבין הקיר המערבי של המתחם, והחנויות הרא-
שונות של השוק, השתרעה המצודה של חברון. שרידיה
נותרו כיום מצפון (בסמוך לכניסה) בה ניראים חרירי
היריה המקוריים הבנויים היטב. המצודה היא מימ"הב,
ושופצה על ידי איברהים פשה בשנת 1834.

המצודה (אל קלעה).

3. מסגד הג'אליה

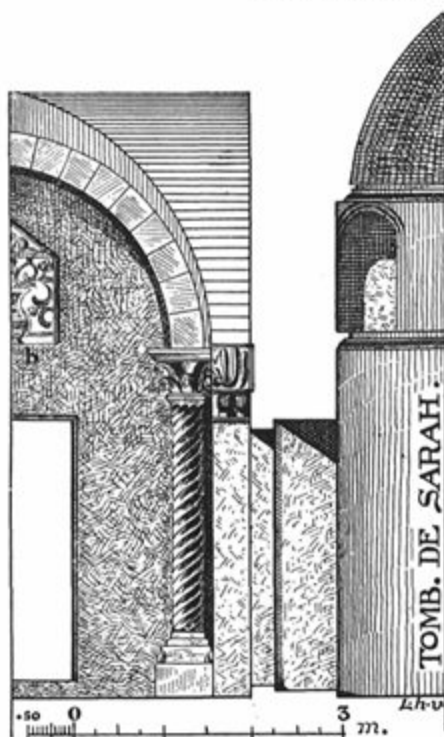
הנו מסגד אופיני לארץ ישראל, בו אולם תווך ושתי
סיטראות, ומעבר מקורה התחום על ידי שורה של תמוכות
נרשאות קמרונות מצטלבים. תכנית המסגד שגרתית, אך
ישנם אי אלו פרטים מעניינים הנוגעים לארכיטקטורה
המוסלמית. כך הכפה הקדומה מחוברת על ידי פנדנטיבים
דמויי סטלקטיים (נטיפות) לתוף פוליגונאלי ובו שנים-
עשר חלונות. האגף הדרומי של המסגד מופרד על ידי
חוצץ נמוך ובו מיחרב. על ידי כך הוא יוצר מעין נרתקס
או מקום תפילה מיוחד. רצפת חלק זה מורמת מעט, אולי
בשל אופי פני הקרקע והסלע. המיחרב מאוגף על ידי
שני עמודים קטנים, עשויים אבן גיר אדומה ולחם בסיסים
מדיבאלים. הקיר מעוטר בשיש רב צבעים.

המסגד המרכזי (חתך).
המסגד בנוי ע"ג כנסייה מהחקופה הצלבנית, כפי שניתן לראות מאולם התווך המוגבה והקמרונות בעלי הסגנון הרומנסקי.

למצבות הזכרון הללו הביאה לכך, שהארכיטקט של הכנסייה המדיבאלית שילב אותן בתוכנית, חרף מוצאן המוסלמי שאינו מוטל בספק. אנו רשאים לומר זאת על סמך הקבלות לקפלות באירופה.

בחזית הכנסייה הצלבנית היה פרוזדור שניפתח לחצר בעזרת ארקדות. ניתן עדין לראות את העמוד הספיראלי וה- קונסולה מהחקופה הצלבנית. "חסימת" הארקאדה נעשתה ע"י המוסלמים, במ- אות ה- 15-16. מימין מצבת שרה.

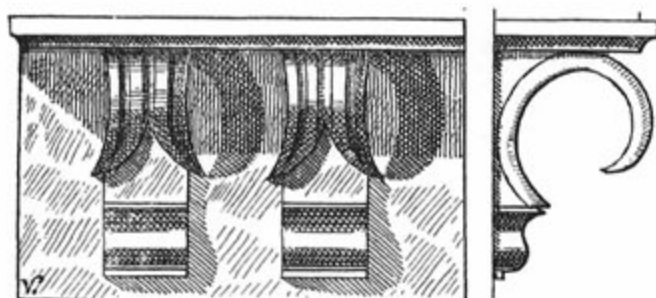
י. הבנין ואופיו בתקופה הצלבנית והביזאנטית

באם אנו מתעלמים לרגע מן התוספות המאוחרות, שהפכו מקום זה למסגד, הרי שלפנינו כנסייה מדיבאלית אופינית, למעט אי אלו פרטים שעיקרם העדר אפסיס, והעדר סימטריות - תוצאה של בניה קודמת, אשר היתה מצידה נתונה למגבלות של העדר מקום.

י. הכנסייה לחלקיה

הפורטיקו: פורטיקו רבועה היתה בחזית הכנסייה, שניפתחה בכוון לחצר באמצעות מערכת קשתות (ארקא- דות), מהן נותרו שרידים בודדים על הקיר הצפוני של הפרוזדור הנוכחי, בין קברי אברהם ושרה. ההערכה

קונסולות (עמודי כחף) מהחקופה הצלבנית, בפרוזדור בין קברי אברהם ושרה.

האחורי, שהם חלק מקיר המתחם ההרודיאני, מסבירים את העדר החלונות בסיטראות והעדר אפסידה ממזרח. מאידך, מואר היטב אולם התווך, שכן הוא מתרומם מעל לאולמות הצדדים ומואר על ידי חלונות העשויים בעזרת קשתות מחודדות (נותרו בצורתן המקורית ממערב).

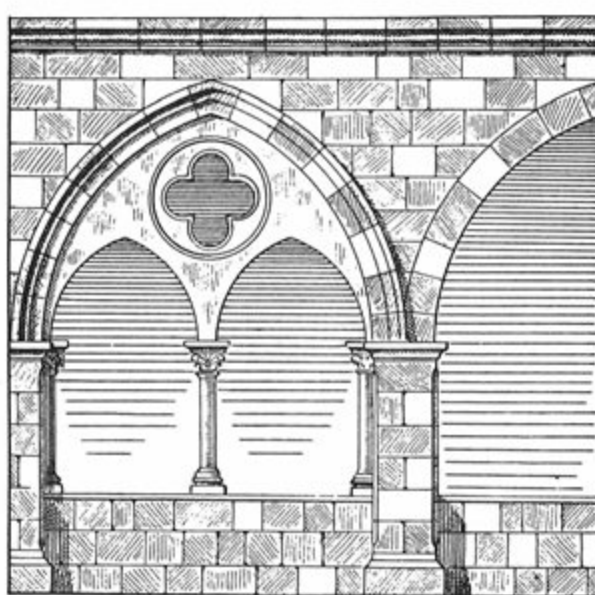
הגג: ישנה דיספרופורציה בולטת, בין הגג, המשתפל, המכוסה בלוחות עופרת, והגמלון בצפון, שבו החלון המעוגל, שנועד ודאי להאיר אי איזה חדר עליה שהיה במקום. נראה, כי הארכיטקט הצלבני בנה את הגג על פי הקווים שניתן כיום לראות במקום, אלא שלא יתכן שהגמלון ניבנה כשהוא מתמשך כלפי מעלה מחוץ לכל פרופורציה. מן הדין להניח על כן, כי גמלון זה קדם לכנסייה הצלבנית, וניבנה כבר בתקופה הביזנטית והצלבנים לא טרחו כלל להרוס אותו. אפשר שעיתורי הזכוכית בחלון המעוגל נעשו כדי לטשטש את אופיו החריג של הקיר הנ"ל ולקשרו לכנסייה החדשה.

2. עבודות האמנות בבנין

עיקר העיטורים התרכזו בעמודים ובקורניסות. העמודים עשויים בסגנון קורינתי, הם מעוטרים בשתי שורות עלי אקנטוס, ובשורה השלישית – בענפים זעירים ההופכים לוולטות כפולות. העלים חלקים ונראים

הגג המשתפל של הכנסייה מהתקופה הביזנטית הוחלף בתקופה הצלבנית לגג שטוח, אך חזית הכנסייה (מהתקופה הביזנטית) נותרה באתרה; חלקה העליון המשתפל בולט מעל לגג השטוח מבלי שיהיה לה כל תפקיד.

שחזור הפורטיקו מהתקופה הצלבנית שהקיפה את החצר (בין קפלות אברהם ויעקב). השחזור נעשה ע"ס אכסדראות דומות מהתקופה הצלבנית. מימין: קשת "חופשית". משמאל: קשת "מלאה" נושאת עיטורים.

חצר סטורים: היתה כנראה צמודה לכנסייה, כמקובל בכנסיות באותה תקופה (כגון בבית לחם).

העמודים: עיבוד צורת העמודים אותם אנו מוצאים במערת המכפלה, אופיני לאמנות הרומנסקית. הם עשויים בדמות אומנות רבועות עם בליטות מספר התואמות את מספר המקמרים. האומנות הן בעלות צורות רב גווניות, דבר יוצא דופן בפרטי העיבוד הרומנסקי.

החלק העליון של הכנסייה: תקרת הכנסייה היתה עשויה מקמרונות מצטלבים. עובי הקירות הצדדים וכן הקיר

חזית הכנסייה ע"ש יוחנן בעזה מהתקופה הצלבנית המזכירה בצורתה את חזית (כנסיית) מערת המכפלה. מכאן שצורה זו של גג משתפל וחלון מעוגל בחזית הכנסייה לא היו זרים לסגנון הרומנסקי, והצלבנים השאירוה כמות שהיא בכנסייה הביזנטית במערת המכפלה.

מימין: כותרות עמודים במערת המכפלה. משמאל: כותרות עמודים מכנסית יוחנן ברמלה, שוהותן הצלבנית אינה מוטלת בספק. הן דומות בצורתן ובסגנוןן לכמה מכותרות העמודים במערת המכפלה.

עצים מקודשים בצד מעין, ואפשר שלפנינו עיצוב סמלי של גן העדן, או "אופים הקדמוני של האבות" על פי התפיסה המיסטית של ימי הביניים. יהא פירושן של כותרות אלו אשר יהיה, אופין המדיאבלי אינו נתון לויכוח הכנסיה, על חלקיה השונים שתוארו, אופינית לאמנות הצלבנית, ויש בה כדי להעיד על הגישה היסודית והר-צינית למבנה זה על ידי נושאי הצלב, בשעה שהפכוהו לכנסיה.

3. סגנון הכנסיה הצלבנית

מלבד חריגים, המתחבים מהנסיבות המיוחדות למקום, הכנסיה בנויה במתכונת הכנסיות הצלבניות האחרות בארץ ישראל וסוריה, דבר הבא לידי ביטוי במבנה הבסיליקאלי, בעל אולם התווך המוגבה וסיטראות סימטריות (ניתן לנקוב בשמות כנסיות רבות מטופוס זה: כנסית הקבר הקדוש, מרים מגדלנה, סנט אנה, הכנסיה באבו גוש, כנסית יוחנן המטביל ברמלה ועוד).

על סמך ניתוח סגנוני והשוואה למבנים מונומנטאליים אחרים של התקופה הצלבנית בארץ ישראל, שייכו החוקרים את הכנסיה לרבע הראשון של המאה הי"ב (באותו זמן לערך, כמו כנסית סנט אנה).

המסקנות העולות מהנתונים הארכיאולוגיים תואמות את העובדות ההיסטוריות; סיפור "תגלית" הקברים במעבה המערה מעיד כי הכנסיה היתה כבר קימת ב-1119, ולא יזכרים שינויים משמעותיים בהמשך. אך אין זה מן הנימנע, כי נוספו לכנסיה עיטורים משעלחה חשיבותה. מכאן

בשרנים וכפופים בחזקה. פרט זה ראוי להדגשה, היות והכותרות משמשות מקדם חשוב בתארוך. הן מאפשרות לקבוע בברור שאין זו עבודה רומית או ביזאנטית, הגם שישנו הבדל לא קטן בין כותרת אחת לרעותה. העמודים במקומות מוארים, מעוטרים ביתר שלמות. לעתים כותרות העמודים מעוטרים באופן שונה לחלוטין ממה שתואר עד עתה, ללא עלי אקנטוס כלל, אלא בצורות קונסיות המתפלשות בכיוון לאבאכוס. הכותרות בקצה הצפוני, מעל לקברי יצחק ורבקה, מיוחדות במינן; הן מסמלות אולי

כותרות יוצאות דופן מעל למצבת רבקה. לדעת החוקרים נודעת להם כשמעות סמליות (עצים מקודשים, או רעיון גן העדן).

בחזית זו נותרו שני חלונות מהתקופה הביזאנטית; האחד מלבני, ומעליו חלון מעוגל.

גם אם כנסיה זו לא ניזוקה במלחמה, מן הדין לשער, כי לאחר שש מאות שנות קיומה, היא הצריכה תיקונים לא מעטים. ברם הצלבנים לא הסתפקו בשיפורים, אלא ביצעו במקום תיקונים ובניה יסודית. אלו חייבו שינויים לא מעטים, שהעניקו לכנסיה חזות חדשה, שתאמה את הטעם האמנותי של התקופה. כל זאת, מבלי ששינוי באופן מהותי את תוכנית המתאר של הכנסיה הביזאנטית.

עיקר השינויים התבטאו בהחלפת הגג העשוי קורות עץ, בקמרונות מצטלבים. כדי לתמוך בקמרונות אלו, נוספו לאומנות הביזאנטית ארבעה עמודים (בכל אומנה). על ידי כך צומצמו השינויים בתוכנית הקיימת למינימום ההכרחי. נראה, כי שינויים אלו נעשו מבלי להסיר את החלק העליון של אולם התווך.

אשר לחזית, היא הצריכה תמיכה וחיזוק בעיקר בחלק המרכזי, והוצמדו לה על כן תמוכות, תוך שנלקחו בחשבון מגבלות המתחזקות ממצבאותם של קברי שרה ואברהם הסמוכים.

אלא שגם הכנסיה הביזאנטית ניכנתה על מבנה קדום יותר, ומכאן שצורתה הוכתבה על ידי תנאי השטח, שהיו קשורים אולי לצורת המערה עצמה.

שניתן לתארך את הכנסיה זמן מה לפני 1119.

מענין היה למצוא לאיזו אסכולה רומנסקית משתייכת כנסיה זו; אלא שעיון מעמיק בסוגיה הנידונה יחרוג מהמסגרת הנוכחית. די אם נצין, כי ההשפעה הדרום צרפתית בולטת לעין (אזור פרובנס), דבר הבא לידי ביטוי בקווי האופי הבאים:

- השימוש הסימולטני בגג משתפל כפול מעל לאולם התווך, והמצאותה של גזוזטרה מעל לסיטראות (האולמות הצדדים).

- השימוש בקמרונות מצטלבים באמצעות קשת כפולה, הדורשת אומנות ומערכת עמודים מורכבת.

- התוכנית הכללית המצטיינת בפשטות.

- העיטורים, המצטיינים אף הם בפשטות חסרת יומרות. עם זאת אין לראות בהקבלות אלו (לארכיטקטורה של דרום צרפת), השפעה ישירה בהכרח, ואפשר שהיא תוצאה של תנאים דומים, שהכתיבו שימוש בחומרים ובחזרת עיטורים דומים.

מסקנה חשובה נוספת היא, כי הבנין הנוכחי אינו אלא שיפוץ של מבנה קיים. אלא שעבודה זו נעשתה כל כך ביסודיות, עד כי היא טשטשה כמעט לחלוטין את קיומה של הכנסיה הקודמת, ששרידיה ניכרים רק על ידי שילוב בלתי שלם של אי אלו אלמנטים בכנסיה החדשה. כך למשל, חזית הכנסיה מצד צפון היא כנראה אלמנט ביזאנטי ששולב בעבודה מדיבאלית.

4. שחזור הכנסיה הנקורית (מהתק' הביזאנטית)

במאה החמישית היתה הבסיליקה הביזאנטית של מערת המכפלה מבנה רב חשיבות. נסה לשחזר את צורתה: לפני חזית הכנסיה שהיתה בנויה בקווים חלקים ופשוטים, היו אטריום פתוח ופורטיקות. האולמות היו מחולקים באמצעות ארבע שורות עמודים לחמשה אולמות אורך, כשהמרכזי גבוה יותר. הגג המשתפל לצדדים היה בעל מסגרת עץ. מספר עמודי גרניט אדומים המפוזרים כסמוך למסגד היו שויכים אולי לכנסיה זו. מעל לאולם התווך שהתרומם מעל לשאר האולמות, אולי באמצעות שורת עמודים נוספת, היה גג משתפל, בהתאמה לקווי החזית. חזית זו נותרה עד היום באתרה. היא ניכרת היטב במבט מכון קברי יעקב ולאה דרומה, ומאפשרת אגב, גם לעין הבלתי מקצועית להבחין, כי לפנינו שריד של כנסיה.

מערת המכפלה במסורות השונות

יא. מערת המכפלה במסורת היהודית

למערת המכפלה נודע מקום מיוחד במסורת ישראל, ומלבד הכותל המערבי אין עוד מקום שריכוז אליו את רחשי הלב והערצת הדורות כמו קברי האבות.

בנגוד למקומות מקודשים רבים אחרים, המסורת אודות מערת המכפלה היא עתיקת יומין. המקום עמד בפני שינוי הזמן זה אלפים בשנים, ובזיהויו אין כל ספק, לפחות מתקופת בית שני ואילך.

במשך כל הדורות התרפק הישוב היהודי הדל על קברי האבות, בלב אוכלוסיה עוינת בסכנה ובחרוף נפש. כך, במאורעות הדמים בתרפ"ט, יהודים רבים שילמו בחייהם על דבקתם לקברי אבותיהם. מכאן שתולדות הקהילה היהודית בחברון וזיקתה למקום הם חלק בלתי נפרד בדיון על מערת המכפלה. עד לימ"ה נהגו יהודים לבא בשערי המסגד שעל מערת המכפלה, אך החל מהמאה ה-13 ואילך, אסר השליט הממלוכי ביכרס את הכניסה ליהודים (ונוצרים). עם זאת, היו מתי מעט שהצליחו להכנס בערמה למקום כשהם מחופשים כמוסלמים, אך היהודים בכללם נהגו להתפלל לנוכח כותל המתחם המזרחי, במקום שמצוי "חור" בסמוך למדרגה השישית. הלאה משם אסור היה להם לעלות...

ככל שלא יראה הדבר תמוה, אין מערת המכפלה נזכרת מאז סיפורי האבות ועד לתקופה הביזאנטית. יוסיפוס מזכיר אמנם במקום מצבות, אך לא את המתחם שעל מערת המכפלה. הביזאנטים בנו כנסייה מעל למקום ואנטונינוס מפיאנצה מזכיר כי בזמנו (570 לספ"ה) היו היהודים מבקרים בבסיליקה, "שמחציתה היתה מוקדשת ליהודים ומחציתה לנוצרים וכניסה מיוחדת היתה לכל עדה ועדה. היהודים היו מקטירים בה לבונה ומחלקים נרות ומתנות לכל המתפללים. הם היו באים מכל קצווי ארץ בעיקר ביום פטירת יעקב ודוד שחל לאחר חג המולד הנוצרי". נראה כי בתקופה ההיא היתה קהילה קטנה בחברון, וכן התקיימו מספר כפרים יהודים מדרום לה עליהם מודיעים אובסביוס והירונימוס מאתים שנה לפני כן.

יחס הנוצרים ליהודים הורע כנראה בתקופתו של הירא-קליוס, שעה שהנוצרים עשו הרג רב ביהודים. קינה קדומה מעידה כי נהרגו יהודים רבים "בכפר חברונה".

עם הכיבוש המוסלמי הותר ליהודים לבנות בית כנסת בסמוך למערת המכפלה. במאה ה-11 שוב בידנו עדויות על ישוב יהודי בחברון ועל כי היהודים נהגו להביא את מתייהם לקבורה בחברון.

לפי מקורות הגניזה היתה בחברון קהילה יהודית קטנה, אך בהמשך נראה שלא יכלו להחזיק מעמד ועזבוה. ר' שמואל בר שמשון מצא בה בשנת 1211 רק יהודי אחד צבע. היהודים פליטי חרב המונגולים (1400), שנמלטו מירושלים, התיישבו בחברון. הם עסקו אז בתעשית הזכויות, שהנהיגו שם עולים מונציה, ובמסחרה. אולם בגלל חוסר בטחון החיים והרכוש לא יכול היה הישוב היהודי להתפתח. הנוסע משולם בן מנחם (1481) מצא בחברון רק עשרים בעלי בתים יהודים, שנשותיהם היו נכנסות (בלבוש מוסלמי) למסגד של מערת המכפלה. מוג'יר א-דין (1496) מונה על רובעי חברון גם את רובע היהודים. ר' עובדיה מברטנורא מודיע גם הוא, שכחברון יושבים כעשרים בעלי בתים יהודים ומחציתם מזרע האנו-סים. הם מעטים וטובים ואינם כאנשי ירושלים לרוע. הנוסע ר' משה באסולה מאיטליה (1522) מצא שם רק כ-10 בעלי בתים. הנוסע הזה המודיע על מקום בשם חברא במרחק חצי מיל מחברון בהתכוונו כנראה לאלוני ממרא. במחצית השניה של המאה הט"ז גדל הישוב בחב-רון. בכתבי השדר"ם של המאות האחרונות נמנית העיר הקדושה חברון על "ארבע הארצות" (ירושלים, חברון, צפת וטבריה). העדה האשכנזית בחברון נוסדה בשנת 1820 בפקודת הר"ר שלמה זלמן שניאורסון מלאדי על ידי עולים מחסידי חב"ד. באמצע המאה השביעית למנינו הגיע מספר היהודים בחברון עד 1,500 נפש. ברחוב היהודים היו ישיבות ובתי מדרשות וספריות חשובות. מסיבות כלכליות הלך הישוב מאז ופחת.

במאורעות הדמים בחודש אב תרפ"ט בא הקץ על הקהילה היהודית בחברון. ששים ושבעה יהודים מצאו אז את מותם ומאות נפצעו. ביניהם רבים שנימנו אל תלמידי הישיבה רבניה ופרנסיה. יצחק, כי ערב המאורעות, כאשר חשו היהודים בסכנה האורבת, ביקש ראש הישיבה להעביר את הישיבה לירושלים, אך נמנע מכך בהשפעת משלחת נכבדים מערבי חברון, שבאו אליו וביקשו ממנו

איש דת מוסלמי מתפלל במערת המכפלה
(המקום - בסמוך לקיר המזרחי של החצר).

ופנאטי, שהיה לא אחת לרועץ לקהילה היהודית בחברון. הוא גם שהביא לכך, כי הכניסה למערה נאסרה על בני הדתות האחרות. אופיה הדתי של העיר מורגש גם כיום, אם בהתנהגות ובלבוש המסורתי של התושבים ואם בפי-תוח מרכזי דת במקום מרכזי בידור (בעיר אין אף בית קולנוע אחד, תחת זאת מרובים בה מוסדות הדת, ולאחרונה אף נפתחה אוניברסיטה ללימודי דת האיסלאם). מערת המכפלה תופסת מקום חשוב בהווי ובמנהגים המוסלמים, וטקסים שונים נערכים במקום.

בטקס נישואין מובל החתן ממסגד מערת המכפלה לבית כלתו בתהלוכה חגיגית. ברית המילה נערכת בטקס המוני, שראשיתו טבילת הנימולים - בני הי"ג, בכרכת הסולטאן, והמשכו תהלוכה חגיגית למערת המכפלה, שם נערך הטקס. בשעת הלוויה משמשים ענפים מעץ הדקל הצומח במערת המכפלה, לסוכך "ולהגן" על ארון הניפטר. שמות רבות מבנות חברון נקראות על שם האמהות: שרה, רבקה, לאה (וכן רחל).

להשאר בעיר, שכן הישיבה היתה מקור הכנסה חשוב לתושבי חברון המוסלמים. לאחר הטבח עזבו היהודים את חברון. נסיון נוסף שנעשה ביזמת פרנסי הקהילה הספרדית שישבה לפ"כ, בחברון, לחזור אליה, לא עלה יפה.

2א. מערת המכפלה במסורת המוסלמית

מערת המכפלה תופסת מקום חשוב במסורת האיסלאם, והיא מהמקומות המקודשים ביותר לערבים בארץ ישראל ושניה רק למסגדי הר הבית. סופרים ונוסעים מוסלמים בכל הדורות הרבו לתאר את המערה ונפלאותיה; לפי אחת המסורות "שלמה המלך הוא שכנה את מערת המכפלה לאחר שה' הראה לו היכן לבנותה". "בשעת מסע הלילה לירושלים, התעכב מוחמד לתפילה במערת המכ-פלה". בסמוך לח' ארם נהגו ברורות הקורמים להגיש סעודות מיוחדות לעולי הרגל, זכר למנהג הכנסת האורחים של אברהם.

האבות תופסים מקום מרכזי במסורת המוסלמית. בעיקר נודעת חשיבות לאברהם אבינו "ידיד ה'" - אל רחמן במסורת האיסלאם, בונה מקדש הכעבה במכה, אשר נתן את שמו לעיר ולמערת המכפלה כאחת (*).

קדושת מערת המכפלה הטביעה את חותמה על העיר סדריה ואופיה; אופיה הדתי המיוחד של חברון הוא שדירבן ריכוז קרקעות בידי הואקף לצרכי המסגד מהתקופה הממלוכית ואילך, עובדה שמנעה בה משטר פיארדלי, ותרמה במדה רבה לשגשוג הכלכלי. חשיבות מערת המכפלה עודד ריכוז אוכלוסיה בעלת צביון דתי מובהק

* אברהם תופס מקום חשוב במסורת האיסלאם והוא נחשב לאחד מאבות האמונה באל אחד. אברהם נזכר לעתים קרובות בקוראן, ותופס בה מקום מרכזי בעיקר בהקשר למיפוי הנביאים. מרבית המסורות עליהן מתבסס מוחמד מקורן בתלמוד. לאחר שנוכח אברהם כי בוראו היה ה', ולא אחד מגורמי השמים הוא ניתן את אלילי אביו ובא לארץ הקודש.

ישמעאל התופס מקום כה מרכזי באיסלאם אינו ניזכר תחילה כלל, ואין בראשית הדברים כל רמז לאברהם-בונה אבן הכעבה במכה. בדומה למסורות רבות אחרות שהוע-תקו מירושלים למכה כך גם בניין הכעבה. לפי ספר היובלים אברהם לא רק קידש את הר המוריה בסיפור העקדה, אלא אף בנה את המקדש, לו ולזרעו עד עולם. מוחמד העתיק מוטיב זה למכה, לפיו אברהם ביחד עם בנו ישמעאל בנו את הכעבה במכה, ועל ידי כך אברהם הוא אחד מאבות הדת המוסלמית. יתר על כן עצם המלה איסלאם שפרושה - הדבקות המוחלטת בה' - קשורה לאברהם (סורה ב' 125). מאידך מצהיר מוחמד שאין לאברהם כל שיכות ליהדות ולנצרות, ומכאן שדתו היא דת האיסלאם...

יא3. מערת המכפלה במסורת הנוצרית

מערת המכפלה אינה נמנית על האתרים הנוצריים המוכרים בארץ ישראל, ועולי הרגל הנוצריים שביקרו בה בדורות הקודמים, פסחו לא אחת על מערת המכפלה, ואולי גם בשל ריחוקה היחסי והארכאולוגיה העוינת. עם זאת, בתקופה הביזנטית והצלבנית נודע לחברון ולמערת המכפלה מקום חשוב. הביזנטים היו הראשונים שפרצו את קיר המתחם במפלס העליון ובנו במקום כנסייה ששרידיה קיימים עד ימנו. הם גם הראשונים שכינו את המקום על שם אברהם: "סנט אברהמיוס"...

הצלבנים שכבשו את חברון מידי המוסלמים יחסו חשיבות מיוחדת למקום ובנוהו מחדש. הם התקינו סידור מיוחד שאיפשר להכנס אל מעבה המערה. עולי הרגל היהודים מעידים, כי הצלבנים נהגו כדרכם לרשום על גבי הסר-קופנים את שמות האבות "אך שקר הוא" (*).

העיר נקראה סנט אברהם ד' חברון בתקופה זו, בעוד מערת המכפלה כונתה "קסטלום סנט אברהמיוס" - מצורת אברהם הקדוש או "המערה הקדושה" - סנטה קורנה (**). מסדר האבירים שישב באותה תקופה בחברון, התרכז סביב למערת המכפלה. לאחר גרוש הצלבנים מחברון הביעו ההגמונים הנוצריים את כמיהתם לחזור אליה בחותם מיוחד שנשא את שם האבות מצד אחד ושם ההגמון מצד השני שהמשיך לכנות עצמו "ההגמון של חברון"...

* עין בתאורי עולי הרגל.

** מן הדין להזכיר בהקשר לכך, כי סיומת מעין זו היתה מקובלת גם לגבי מקומות אחרים הניקראים על שם קברי אישים היסטוריים, כגון "הרודיוס" או "לאזארוס".

לאבות נודעת חשיבות רבה במסורת הנוצרית. אברהם נזכר בברית החדשה 72 פעמים, יותר מכל אישיות מקראית אחרת (למעט משה). האיונגליונים מדגישים את מוצאו של ישו מאברהם דרך דוד. הנוצרים רואים באברהם את "אבי כל המאמינים", שיועד להוריש לכל העמים את האמונה באל אחד. "כל הנוצרים על כן, בשל אמונתם במשיח, הם גם בני אברהם ודבקים בצדקתו".

אברהם משמש בנצרות סמל לאדם שעזב את ארץ מולדתו עבור מטרה נעלה. הוא משמש על ידי כך מופת לשליחים. משמעות רבה נודעת גם ליצחק במסורת הנוצרית. אפשר שאין זה מקרה, כי יועד לו מקום מרכזי בכנסיית מערת המכפלה. פרשת העקדה מסמלת את סבלו של ישו וקומו לתחייה. יתר על כן יצחק הוא היורש הרוחני של הברכות המשחיות שניתנו על ידי ה' לאברהם ולזרעו והוא מסמל על כן את הברית החדשה, ואת השחרור ממו-סרות "הברית הישנה" ומצוותיה (*).

* אבות הכנסייה עוד הרחיקו לכת יותר בהשוואותיהם; "לידתו של יצחק לאס שהיתה עקרה, סמלה את לידת הבחולה. הם גם שרססו מקבילות בין פרשת הקרבן וישו על הצלב. באותו אופן שאברהם היה נכון להעלות את בנו ונשא את העצים, כך ישו הוקרב על ידי אביו (שבשמים...) כשהוא נושא את הצלב. שניהם כאחד מצייתים לה' ונכונים לשמש כקרבן ובשל צייתנותם הם מנצחים את המות. מותו הרצוני של ישו, כדי להושיע את האנושות מחטאיה מושווה לאיל שהוקרב תחת יצחק. האיל מסמל את הקרבן בכללו, בעוד יצחק מסמל את הנצח (ישו)".

חותם נוצרי לאחר התקופה הצלבנית, עליו חרוטים דמויות האבות ושם: "אברהם, יצחק, יעקב...". מהצד השני (שמאל): "ההגמון של חברון". הגמונים נוצריים אחדים המשיכו לשאת תואר זה, גם לאחר שכבר לא היו בחברון. החותם משקף את תקות הנוצרים לשוב לחברון ולמערת המכפלה, לאחר שגורשו ממנה ע"י המוסלמים.

יב. אגדות ומסורות אודות מערת המכפלה (*)

אדם וחוה

.. אמר אדם: ".. ולאחר מותי יקחו אותי ואת עצמותי ויעשו להם דמות עבודה זרה, אלא (אם כן) אעמיק ארוני למטה מן המערה ולפנים מן המערה".
.. לפיכך נקראת מערכת המכפלה שהיא כפולה, ושם נתנו: אדם וחוה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה יעקב ולאה.

(פרקי דרבי אליעזר פרק כ)

מערת המכפלה סמוכה לפתח גן העדן בשעה שמתה חוה, בא אדם לקברה שם, כי הריח שם מריחות גן העדן, רצה לחצוב יותר, יצאה בת קול ואמרה: 'דיך!' באותה שעה עמד ולא חצב יותר.
ושם נקבר גם אדם. ולא היה מי שיודע בו, עד שבא אברהם אבינו ע"ה, לאותו מקום, והריח ריח בשמים של גן העדן, ושמע קול מלאכי השרת אומרים: "הראשון קבור שם, ואברהם ויצחק ויעקב יהיו מוכנים למקום הזה".

(זהר חדש מדרש רות פ"ו ד. ורשה)

לכך ניקראה מערת המכפלה
לכך נקראת "מכפלה" - שכפף הקב"ה קומתו של אדם הראשון וקברו בתוכה.
(בראשית רבה, פרשה נ"ח, ח)

עד שבא אברהם..
קודם שבא אברהם, רבים היו מבקשים להקבר במערת המכפלה. ומלאכי השרת שומרים המקום ואש דולקת שם ולא יכלו לגשת, עד שבא אברהם ונכנס וקנה המקום.
(זהר חדש מדרש רות פ"ו)

אברהם ואדם

משנכנס אברהם למערה.. עלה אדם וחיך לו. וידע אברהם שסופו להקבר כאן. אמר (אדם) לאברהם: "הקב"ה הטמינני כאן! ומאותה שעה עד עכשיו הייתי טמון כקלח של עשב עד שבאת אתה".
(שם קכ"ח, ב)

קניית מערת המכפלה

כשניגלו המלאכים לאברהם, רצה לעשות להם סעודה גדולה ורץ להביא בקר. וברח לפניו.. וניכנס למערת

* הדברים ניתנים בלשון תמציתית, תוך השמטת הקטעים שאינם מתיחסים ישירות לנושא הנידון.

המכפלה וניכנס (אברהם) אחריו. ומצא שם (את) אדם וחוה ישנים, נרות דולקים, וריח טוב עליהם..

לפיכך חמד את המערה לאחוזת קבר, ואמר לבני היבוסים לקנות מהם את המערה.. וסירבו. אלא אם כן יתחייב בשבועה שאין בני ישראל יורשים את עיר יבוס.
בשעת כיבוש הארץ, העמידו היבוסים את שבועת אברהם בעיר על גלילי נחושת, ולא יכלו בני ישראל להכנס, עד שאמר דוד לאנשיו: "מי שיסיר הגלילים ועליהם שבועת אברהם יהיה לראש!" ועלה יואב בן צרויה.
(פרקי דר"א פרק לו. זהר חלק א, קכז, ב)

שם דבר עמו הקב"ה

אברהם היה מתפלל כל יום ויום בשדה עד שבא למקום שעלו מתוכו ריחות עילאים וראה אורה יוצאת מתוך המערה והתפלל שם. ושם דבר עמו הקב"ה ומשום כך רצה באותו מקום.

(זהר ח"א קכז א-ב)

עפרון לא היה מוכרה..

אלו היה עפרון רואה במערה מה שראה אברהם בה, לא היה מוכרה לעולם! ולא היה רואה אלא חשך ועל כן מכרה.

(שם קכ"ז - קכ"ח)

ענותותו של אברהם

באופן קנייתו של אברהם את מערת המכפלה ראתה המסורת מופת לענותותו: "בא וראה ענותותו של אברהם אבינו שהבטיחו הקב"ה.. ולא עוד אלא שלא דבר עם יושבי הארץ אלא בעונה. - אמר לו הקב"ה: "אתה השפלת את עצמך, חיך, שאני משימך ארון ונשיא עליהם".

(מדרש הגדול בראשית כ"ג ד ע' שפ ב')

מותה של שרה

כשבא השטן ואמר לשרה: "היכן הוא יצחק?" - אמרה לו: "הלך עם אברהם ללמדו מעשה קרבן". - אמר לה: "הוא הקרבן!" ולא האמינה.

הלכה לחברון אצל אחימן ששי ותלמי.. (הענקים) ואמרה: "אתם ארוכים ורואים מרחוק, אם תראו זקן אחד ושני נערים עמו?" - אמרו לה: "אנו רואים זקן אחד עוקד בחור אחד וסכין בידו" - מיד מתה.

(ילקוט ראובני, פרק חיי שרה)

התבישו אדם וחוה בפני האבות..

בשעה שנכנס אברהם למערה לקבר את שרה, קמו אדם ולא רצו להשאר במערה. ואמרו: "אנו תמיד מתבישים בפני

הקב"ה.. מפני החטא שחטאנו יתוסף עלינו עלבון אחר מפני המעשים הטובים שבכם!" אמר אברהם: "הריני מקבל עלי להתפלל לפני הקב"ה ולא תתבישו עוד". מיד חזר אדם למקומו. וחוה לא נכנסה, עד שהביאה אברהם בידו אצל אדם. ואחר כן קבר אברהם את שרה אשתו.
(זהר ח"א, קכ"ח)

הליכות האבות במערה

ר' בנאה היה מציין מערות. כשהגיע למערתו של אברהם, מצאו לאליעזר עבד אברהם שעומד בפתח, אמר לו: "מה עושה אברהם?" אמר לו: "נח בזרועותיה של שרה והיא מציצה בראשו..". אמר לו: "לך אמור לו, בנאה עומד בפתח." - אמר.. אברהם.. "יכנס וידע שאין יצר בעולם זה" - נכנס, הסתכל ויצא...
(בבא בתרה נח, א)

האור היוצא מהמערה

.. נכנס אברהם למערה וראה אדם וחוה טמירים שם. והיה אור מאיר במערה ונר דולק. לכך אה אברהם מקום זה למשכן לו.

רבקה נקברה בלילה

כשהגיעה שעתה של רבקה למות אמרה: "מי יוצא לפני? אברהם מת, יצחק עיניו כהות.. יעקב בני.. ברח מפני עשו לפדן ארס. כשמוציאים אותי ביום ויהיה רשע זה הולך לפני מטתי יהיו הבריות אומרים: "ארורים שדים שהניקו רשע שכזה!"
לכן צוותה להוציאה בלילה..

(פסיקתא רבתי, י"ב, ד)

יעקב ועשו

ארץ כנען וכל עריה.. קנה יעקב מאת עשו.. לו ולזרעו אחריו עד עולם.. ועשו לקח את כל הרכוש אדם ועד בהמה.. מכסף ועד זהב.. וילך לארץ שעיר הוא ובניו.. ולא שב ארצה כנען עוד. ותהי כל ארץ כנען לבני ישראל לנחלה עד עולם.

(ס' הישר, פר' וישב)

יעקב ועשו

.. אמר עשו ליעקב: "נחלק כל מה שהניח לנו אבא לשני חלקים ואני בורר, שאני בכור". מה עשה יעקב? חלק לשני חלקים: כל מה שהניח אביו חלק אחד, ואת ארץ ישראל לחלק אחד. מה עשה עשו? הלך אצל ישמעאל למדבר, להמלך בו. אמר ישמעאל לעשו:

"האמורי והכנעני אז בארץ ויעקב בוטח לרשת את הארץ? !.. טל מה שהניח אביך ואין ליעקב מאומה..". ולקח עשו כל מה שהניח אביו, וארץ ישראל ומערת המכפלה נטל יעקב. וכתבו כתב עולם ביניהם.
(פרקי דר"א פרק לח)

יעקב ועשו

בשעה שמת יצחק עמדו יעקב ועשו וחלקו ביניהם נכסי אביהם. כיון שחלקו הכל, אמר יעקב: "רשע זה עתיד הוא להכנס למערת המכפלה ויהא לו חלק ודירה עם הצדיקים הקבורים בתוכה?" מיד נטל כל הממון שהיה בידו ועשה אותו כרי אמר לו: "עשו אחי! חלק שיש לך במערה זו אתה מבקש או הכסף והזהב הזה?" .. אמר עשו: "הרי בית קבורה מצוי בכל מקום ובשביל קבר אחד שיש לי במערה, אני מאבד כל הממון הזה?" .. מיד עמד ונטל כל הממון.. ויעקב נטל אותה מערה.
(שמות רבה לא')

קבורת לאה בחברון

יעקב ישב בהרי חברון ויעבד את ה' בכל לבבו.. ותמת לאה אשתו ויקברנה במערת המכפלה.. ויבאו כל בניה ובניו לבכות ללאה אשתו עמו לנחמו עליה, כי התאבל עליה, כי אהבה מיום מות רחל אחותה כי תמימה ישרה היתה בכל דרכיה ותכבד את יעקב, ובכל הימים שהיתה עמו לא שמע מפיה דבר קשה כי ערנה וישר ושלום וכבוד היו בה.. ויתאבל עליה מאד בכל לבבו ובכל נפשו.
(ספר היובלים ל"ו כ' - כד).

הריגת עשו

בשעה שמת יצחק הלכו יעקב וכל השבטים לקבר אותו והיו כלם במערת המכפלה יושבים ובוכים. והשבטים עומדים וחולקים כבוד ליעקב, ויוצאים חוץ למערה, כדי שלא יהיה יעקב בוכה ומתבזה לפניהם. השחיל עצמו עשו ונכנס למערה, נכנס יהודה אחריו. אמר: "שמא הוא הורג לאבא בפנים.. ומצא את עשו מבקש להרג את יעקב אביו. מיד עמד יהודה והרגו מאחוריו. ולמה לא הרגו מנגד פניו? לפי שהיה קלסתר פניו דומה לאביו..
(מדרש שוחר טוב, יח ל"ב)

קבר עשו במערת המכפלה

.. ויעמד עשו וכל בניו ואנשיו על יוסף ואחיו לשון במערה לאמר: "לא יקבר יעקב בה, כי לנו ולאבינו היא". .. ויגש יוסף לעשו לאמר: "הלא קנה אותה יעקב אבי ממך בעשר רב.. וגם כל ארץ כנען קנה מאתך.."

האבות (ילקוט שמעוני למרמז תקח).

חמשה זוגות נקברו במערה

שלשה נגלים ושנים נסתרים. הגלויים הם: אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה. הנסתרים הם: אדם וחוה, משה וצפורה. "ולא ידע את קבורתו". (דברים ל"ד: 6)

המערה - פתח גן העדן

שבעה צדיקים יש לנפשות בצדיקים עד מקום מעלתם, ועל כל פתח ופתח שומרים. הפתח הראשון במערת המכפלה, שהיא סמוכה לגן עדן ואדם הראשון שומר עליו. זכתה הנשמה הנכנסת; אדם מכריז ואומר: "פנו מקום! שלום בואך!.." (זהר חדש פרשה נח דף כג ורשה, תר"ל)

כלב בן יפונה במערה

"ויבא עד חברון" (במד' יג כב).. פרש כלב מעצת מרגלים ונשתטח על קברי אבות. אמר להם: "אבותי! בקשו עלי רחמים שאנצל מעצת מרגלים". (סוטה לד, ב')

ירמיהו מעורר אבות עולם

אמר הקב"ה לירמיהו (לאחר החורבן): "לך קרא לאברהם, ליצחק וליעקב.. מקבריהם שהם יודעים לבכות!" מיד הלך ירמיהו למערת המכפלה ואמר לאבות העולם: "עמדו שהגיע הזמן שאתם מתבקשים לפני הקב"ה!" אמרו לו: "למה?", אמר להם: "איני יודע", מפני שהיה מתירא שלא יאמרו: "בימיך היתה לבנינו זאת! ירמיהו הנביא בא לקברי אבות לבקש רחמים על ישראל לאחר החורבן: "אבותינו הרחמים.. עמדו מקבריכם וראו את בניכם, עם ישראל שהולכים בשבי ויוצאים לגלות!.." משיבה רוח הקודש.. "כי אספתי את שלומי!".. (ירמיהו טז: 8). קם מקברי אבות ונפל על קברי אמהות ענה ואמר: אמהות נאמנות, שרה, רבקה ולאה! עמדנה מקבריכן וראינה בניכן ובנותיכן, עם ישראל שגדלתן באמונה, הולכים בשבי ויוצאים לגלות!" משיבה רוח הקודש ואומרת: "קול ברמה נשמע!.." (ירמיהו לא: 14). (תרגום שני למגילת אסתר פרק א, ג)

רוח נרשבת במערה

שלש פעמים ביום נכנסת רוח במערת המכפלה ונושבת

ויען עשו: "שקר תאמר.. כי לא מכרתי את אשר לי בכל הארץ הזאת.." ועשו דבר הדברים האלה.. כי ידע עשו כי לא היה יוסף בימים ההם בארץ כנען. (לאחר מכן הסכימו שניהם, לנהוג על פי הכתוב בספר המקנה (שטר המכר) שהיה במצרים; על נפתלי שהיה קל-רגלים הוטל לרדת מצרימה ולהביא את הספר). "וירא עשו כי הלך נפתלי להביא את הספר, ויקומו.. עשו ואנשיו על יוסף ואחיו למלחמה.. וינגפו בני עשו ואנשיו לפני בני יעקב..

וחרשם בן דן בן יעקב.. היה אלם מדבר וחרש משמע.. וישאל.. מדוע לא קברתם המת?.. ויגידו לו את דברי עשו ובניו, אשר מנעום מקבר את בני יעקב במערה.. וימהר ויקח חרב ויקרב אל עשו במלחמה ויך את עשו בחרב ויכרת את ראשו ממנו. וישאו את גוית עשו.. ויקברו את עשו בהר שעיר. אך ראשו לא הביאו שעירה, כי נקבר במקום המלחמה בחברון.

(ספר הישר פרשת ויחי, דפוס ונציה)

עצמות השבטים בחברון?

וימותו שם גם אחי יוסף אחר אשר חיו במצרים חייו שלהם.. את עצמותיהם העלו בני בניהם.. ויקברו אותם בחברון. אבל את עצמות יוסף הביאו לכנען.. (רק) כצאת ישראל ממצרים. כי כן השביע אותם יוסף. חברון עתיקה לימים מכל ערי הארץ.. העיר הזאת היתה משכן אברהם אחרי עלותו מארם נהרים. משם ירדו בני אברהם מצרימה. וגם מצבות קברותיהם נראות בעיר הזאת עד היום הזה והן שיש יפה לכבוד ולתפארת. (יוסיפוס, מל"היד, ט, ז)

לכבוד אברהם, יצחק ויעקב

מקום המערה הוא שדה בחצי חברון. והישמעאלים מכבדים המקום במאד ונותנים שלרשה עשר אלפים לחמים בכל יום לפחות, לכבוד אברהם, יצחק ויעקב. ובפרט לכבוד אברהם נותנים לחם ולשונות בחרדל ועגל רך וטוב, כאשר נתן למלאכים. ולכבוד יצחק נותנים ציד ומטעמים, כאשר היה אוהב. ולכבוד יעקב - לחם ונזיד ערשם, כאשר נתן לעשו. וזה תדיר בכל יום לא יחסר.

(מכתב מסע לר' שלום מולטירה 1481)

משה בקברי האבות

מחילה היתה יוצאת מקבורתו של משה לקבורתם של

על קברי האבות ומתפאות כל עצמותיהם וקמות. ואותה רוח מושכת טל ממרום מראש מלך, מושב אבות של מעלה. וכשיורד אותו טל מקיצים אבות של מטה, הם ונשיהם ומבקשים רחמים על בניהם, ואין הקב"ה חומל על מעשיו עד שמודיע תחילה לאבות, ולמענם העולם מתברך.

(זהר, חלק א' דף רכה)

לכשיבוא מלך המשיח

לכשיבוא מלך המשיח, מבשר לאבות העולם תחילה.. ולמה מבשרים תחילה לאבות העולם? לפי שבשעה שגלו ישראל, נתכנסו אבות העולם.. ובאו לבי"ה המקדש וקשרו שם מספר גדול..: "רבון עולמים מה חטאו בנינו שך עשית להם?" - אמר להם: "כל אותה קדושה שהיתה בכך שרם, העבירו מהם, לפיכך נתחברו גלות". - אמרו לפניו: "רבון העולמים, שמא אתה שוכחם בין אומות העולם?" - אמר להם: "נשבע אני בשמי הגדול שאיני עוזבם בידי אומות העולם, אלא אני מחזירם למקומם".

מיד נחם הקב"ה את האבות והלכו ושכבו בקברותיהם. לפיכך כשהמבשר בא, תחלה יבוא אל מערת המכפלה.

המשיח בא תחילה למערת המכפלה

לכשיבוא מלך משיח מבשר לאבות העולם תחילה. והם אומרים לו: "מי הוא זה המדיר שנתנו מעינינו?" .. והוא אומר להם: "אני מלך המשיח מבני בניהם באתי לבשר אתכם, שהגיע הזמן שהבטיחם הקב"ה. שהוא גואל את ישראל". והם אומרים לו: "לך ובשר לאדם תחילה".

ארבעת אבות חברון ישנים ולא מתים

אותם ארבעה אבות של חברון ישנים הם ולא מתים. וכלם קימים בגופות שלהם ויודעים סודות גנוזים יותר משאר בני אדם. כשם שנקברו כך יקומו. לאה תשמח עם משיח בן דוד שיצא הימנה. רחל תשמח במשיח בן יוסף שיצא הימנה.

תחית המתים במערה

מה ראה אברהם אבינו לשקול בשביל מערה זו ארבע מאות שקל כסף.. משום שבמערת המכפלה זו תהא תחית המתים תחילה. וכל מתי עולם יבואו לשם בגילגול מחילות.

(יד יוסף, פרשת חיי שרה)

ישני חברון

מתים שעודי הקב"ה להחיות בתחילה ישני חברון הם..

אדם הראשון, אברהם, יצחק ויעקב וזוגותיהם עמם. בת קול.. במערה אומרת: "הקיצו ורגנו שוכני עפר!" (אבקת רוכל, מג' מד)

* * *

פורים של חלון

לפני שנים רבות משל בחברון פחה אכזר, שהטיל על יהודי חברון קנס כספי כבד. והם עניים מאד ולא ידעו מהיכן ישלמו את הכסף; ובצר להם החליטו לפנות בתפילתם אל האבות; רשמו הפרשה על גליון ניר ובקשו מעם שומר המערה שישלשל פנימה.

באותו לילה חלם הפחה כי שלושה ישישים נשואי פנים ניצבים עליו ודורשים הכסף; ניבהל ומסרו לידם. למחרת מצאו היהודים את הכסף על חלון בית הכנסת וניצלו..

למחרת, הפחה שקיבל את כופר הכסף מזההודים החזיר להם וסיפר כי אבותיהם אברהם, יצחק ויעקב נטלו ממנו בלילה.. ומאז היה יום ה-14 בטבת "פורים של חלון" עבור יהודי חברון לזכר המטבעות אשר נמצאו על החלון. רק זאת ביקש הפחה מהם, כי יתפללו בעבורו למען יצילו אותו האבות מכל פגע..

(חבת ירושלים, זכות אבות ח)

נוסח אחר

בשעת תפילת תענית בביה"כ, יד נעלמה של אדם לבוש צחורים הניחה במקום שק ונעלמה, וכשפתחוהו וראו כי הוא מלא ממון, ידעו כי היה זה אברהם אבינו. והיה זה אותו השק שנעלם באורח מיסטורי מכיתו של הפחה, שעה שהופיע אליו בלילה זקן עטוף טלית רחבה.. וביקש הפחה מודילה מאת היהודים, שכן היה זה אברהם אבינו..

ועדין מראים היהודים בחברון המקום בכרך בחלון, שם הניח אברהם אבינו הממון.

(י. הנזיר מפי רבה של חברון תרס"ז)

הסיף של הפחה במערה

פעם ביקר הפחה במערה וחרבו היקרה נפלה פנימה, ועד ששומרי המערה ובאיה מנסים להוציאה, נפתח נפשם. וקראו ליהודים להוציא החרב שהיתה יקרה מכל לפחה. והשמש הזקן ירד למערה בה פגש פנים אל פנים באברהם אבינו והביא את החרב מהמערה, אך מת מקץ זמן קצר.

(מסורת זו, המופיעה בנוסחים שונים, תואמת את הגירסה המוסלמית הסוענית כי היורד למערה שם נפשו בכפו).

יג. מערת המכפלה בערויות עולי הרגל (*)

יג. עולי רגל יהודים

בנימין מטודלה: 1171.

חברון בהר... חרבה כיום. ובעמק... בשדה המכפלה שם העיר היום. ושם הבמה הגדולה... 'שנט אברהם'... ועשו הגויים שם ששה קברים... ואומרים לתועים שהם קברי אבות ונותנים שם ממון. אם יבוא יהודי שם שיתן שכר לשוער, הוא יפתח לו פתח ברזל... המוביל באמצעות מדרגות לשתי מערות חשוכות בזו אחר זו, ובשלישית ששה קברים: קבר אברהם ויצחק ויעקב, שרה רבקה ולאה, זה כנגד זה ועל קבריהם אותיות חקוקות באבנים. על קבר אברהם: "זה קבר אברהם" וכו'. ובמערה מדליקים עששיות אחת בכל יום ובכל לילה על הקברים. ושם חביות הרבה מלאות עצמות מישראל, שהיו מביאים שם מתיהם בעבר... כל אחד עצמות אבותיו ומניחן אותן שם עד היום הזה.

ר' פתחיה מרגנשבורג: בערך 1180.

... ועל המערה היכל גדול שבנה אברהם אבינו העשוי אבנים גדולות. לאחר תשלום נאות לשומר נפתח השער. ובמקום שלשה כוכים. יהודי עכו מתריא-ים כי שרידי הקבורה וכוכים עליהם מצביע השומר כי הם שייכים לאבות, אינם כך. לאחר תשלום נוסף לשומר, ולאחר שהלה נשבע כי מעולם לא הכניס למערה גוי... הביא נרות והכניסנו פנימה, וירדנו במדרגות. מהמערה הוציאונו מובילות חמש עשרה מדרגות למערה רחבה מאד ופתח בקרקעיתה הסלעית ועליו סורגים, "ורוח סערה יוצאת בין ברזל וברזל" ולא יכל לבוא בנרות שם והבין ששם האבות והתפלל שם. ורוח סערה מפי המערה השליכתהו אחורנית (המסורת המוסלמית מאמינה כי רוחות וכו' יוצאות מן המערה).

ר' יעקב בר' נ. הכהן: בערך 1187.

ניכנסתי כתועה למערה שבנו הכמרים בקשר, להטעות את העולם, ובמקום בו נולד האדם הראשון - שם, הם נוטלים עפר ובונים את בתיהם, ברם העפר נשאר מלא... ולפי גירסת הכמרים, האוצרות העומדים בתווך הם של האמהות... הכניסה למעבה המערה היא רק אחד אחד עם נר בידיו, ועל הניכנס לרדת במדרגות תלולות ושם ששה

* הדברים ניתנים בלשון תמציתית, הוך השמטת הקטעים הפחות ענייניים.

קברות שלשה מכל צד. ואומרים לתועים: "אלו קברי אברהם, שרה וכו'". ושקר הוא. ישנו כותל גדול בין הקברות ובין שער מערת המכפלה ואין להם רשות להרסו. ופעם התקינו בו הכמרים חלון קטן ויצא הרוח והמית את כלם, ונאלצו לסתמו. והאבן בסמוך לשער ניכנתה על ידי שלמה המלך.

תוצאות ארץ ישראל

בחברון... מערת המכפלה, קברי אבות וחברון החדשה... בסמוך למערה. והקדומה במעלה ההר, ושם בית קברות לישראל.

כפתור ופרח: 1322.

סביב למערה רבוע גדול; חומה גבוהה - מאבני מקוש שלמה על פי ההשערה.

משולם בן מנחם מוזלטורה: 1481.

... הישמעאלים בנו על המערה מסגד כמנהגם, סגרוה בחומה, ועשו בה חלון קטן, שמשם מתפללים היהודים, ולשם ניזרקים מעות ומיני ברשם... שמעתי כי על קבורת אברהם ושרה... מנורת זהב עם אבנים טובות, ועל האחרים מנורת כסף ואבנים טובות... ופרוכת משי רקומה.

ר' עובדיה מברטנורא: 1495.

על מערת המכפלה בנין גדול של ישמעאלים, הנוהגים בו בכבוד גדול ואימה, והם באים מכל מלכותם להשתטח שמה. ולמעבה המערה... לא יכנס לא יהודי ולא ישמע-אלי, אך עומדים הישמעאלים למעלה ודרך פתח משלשלים למטה אבוקות דולקות הבורעות תמיד, דרכן גם מנדבים המוסלמים מטבעות פנימה. וסופר לי כי יש ויורידו בחבל נער קטן כדי לאספן...

שדותיה ומגרשיה של חברון הם רכוש מערת המכפלה. ובכל יום מחלקים לחם ונזיר עדשים או תבשיל אחר של קטניות לעניים ללא הבדל דת, לכבודו של אברהם אבינו. חלון קטן יש מחוץ לחומה על גב המערה, אומרים מול קברו של אברהם, ושם ניתן ליהודים להתפלל. לתוך החומה על גבי המערה לא יוכלו להכנס, ואני התפללתי נוכח החלון הקטן ההוא.

דוד הראובני: 1523.

והלכתי ביום ובלילה עד... שנכנסתי אל מערת המכפלה ובאו שומרי המערה נשקו רגלי ואמרו לי: "בוא ברוך יי אדוננו בן אדוננו". ובאו לפני שני זקנים, היותר חכמים

הממונים על השומרים העמידוני על קבר אחד ואמרו לי: "זה קברו של אברהם אבינו". והתפללתי במקום ההוא עד שחשלמתי התפילה, ואחר כך הראו לי מקום תפילה קטן ובו קבר שרה אמנו. ובתוך מקום תפילה לישמעאלים (וכן יתר הקברים). ואחר כך נתתי להם לצדקה, למען יקנו שמן זית, ואמרתי להם: "הקברים אינם אמת שכן האבות קבורים במעבה המערה תחת הארץ ולא על הארץ"; והשיבו לי: "כנים דברך". ואמרתי להם: "הראוני המערה", והראו לי פתח דלת המערה (ה ד ו מ ה) לפי באר. ויש נר אחד דולק ביום ובלילה בבאר ההיא, והורידו הנר תוך הבאר בחבל. וראיתי מפי הבאר פתח דלת כקומת אדם. והאמנתי כי היא המערה בודאי, ושמחתי בליבי, ושלחתי הישמעאלים מפני, והתפללתי על פי הבאר עד שחשלמתי התפילה.

ואחר כך אמרתי לשומרים: "אין זה פתח המערה, ישנו פתח אחר", והשיבו לי: "בתקופות קדומות פתח המערה היה באולם בו נקבר יצחק". והראוני מקום הפתח שהיה מכוסה שטיחים וסגור באבנים גדולות ועופרת, שלא ניתן להסירן. כן אמרו לי כי את הפתח בנה מלך שהנו משנה למוחמד, וכי פעם שלח אותו מלך ארבעה אנשים להכנס למערה, ולאחר שיצאו ממנה, שלשה מהם מתו, והרביעי נותר אילם עד היום השלישי לצאתו. ולאחר מכן סיפר מה שהעלה (בדמיונו) על מעבה המערה, בנוסח "מתחת למצבה מטת אברהם אבינו ונרות סביב וספרים הרבה ומכסה מטתו בצבעים נאים. וסמוך.. שרה אמנו ויצחק ורבקה.. ואחר כך צעקה עלינו דמות אדם שהיתה במטת יצחק בקול גדול ועמדנו עד אשר יצאנו מהמערה בלי נשמה" (*).

יחוס אבות: 1537.

.. ועל המערה בנין נפלא ונאה, והוא בנין דוד המלך ע"ה. וסמוך לפתח חלון קטן בכותל, אומרים שמגיע עד המערה, ושם משתטחים היהודים, כי אין להם רשות להיכנס בפנים.

* מן הסיפור הנ"ל, שודאי דמיוני הוא, נמצאנו למדים שלשה דברים: כי על פי אמונת המוסלמים אדם הבא אל מעבה המערה לא יצא ממנה בשלום, כי הקברים על פי המסורת העממית מקבילים למצבות הקבורה ממעל, וכי דמותו של יצחק מפילה חתחה (על הישמעאלים) יותר משאר האבות.

21. מקורות ועולי רגל נוצרים

הברית החדשה:

"וירד יעקב מצרימה וימת הוא ואבותיו: ויובאו שכמה ויושמו בקבר אשר קנה אברהם בכספו מיד בני חמור אבי שכם" (מע"ה ז; 15-16).
(נראה שהנוצרים מסתמכים כאן על מסורת שומרנית מוסעית בדבר קבורת האבות בשכם).

הנוסע מבורדו: 333.

שם מצבה בתוך בנין מאבנים יפות להפליא בה נקברו אברהם, יצחק ויעקב, שרה רבקה ולאה.

אובסביוס: 339.

- מזכיר המוזליום של אברהם בחברון.

הנזירה סט. פאולה: 383.

- מזכירה רק את הקפלה של שרה ומקום מנוחתו של יצחק.

הרונימוס: 420.

-מזכיר את קברי האבות במקום ומציין כי העיר נקראה "קרית ארבע" על שם ארבעה הנקברים בה: אדם, אבר-הם, יצחק ויעקב.

אנטונינוס פלצנטינוס: 570

מבית לחם אל אלון-ממרא עשרים וארבעה מילין. שם קבורת אברהם, יצחק ויעקב ושרה. וגם עצמות יוסף קבורות במקום ההוא. ויש שם בסיליקה, בת ארבע שדרות עמודים, ובתוך חצר קטורה. מהצד האחד נכנסים הנוצרים ומהצד האחר נכנסים היהודים. מקטירים הרבה לבונה ומחלקים מתנות ונרות להשמישים ולכל המתפללים שם. והם באים לשם בהמוניהם מקרוב ומרחוק.

ארקולפוס: 670.

המקום הזה מוקף חומה נמוכה מרובעת.. קברי אבר-הם, יצחק ויעקב מכוסים בשלוש מצבות לבנות, ושלוש מצבות קטנות אחרות על שלוש הנשים: שרה, רבקה ולאה. המצבות הן בתבנית כיפה, והם שוכבים ראשיהם צפונה ורגליהם דרומה. ועל קברו של אדם הראשון אבן כהה ופשוטה".

ויליבלד: 724.

- קורא למקום - מצודת אברהם.

מאנדויל: המאה ה-14.

ליהודים ונוצרים אין כניסה למערת המכפלה, כיוון שאנשים נוצרים ויהודים חשובים בעיניהם ככלבים.

פרסקובאלדי וגוצ'י: 1384.

יהודים מבקרים במערת המכפלה בחברון והרבה יהודים מארצות רבות עולים לכאן לרגל כשם שאנו עולים לרומא.

סטיפאן פון גונפנברג: 1449.

בראש המשתתפים בתהלוכת עולי הרגל למערת המכפלה יהודים, ואחריהם באים הערבים התורכים "וכל מיני אנשים". שמעתי מפי יהודי על האיסור לרדת אל מערת המכפלה וכי ליהודים מותר להתפלל רק ליד הכניסה וכי הם מקבלים ביחד עם הנוצרים והמוסלמים ריבה ולחם.

המאה ה-16.

אחת הקהילות הקטנות והדלות ביותר היתה זו של חברון. ישנם בה אמנם כמה תלמידי חכמים, אך למעשה שימשה בעיקר מקום לעליה לרגל, והיהודים באו להשתטח לפני מערת המכפלה.

מרטין באומגארטן: 1507.

הכניסה למערת המכפלה היתה אסורה על יהודים ונוצרים כאחד. בחבורתנו נמצא יהודי קשיש שהממלוכי צוהו לרדת מעל סוס. כשנשתהה במקצת הוכה נמרצות עד כי בקושי יכל לעלות על סוסו, והתקריט נסתיימה במתן שוחד.

פנטיליא דה אביירו וטסע אלמוני: 1555.

הכניסה למערת המכפלה אסורה "אלא אם כן, הם מוגנים ביותר" (ונראה, כי תמורת תשלום כסף ניתנה הרשות ליהודים מבקרים מסוימים להכנס למערה).

ריצ'רד פוקוק: 1738.

מספר כי הנוצרים פסקו מלעלות לרגל למערת המכפלה בשל הריגת מוסלמי על ידם. אך הוגד לי כי היהודים מבקרים באותם המקומות.

ג'ימס פין (קונסול בריטניה): 1845-1862.

השכם בבוקר בא רופא בית החולים ואישר את השמועות הרעות שנעשו על ידי המורד עבד-אל-רחמן ואנשי כנופיותיו, כי מני וגמור עמהם להטיל קנס על הרובע היהודי. בניהם של אברהם יצחק ויעקב, קדושי מערת המכפלה

שבקרבת מקום, הראו סימנים של בהלה עצומה. פניהם חיזורים ועיניהם נוצצות, כשהם עוקבים אחרי כל מלה וכל תנועה, מבלי דעת מה עלול האכזר לעולל להם עוד. בינתיים נפרץ ונשדר ביתו של יהודי, נתין תורכי. מפאת הפנייה המחודשת. הבטיח הפחה להביא שתי פלוגות רגלים לחברון. דבר זה לא נעשה. אבל עצם המחשבה וההכנות לתנועת צבא סדיר, היתה דיה כדי לעצור בעבד-אל-רחמן.

גריגורי מ. וורטאבט: 1855.

ערבי מקומי פצע את המשרת של אחד הנוסעים, והם דרשו מממשל העיר להעניש את הפושע. לתמהוננו הרב, התפרצו פנימה שלשה-עשר מהרבנים הראשיים של בית הכנסת של חברון, השתטחו לפנינו ארצה והפילו תחינתם לפנינו לוותר על מחשבתנו (לדרוש עונש לפושע).

(שכן) אם יבוא האיש על עונשו, הרי זה יחול על ראשם, כיון שהממשל איים עליהם, כי במקרה שלא נסלח לאיש הוא יהרוג את כל יהודי המקום. גלגלתי בפרטי הרפתקה זו במלואה, כדי להראות את דרכי הצדק בארצות החסות של תורכיה. וכאן יואל-נא הקורא לזכור, כי הטוענים בדבר היו אנגלים, ואם להם נעשה צדק במידה כה זעומה, למה יצפה נוצרי או יהודי בלתי מוגן מידי הממשלה הזאת שלהם?

יג3. עולי רגל מוסלמים

מוקדאסי: 985.

חברון הנה כפר אברהם יריד ה', בה מבצר אשר אומרים כי ניבנה על ידי הג'ין, והוא בנוי מאבנים גדולות. במרכזו, מעל לקבר אברהם, מתרוממת כפת אבן שניבנתה על ידי המוסלמים. קברו של יצחק נמצא בחזית המבנה המרכזי, בעוד זה של יעקב מאחור, הגן מסביב היה לחצר המסגד, ומסביבו בנינים שהפכו למגורי עולי הרגל, שעל ידי כך הם בנויים בצמוד למסגד, ולשם הובל גם צינור מים. כל הארץ מסביב לחברון מלאה כפרים ובוסתנים בעיקר ענבים ותפוחים, והיא נראית כאלו היתה בוסתן אחד של ענבים ועצי פרי. האיזור ניקרא גם ג'בל נוסרה. אין עוד מקום שישווה לו ביופיו, ואין גם שני לפריו. חלק מאלו גישלחים למצרים ולארצות השכנות. משקל התפוחים כאן מופלג.

במקום המקודש בחברון ישנו בית הארחה ציבורי עם מטבח. ומשרתים, והם נותנים לכל עולה רגל צלחת עדשים ושמן זית. מרבית עולי הרגל סבורים לתומם כי זהו חדר ההארח של אברהם. אך הוא נבנה במתנת תמים א' דאירי (ממליו של מוחמד), ולדעתי מוטב היה להמנע מלקבל מתנות אלו. כן ניתנו כספים נוספים למטרה זו, ובכל העולם המוסלמי לא ידוע לי מקום, בו כספי הצדקה מנוצלים בצורה נאותה יותר מאשר כאן; כל עובדי האורח שהרעב מציק להם יכולים לבא ולאכול כאן, ועל ידי כך מנהג הכנסת האורחים של אברהם אבינו מצא לו המשך, שכן בתקופת חייו הוא שמח בחלקו שעה שיכל לנהוג מנהג הכנסת אורחים, ולאחר מותו איפשר האל להנציח נהוג זה, ממנו נהיית אף אני.

נסיר ח' וסרו: 1047.

לכל אדם המגיע לכאן, ניתנת ככר לחם, וצלחת עדשים חלוטה בשמן זית, וכן צמוקים. מנהג זה נמשך מאז ימי אברהם ידיד הרחמן. ישנם ימים בהם מספר עולי הרגל מגיע לכדי 5000 איש, ולכלם ניתנת ארוחה במקום.

אומרים כי בתקופות קדומות לא היה פתח לח' רם, וכי אף אחד לא יכל להכנס פנימה, אלא הסתפק בבקור בפורטיקו החיצונה. רק כאשר החאליף הפאטימי מהדי עלה לשלטון במצרים (918 לספ"ה), הוא נתן הוראה כי יקרעו פתחים בקירות הח' רם, והוא סיפק את כל צרכי המבנה מבפנים. הכניסה להיכל היא במרכז הקיר הצפוני. ארבע אמות מעל לרצפה ומשני צידיו - גרמי מדרגות; האחד כדי לעלות, והשני כדי לרדת, והדלת סגורה על ידי פשפש קטן (מן הדיון לציון כי הפתח היחידי המוביל אל הח' רם מצוי בקיר המזרחי. מכל מקום, מאחר וקיר הקיבלה בנוי כאן כך שהוא פונה בכוון לדרום מזרח, נראה שמה שהיה צפון מזרח הוא מציין כצפון).

למסגד כפרים רבים המשמשים לו כמקור הכנסה לצרכי דת. באחד מהכפרים האלו - מעין, שמימינו מגיעים לחברון, והמשמשים את התושבים ועולי הרגל. המסגד נמצא בדרום העיר ומשתרע דרומה מערבה. המיחבר והמקסורה (השטח הסגור לתפילות יום ו') ניצבים לרוחב הבנין, בכוון דרום (יש לזכור כי תיאור זה הוא בטרם התקופה הצלבנית, שהוריש לנו את הבנין בדמו כנסיה).

במקסורה מספר רב של גומחות תפילה נאות, ושני קברים

הבנויים כך שראשם הוא בכוון לקיר הקיבלה. בשני הקברים כאחד מצבות זכרון העשויות מאבנים מרובעות. רצפת הבנין וכן הקירות מעוטרים בשטיחים יקרים ומחצלאות. היקרות מברוקאד.

מעבר (לקברי יעקב ולאה) נמצאים הבנינים מקום שם אברהם היה נוהג לקבל את אורחיו. מחוץ לבנין (ממערב) קברו של יוסף בן יעקב, עליו נבנתה כפה נאה. לצד זה, במקום שהקרקע שטוחה, ישנו בית קברות גדול ולכאן מביאים את המחים מכל קצות הארץ.

על גבי הג השטוח של המקסורה, במסגד של חברון, ניבנו חדרונים מיוחדים עבור עולי הרגל. ההכנסות למטרת הצדקה מגיעות לסכום נכבד, ומקורן בכפרים ובנינים בעיר המקודשת (ירושלים).

עולי הרגל מקבלים לארוחתם לחם וזיתים. במקום הרבה אבני ריחיים המונעות בעזרת כח השוורים והפירדות, וכן מצויות בעיר שפחות העוסקות כל היום באפית הלחם.

איבן אל עטיר: 1119.

בשנה זו נפתח הקבר של אברהם. יצחק ויעקב, ואנשים רבים ראו את האבות. עצמותיהם לו הופרעו, ובסמוך להם מנורות של זהב וכסף.

עלי מהראט: 1173.

בחברון (בנוסף לאבות) קבורים אדם, נוח ושם. "כאשר הייתי באלכסנדריה בשנת 1175 הייתי נוכח בשעת קריאת ספר באוזני השיך חפזי אבו טהיר א' סלפי. הסופר מספר על אדם מסוים שחפץ לבקר בחברון, שיחד השומרים בהיכל ובקשם להראות לו את גופות האבות. השומר השיב לו כי הדבר יתאפשר רק לאחר שיפחת לחץ עולי הרגל. ואמנם (לאחרי כן), השומר הסיט את אחד מאריחי המסגד, ובנטלו עמו מנורה, הוא והאחרים עמו ירדו כ-70 מדרגות למערה מרווחת. האויר כאן נשב בחופשיות, ובמקום היה דרגש עליו נחה גופתו של אברהם, לבוש בבגדים ירוקים, והרוח שנשבה שחקה בשערותיו הלבנות. לצידו שכבו יצחק ויעקב. המדריך המשיך להובילנו והתכוון להראות לנו את אשר נמצא מאחורי הקיר, אלא שאז יצאה בת-קול: 'השמר לנפשך - זה הח' רם!' (אסור) ולאחרי כן הם חזרו על עקבם."

"קראתי בספר משה, כי אברהם (ידיד ה') קנה חלקת אדמה מעפרון איבן צוהר אל חיתי עבור 400 דימאם של כסף, וקבר במקום את שרה, אך אללה לבדו יודע את

האמת. ואני עלי מהראט, יסלח לי האל על חטאי! - מספר את אשר נתנסיתי בו.

עליתי לירושלים ב-1172. והכרתי שייך מסוים שסיפר לי כי בזמן שלטונו של בלדוין השני, חלק מהכיסוי על גבי המערה נחשף, ומספר צלבנים ניכנסו ברשות המלך למערה, והם גילו את (גופת) אברהם יצחק ויעקב. תכריכיהם נתבלו והיו מושלכים ליד הקירות. מעל לראשיהם היו מפיות (או מנורות) וראשיהם היו חשופים. ואז המלך, לאחר שנתן תכריכים חדשים, סגר את המקום שוב. הדבר היה בשנת 1119.

האביר באבון שחי בבית לחם, והיה בעל מעמד נכבד בקרב הצלבנים, סיפר לי שעלה בידו להכנס למערה ביחד עם אביו, זאת בתוקף מעמדו ותפקידו הרם, והוא ראה את האבות. וכן סיפר לי שגודפרי האביר היה אחד מאלו שעטפו את האבות בתכריכים, והוא גם שחידש את פני המבנה, והוא עדין נותר בחיים (בניגוד לאמונה המוסלמית כי היורד למערה משלם בחייו). אך חקרתי בדבר והסתבר לי כי הוא מת לפני זמן קצר.

יאקוט: 1225.

..שלמה החל לבנות ברמה, אך אלוהים אמר לו: "לא כאן, שכן האור משמיים בוקע מעל חברון ומערת המכפלה". וכך שלמה בנה מעל למערה את המתחם הנראה שם כיום. במערה קברו של אדם, ומאחורי המתחם קבר יוסף. גופתו של יוסף הובאה לכאן על ידי משה רבנו, ובתחילה היה קבור בעמק הגילוס. המערה היא במעבה האדמה והמתחם מעליה בנוי מחדש. חברון ניתנה כמתנה על ידי הנביא לאחד ממלויו - תמים א' דארי ומשפחתו, ושמות המקום לאזוריו הם בית אינון, חברון, אל מרטון, ובית איברהים.

איסאק אל חאלילי: 1351.

סיפור זה סופר לי על ידי מ. אל אנברי; ובפעם הבאה כשהייתי בחברון וכשהגעתי למסגד פגשתי את אותו מדריך וסיפרתי לו את אשר בפי, אך הוא התבונן בי וחשים עצמו כאלו אינו יודע דבר, ורק לאחר שידולים רבים נעתר להפצרותי. שאלתי אותו את אשר אירע להם בדרכם חזרה במעבה המערה והוא אמר לי: "שמעתי קול צעקה שכאלו באה מחוץ לח' ארם: עזבו את המקום...". ושנינו נפלנו אפיים ארצה ואיבדנו הכרתנו. לאחר זמן מה כשהתאוששנו, קמנו כל עוד רוחנו בנו, וחברנו למעלה נואשו מלראותנו שוב.

בהמשך סופר לי שאבו בקר ומדריכו כאחד מתו ימים ספורים לאחר מכן.

איבן באטוטה: 1355.

מסגד הח' ארם בנוי מאבני גזית ואבן אחת היא בגודל של כ-7 מ'. אומרים כי המקום ניבנה על ידי שלמה שנסתייע לשם כך בג'ין. בפנים נימצאת המערה המקו-דשת ובה קברי אברהם, יצחק ויעקב, וקברי נשותיהם ממול.

מימין למינבר ובסמוך לקיר הוויצון, הדרומי, ישנו מקום דרכו ניתן לרדת באמצעות גרם מדרגות, בנוי כהלכה ועשוי משיש. הוא מוביל למעבר צר, הניפתח לחדר מרוצף. כאן נמצאות המצבות של שלושת הקברים ואומרים כי גופותיהם נחות ישירות מתחת, וכי כאן היה המעבר המקורי למערה המבורכת. כיום, מכל מקום, מעבר זה סגור. הוכחה נוספת לאמיתותן של המצבות היא בפסוקים מהחדיתה (תורה שבע"פ באיסלאם) המופיעים כאן.

סיוטי: 1470.

.. (לאחר פירוט הניקברים במקום) "ולאחר מכן בנוי של יעקב נפגשו כלם יחדיו וכן עשו ואנשיהם ואמרו, הבה נשאיר את המערה פתוחה כך שאם מישהו ילך לעולמו יוכל להקבר במקום. לאחר-מכן קם ויכוח ביניהם, ואחד מאנשיהם של עשו - ולפי גירסה אחרת, אחד מבני יעקב הרים את ידו והכה את עשו, כך שראשו נפל אל המערה (זוהי מסורת רבנית המופיעה בתלמוד בבלי, מסכת סוטה). והם נטלו את הגופה וקברו אותה ללא הראש שנותר במערה, אותה סגרו על ידי קיר.

מוג'יר א' דין: 1496.

.. כאשר שרה מתה, אברהם יצא לבקש מקום כדי לקברה. הוא חפץ לקברה בסביבות ממרא והתודע אל עפרון שהיה מלך האזור וגר בחברון. אברהם אמר לו: "מכור לי מקום בו אוכל לקבור את בני משפחתי שניפטרו". "בחר לך", ענה עפרון, "כל מקום שיעלה בדעתך בתחום שליטתי". אלא שאברהם עמד על חובתו לשלם, חרף הפצרותיו של עפרון. לאחר שאברהם עמד על כך שישלם את מלוא הסכום, אמר לו עפרון כי עליו לשלם 400 שקל, "כל שקל במשקל 5 שקלים..". ועל כל 100 השקלים - להיות מסוג שונה..". על ידי הצעה זו, שלא ניתן היה למלאותה, רצה עפרון

להניא את אברהם מלקנות את המערה.

כאשר יצא אברהם מעם המלך ניקרה אליו המלאך גבריאל שאמר לו: "אלוהים שמע את מבוקשך", ומסר לו את 400 השקלים. ולאחר שעפרון השתומם מהיכן לו לאברהם שקלים אלו, השיבו אברהם שאלו באו לו מאלוהיו.

.. (לאחר קבורת האבות במקום) התאספו במקום בני יעקב ועשו, ואנשיו ואמרו: "השאירו את הדלת המערה פתוחה למען יוכלו כל אלו מאתנו שילכו לעולמם להקבר כאן. אלא שאז פרצה מריבה בין בני יעקב ואנשיו עשו. (ועל פי אחת הגירסאות) אחד מבני יעקב הרים את ידו והכה את עשו וראשו נפל למערה. לאחר מכן הם נטלו את גופתו וקברוה ערופת ראש.

בעבר כל מי שביקר במערת המכפלה היה נוהג להקיפה מבלי שיוכל לבוא פנימה. זאת עד התקופה הביזנטית; אז עשו פתח במקום ובנו כנסייה. לאחר ניצחון האיס-לאם, ולאחר שהם הפכו לאדוני הארץ, הם הרסו את הכנסייה.

בסמוך לחברון, כפר בשם שעיר, המפריד בין ירושלים וחברון. בתוך המסגד קבר, ואומרים כי הוא של עשו. אמונה זו מקובלת מאד על תושבי המקום העולים לשם לרגל, "אך רק אלוהים יודע את האמת."

.. בחלק האחורי של קבר אברהם אבן ועליה כתובת: "מי שהגיעה שעתו חייב למות תעלוליו לא יושיעוהו כלל".

ולכך הוסיף בר דעת אחר:

"המעשים בלבד, הם שמלוים את האדם בקברו".

קברו של יוסף הגו פיסת קרקע מחוץ למתחם של שלמה, מול קברו של יעקב.. ואברהם. איברהים אחמד אל קלנג'י מספר, כי נתבקש על ידי שליט העיר לבנות שם בנין קבר לאחר גילוי המקום. וכך קלנג'י גייס עובדים והם גילו את המקום שהצביעה עליו המסורת. הם באו לסלע ענקי, שברוהו, וחשפו תעלה בהמשך; שם היה קבור יוסף, יפה מראה וכלו הדר, כפי שתואר מאז ומתמיד.

תחילה עלה גון המקום ריח חריף, ובעקבותיו באה רוח גדולה, והוא הורה לפועלים להחזיר את הסלע למקומו. .. ולאחר מכן הם בנו את הכפה אותה ניתן לראות בימינו, כהוכחה לכך שהמסורת נכונה, וכי כאן קבור אחד מהאבות. כפה זו נמצאת מחוץ לשטח מתחם שלמה, ממערבו, בתוך שטח המדרסה הניקראת על שם מאליק אל נסיר אל

חאסן, שהיה אחד משליטי מצרים הממלוכים, תירצח ב-1361. המקום ניקרא בימינו אל קלעה (המצודה).

הכניסה אליה היא דרך השער של המסגד הניפתח בכוון לשוק והמוליך אל מעין אנוך (עין אל תואשי).

זהו מקום אותו פוקדים הנוסעים לעתים קרובות. אחד משליטי העיר, אחמד אל יגמורי (שליט ירושלים וחברון בשנת 1394), פרץ פתח בקצה המערה של מתחם שלמה, בסמוך לקברו של יוסף. הוא אף קבע מצבת זכרון מעל לקבר הנמוך יותר, כדי שיהיה דומה לאלו של האבות. הדבר נעשה בשעת שלטון הסולטן ברקוק.

תיאור המבנה מבפנים: מחצית המקום תפוסה על ידי מבנה מקומר (התופסת את השטח מדרום) והמשתרע בכוון צפונה, והוא מהתקופה היוונית. הוא מורכב משלושה אולמות אורך, כשזה המרכזי גבוה יותר. הגג נתמך באמצעות ארבע אומנות, ובקצה זו המרכזית-מיחבר ובסמוך לה-המינבר, עשוי מעץ, שנעשה בתקופת השליט הפאטימי מוסטאנסיר בילה, בפקודת בדר אל ג'מילי, והובא לכאן מאשקלון בתקופת צלאח א'דין.

במקום זה קברי יצחק ורביקה. לחלק זה שלושה פתחים הניפתחים בכוון לחצר המסגד; הדלת המרכזית ניפתחת בכוון להיכל אברהם. הוא עשוי בדמוי חדר מקומר ובו ציפוי שיש.. ממזרח קבר אברהם ומולו קבר שרה.

הפתח השני (של המתחם) נימצא ממזרח, בסמוך למתחם שלמה, מאחורי קבר שרה.

הפתח השלישי נמצא ממערב, מאחורי קבר אברהם, והוא מוביל אל שדרת העמודים. שער זה (הסגור בימינו) ניבנה על ידי שיהב דין אל יאגמורי. הוא גם שקבע את החלונות בקיר המתחם, במקום קברו של יוסף, בתקופת שלטונו של הסולטן ברקוק. הכפות מעל לקברי האבות ניבנו אולי בתקופת החאליפים האומאיים (כל התיאור הנ"ל תואם לחלוטין את מערת המכפלה בימינו).

בניית המערה על ידי שלמה:

".. אלוהים התגלה לשלמה ואמר לו: 'הו בן דוד, הקם מבנה על קבר רעי אברהם, למען יתודעו אליו כל הבאים אחריו'. לאחר מכן שלמה, מלווה על ידי בני ישראל, יצא את ירושלים, והם סובבו בארץ כנען מבלי שעלה בידם לגלות את מקום הקבר, וחזרו על עקבם לירושלים. אלוהים התגלה אליו שוב והוכיחו על כי הפר דבריו, ואמר לו: 'לך בעקבות האור שירר מהש-מיים לארץ; שם תמצא את קבר רעי אברהם'. שלמה יצא

לדרך בשנית, הגיע לחברון והורה לשדים להתחיל במלאכת הבניה בא'רמה, בסמוך לאל חאליל מצפונה, במקום שנמצא קבר יונה הנביא. אך אלוהים התגלה אליו שוב: 'אין זה המקום אותו הוריתי לך, התבונן באור היורד מן השמיים לארץ ובנה כפי שצויתך'. שלמה הסתכל כה וכה, וראה לפתע אור בהיר יורד בעמק חברון, וידע לאל נכון כי זהו המקום אותו הוא מבקש ובנה במקום מבנה מפואר."

מסגד ג'אליה:

מחוץ למתחם שלמה ממזרח, מסגד נאה ביותר. בין המסגד וחומות שלמה, פרוזדור מקומר ובעל צורה מאורכת התורם לצורת המקום המרשימה. המסגד ניבנה אל ידי א. ב. ג'אלי, הממונה על שני המקדשים, וקצין באימפריה המוסלמית, והוא שנתן את שמו למסגד "ג'אליה". המבנה הנו מופלא, וניחצב בהר במקום שהיה קברו של יהודה. אל ג'אלי חצב בהר וגילה במקום את מגרעת הקבר, הגג והכפה. המסגד נתמך על שנים עשר עמודים במרכזו, ומצופה שיש בכל חלקיו. תאריך בנייתו - 1318. על הקיר החוצץ - כתובת:

"סנג'אר הורה לבנות בנין זה על חשבונו הוא, מבלי שהקדיש לכך את כספי אוצר המקדשים (של ירושלים וחברון)".

בסמוך למסגד זה, מדרום, נמצא המטבח בו מכינים את הג'אהיש (מנה העשויה משעורים טחונות-קלויות) לזלזת העם ולעולי הרגל. בפתח המטבח, לאחר תפילת אח"הצ, מכים בטמבור לקראת חלוקת האוכל. ארוחה זו היא אחד מהדברים המופלאים ביותר בעולם. תושבי העיר והנוסעים כאחד נוטלים בה חלק. היא מורכבת מלחם אותו מכינים מדי יום ביומו ושאותו מחלקים שלוש פעמים ביום; בבוקר ואח"הצ החלוקה נעשית עבור תושבי העיר, ולבסוף לכל באי המקום ללא הבדל. כמות הלחם שאופים כל יום מגיעה לכדי 14000 רע'וף (מן פיתות) ויותר. הכספים המוקצבים למטרה זו מגיעים לסכומים ניכבים מעל ומעבר לכל חשבון, כך שאיש לא יותר רעב.

בנוגע לסיבה שמכים בתוף בכל יום, ברגע חלוקת האוכל, מקורו של מנהג זה עוד בתקופת אברהם, כאשר הכין את הארוחה לאורחים שבאו אליו. מאחר ואלו התפזרו במקום הלינה שהוא העמיד לראשותם, הוא הכה בטמבור כדי להודיעם שהארוחה מוכנה, ובשמעם את הקול,

התכנסו מיד, כדי ליטול חלק בארוחה החגיגית. לאחר מותו של אבי האומה, הפך מנהג זה למסורת, עליה חוזרים מדי יום ביומו ברגע חלוקת הארוחה ובצל קורתו האצילה רבת ההשראה.

בשער המסגד שם מכים בטמבור, נמצא הבנין שנועד להכנת הארוחות. זהו מקום רחב ידיים בו מצויות אבני ריחים, שלושה תנורים ושש פרדות כדי לטחון את הקמח, וממעל נמצאות ממגורות החטה והשעורה. בשעה שרואים מקום זה, מלמעלה או מלמטה, לא נותר אלא להתפעל. למעשה החיטה הניכנסת לכאן לאחסון לא יוצאת אלא בצורת לחם.

להט העשיה הכרוך בהכנת ארוחות אלו על ידי עשרות העובדים המועסקים בטחינת החטה, בלישת הבצק, בעשית הלחם, הכנת העצים לבערה, והכנת האביזרים הנחוצים האחרים, מהוים דבר מופלא שאין למצוא שני לו, ואין זה אלא אחד ממעשי הניסים בצל קורתו של נביא אצילי זה (אברהם), ולא הגדול שבהם.

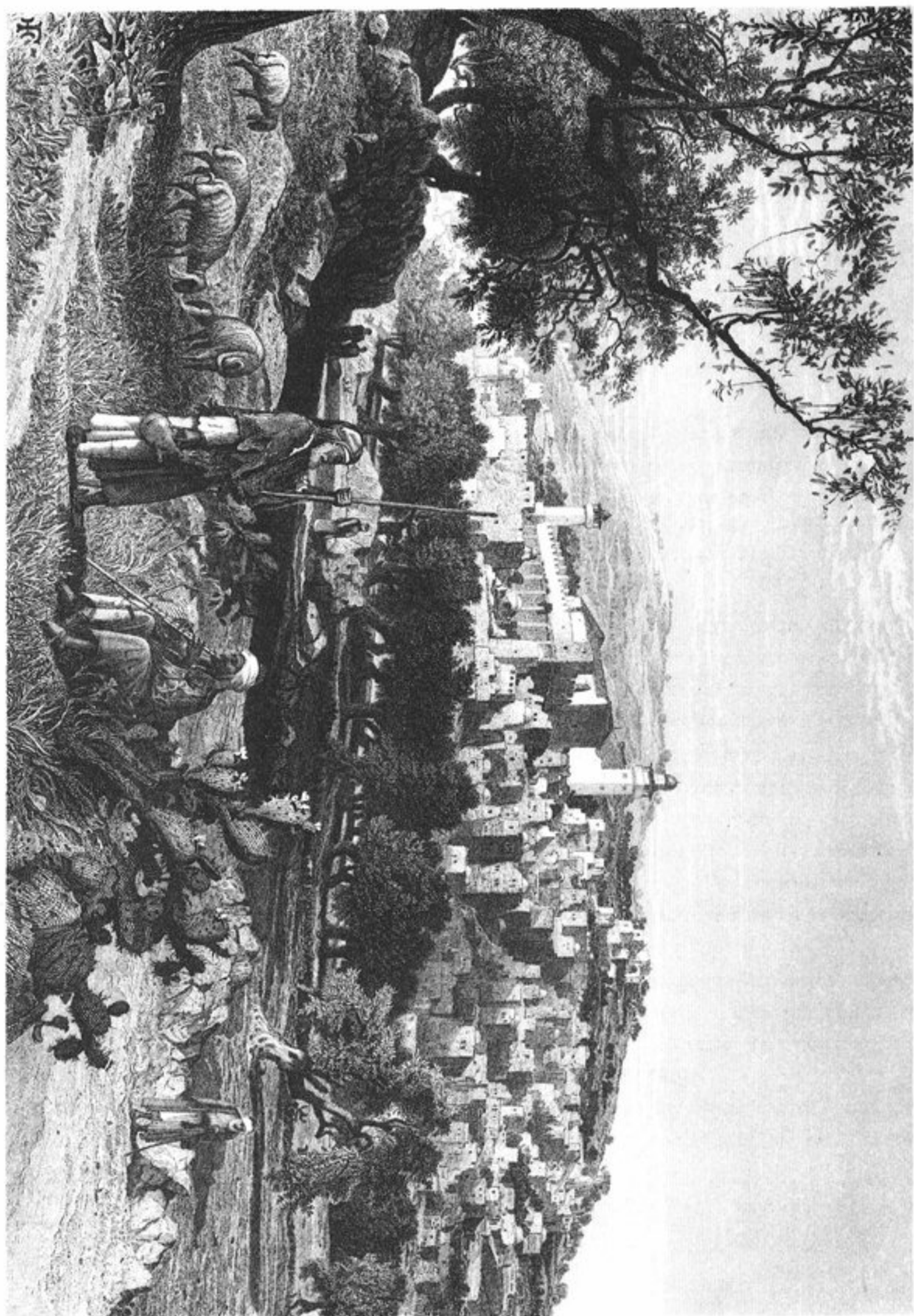
קבר יוסף

יוסף מת במצרים ונישאר קבור בה עד לזמנו של משה ופרעה, אך בזמן יציאת מצרים, הוציא משה את גופת יוסף ונטלה עמו למדבר עד ליום מותו הוא. יהושע, שבא עם בני ישראל מהמדבר, קברו בסמוך לשכם - או בחברון כפי שגורסת המסורת, ולמעשה חברון היא המקום בו מראים תא הקבר והוא הידוע ביותר. אמונה זו מקובלת מאד בקרב העם, ולא הופרכה מעולם.

קברו מצוי על השטח המקודש מאחורי חומות שלמה; מול קבר יעקב ובסמוך לאבות - אברהם ויצחק.

לאחר מכן הממונים על המסגד.. קבעו פתח בקיר החומה ממזרח, מול קבר יוסף, וכן קבעו אדיקולה מעל לקבר שהראתה את מקום הקבורה, כמו בשאר הקברים במסגד חברון. הדבר נעשה בתקופת שלטונו של אל מאלק אל דהר בארקוק.

(מוג'יר א'דין שכתב על חברון ב-1496 מדד ותיאר בדייקנות מרובה את הח'ארם, ונראה כי מאז לא חלו שינויים מהותיים במקום).

חברון ומערת המכפלה. תחריט נחושט מנחם המאה ה־19 (מחור א"י הצעירה של וילסון).

נספחים :

נספח 1. "אבות קדומים" בישראל ובעמים

הערצת אבות קדומים היתה ידועה בקרב עמים רבים ובדתות שונות, עד כי יש וראו בה את "אחד מסעיפי הדת החשובים ביותר של האנושות, ובסיס לכל הדתות" (1). את היסוד להערצת אבות קדומים (ואישים שניתקדשו במסורת) יש לראות בנטית האדם בתקופות קדומות להתיחס לתופעות יוצאות דופן כאל דבר על טבעי-מעשה שמים, שבהמשך יוחסה לו קדושה. במסכת זו, החשיבות או הקדושה שיוחסה לאבות קדומים, שהיו מיסדי השבט, נטלה מקום נכבד. היתה זו בדרך כלל אישיות שהצטיינה במנהיגות ואומץ או כח פיזי, ושזכתה ליראת כבוד יוצאת דופן בחייה, ולהערצה רבה עוד יותר לאחר מותה.

הערצת אבות הנה ביסודו של דבר מושג משפחתי או שבטי, אשר מאחוריו השאיפה להמשיך את המגע עם הניפטר. יש והתייחסו לרוח האבות הנערצים כמשרים איריה חיובית על הבית, ואף כמסוגלים להעניק אורקו-לים לאלו שנועצו בהם בשעת צרה או פורענות.

דומה כי אין זה מקרה, כי במזרח הקדום, נודעה למושג זה משמעות מיוחדת, בה לגרעין המשפחתי ולמורשת האבות נועד מאז ומתמיד מקום מרכזי. אלא שבמסורת ישראל קיבל מושג זה של "אבות נערצים" משמעות שונה ורחבה לאין שיעור, הכרוכה בעצם הוויתור של העם:

אבות נערצים ומקדשים החורגים מתחום המשפחה או השבט, והקשורים לראשית דברי ימי האומה אינם ידועים בחוגי התרבות במרכזי המזה"ק עמם באו האבות במגע ומהם שאבו את אורחותיהם ומנהגיהם. לא במסופוטמיה, לא במצרים ואף לא בעולם האיגאי (2).

מאידך, ידוע המושג בין שבטי ערב הקדומים, ומכאן שזהו מושג שבטי, אשר היה ידוע בקרב בני ישראל מקדמת דנא. על כי לפנינו דמויות היסטוריות-ריאליות, הנטולות מהמציאות היומיומית, ולא דמויות מיתולוגיות או ספרותיות, כפי שסברו פעם, אנו למדים מאוצר שלם של

(1) אנציקלופדיה לדתות (אנגלית), ערך "הערצת אבות".

(2) קאופמן, תולדות האמונה הישראלית, כרך ד-ה, עמ' 33-1.

תעודות שניתגלו בשנים האחרונות, והמעידות כי תפיסת עולמם של האבות היתה מעוגנת במציאות העולם המסופו-טמי. כך פרשיות שלא נמצא להן עד עתה הסבר מניח את הדעת, כגון גניבת התרפים או ביאת הבעל אל השפחה, היו מנהגים המקובלים בחלק זה של העולם. לפנינו איפוא דמויות ריאליות, אשר צד בצד עם אורח החיים המסופוטמי קלטו רבדים ותפיסות עולם שבטיות, שעצם המושג "אבות" ו"אמהות" נערצים הוא אחד מביטוייהן.

נספח 2. הערצת קברי האבות, ו"קברים קדושים"

במסורת העממית

לאור חשיבות האבות ומקומם בתולדות האומה, מפליאה העובדה שאין מערת המכפלה נזכרת (ולו ברמז) במשך כאלפיים שנה (1). עוד יותר מזאת יש לתמוה כי בימה"ב, הפך לפתע המקום והיה לאחד מקדשי האומה הנערצים ביותר (עד כי יהודים חרפו נפשם כדי לחיות במחיצת קברי האבות).

לתופעה יוצאת דופן זו שני טעמים: (א) האיסור שחל בתקופת המקרא על הערצת קברים. (ב) צמיחת "דמות הקדוש" וקברי הקדושים במסורת העממית.

עובדה ידועה היא כי קברי אישים נערצים אינם ניזכרים לא במקרא ולא בתקופת בית שני, שכן נחשב הדבר כחיקוי למעשה נכרים, הגובל בעבודה זרה. ואם היתה נטיה בקרב העם להערצת קברי קדושים היא עמדה בניגוד להלכה, כעדות המדרשים בנושא זה: "אמר אדם... לאחר מותי יקחו אותי ואת עצמותי ויעשו להן עבודה זרה, אלא אעמיק אני ארוני למטה מן המערה ולפנים מן המערה לפיכך נקראה מערת המכפלה (2).

וכן "ומפני מה לא נודעה קבורתו של משה? כדי שלא יהיו ישראל הלכין ומניחין שם בית המקדש ומזבחים ומקטרים שם, וכדי שלא יטמאו אומות העולם את קברו בפסיליהם ובתועבותיהם (3).

ברם בימה"ב, בהשפעת הצליינות הנוצרית, ויותר מזאת המסורת המוסלמית העממית בה "קברי הקדושים" תופסים

(1) יוספוס הוא הראשון והיחידי להזכירם. קדמוניות א', י"ז, כ"ב; ב', ח', ב'. לאחר מכן, שוב לא ניזכר המקום עד לתקופה הביזנטית.

(2) פרקי דרבי אליעזר, פרק ב'.

(3) פסיקתא זוטרתי, הוצ' בובר פרשת וזאת הברכה, עמ' ס"ח.

מקום מרכזי, הושפעו היהודים מנוהג זה של הערצת קברים (1).

יודגש, כי אין כאן רק שאלה של פריצת מחסומי ההלכה או התרסה לדת הנורמטיבית, אלא יצירת מושג חדש של "הערצת קברים מקודשים", שעלה וצמח בימה"ב ונשתרש בקרב היהודים, לא אחת בניגוד לדעת הרבנים.

יצירה זו של "הקדוש" "המגן המושיע", אין לה קשר מחייב לתכונותיו הריאליות של האישיות הנערצת כפי שהיא משתקפת בהלכה ובכתובים, והיא משותפת במדה רבה למרבית קברי הקדושים. מאליו יובן כי במקום עטיר חשיבות מעין זה כמו מערת המכפלה הוא קיבל משנה חשיבות. על כי לפנינו מנהג מוסלמי בעיקרו, אנו למדים בין השאר מהעובדה, כי הקברים המקודשים תופסים מקום רב ביותר בקרב אחינו בני עדות המזרח עד ימינו, על כל המסורות העממיות שנתלו לכך (תחינה לריפוי מחלות, פתקים, כתיבת שמות, תפילה לכן זכר, אכילה, שירה וריקוד בסמוך לקבר וכו') (2).

דומה על כן, כי כל תאור של חשיבות האבות במסורות השונות וקבריהם (ר' בפרק הבא) לא יהיה שלם מבלי להבהיר את חשיבותם ומקומם המרכזי כ"קברי קדושים", אשר לפחות במסורת העממית, אלו תופסים מקום חשוב ביותר.

"קברי הקדושים", תפקידם, מקורם, והשפעתם (*):

הערצת קברי קדושים מביאה עמה שמחת נפש המלווה ברגש דתי עמוק; נראה כי הערצת קברי קדושים מעוררת בנו עצמנו את אותו רגש התעלות ותכונות נישגבות שאנו כל כך מעריצים אצל הקדושים. ישנה כאן הזדהות עם אישים נערצים; חיהם ואורחותיהם הופכים לחלק מחיינו. לגבי השדרות הרחבות של ציבור המאמינים, הדבקות בגדולתו ויחודו של אללה ותו לו, לא סיפקה את רגשו-חיהם הדתיים: הם שאפו בכל נימי נפשם אל "הפלאי" אל "העל טבעי". האישיות שנתקדשו במסורת המוסלמית היו מסוגלים לכאורה לבצע דברים יוצאי דופן בחייהם ולאחר מותם, להם אדם מן השורה לא היה מסוגל. הצורך להעריך ולסגוד לאישיות אלו התעורר באופן

(1) איש שלום, קברי אבות, במבוא, לפי דעה אחרת "יהודים ראו את מנהג הערצת קברי הקדושים אצל הנוצרים בארצות מוצאם, וכשבאו לא"י, חיקו מנהג זה.

(2) ר' על כך כנען, קברי קדושים מוסלמים (באנגלית).

* הדברים מבוססים על חשיבות הקבר הקדוש במסורת המוסלמית, שממנה הושפעו היהודים. מרבית הדברים הם בעלי אופי כללי וכחם יפה לגבי נושא זה במסורת היהודית. ר' על נושא זה Goldziher, Muslim Studies.

מיוחד בשעת צרה או פורענות, וחרף מחאת הקוראן נגד מנהג זה, ביקש לו ההמון מגן ומושיע אחר מלבד ה'. המסורת העממית יצרה וייחדה אישים מסוימים כאילו הם נחננו בכוחות על טבעיים מיוחדים. הקדוש העניק גוש-פנקא חוקית לכח שיש בו כדי לסייע ביד אלו הנתונים במצוקה, בעזרת תכונותיו העל טבעיות, וע"י התנהגותו המופתית בפני ה' ופעליו העל טבעיים כדיו ולאחר מותו.

לכאורה היתה צריכה נטיה זו להדחק לקרן זית בדתות המונותאיסטיות, בהן קיימת הבחנה ברורה בין הארצי לבין השמימי, בין הבורא הכל יכול ובין האדם הנתון לחולשות אנוש. אפילו הנביאים, שליחי ה' היו נתונים לחולשות בני תמותה, וכן הדין לגבי מוחמד. מכאן שלהלכה אין מקום באיסלם לפולחן זה של קדושים אשר לו, כמו ביהדות, היתה תוצאה התנגדות נמרצת.

מכאן שקיים הבדל יסודי בין קדושים מוסלמים (ויהודים) מחד, ובין קדושים נוצרים מאידך; אלו הראשונים אינם מקבלים שום אישור רשמי ע"י מוסד או גוף כל שהוא, וזאת בניגוד לדת הנוצרית.

בהתאם לנאמר כאן, האיקונוגרפיה אסורה בתכלית. מאידך, הפיקוח על "הדמיון הפרוע" של המאמינים בגין הקדושים הוא בלתי אפשרי, וממילא אין שליטה מצד המוסדות הרשמיים על נושא זה, ועל המסורות והאגדות הקשורות לאישים אלו.

הביקור בקברי הקדושים הוא בעל חשיבות ראשונית במעלה במסורת המוסלמית, עד כי יש בכוחו ליטול את מקומה של העליה לרגל למכה. בפולחן זה, של אישים שנתקדשו במסורת, נודעת מאז ומתמיד לקברי האבות בחברון חשיבות מיוחדת, במסורת היהודית והמוסלמית כאחת.

עם כל החשיבות של מערת המכפלה בעיני המוסלמים וקדושתם הרבה של האבות והמקום שהם תופסים במסורת המוסלמית, מן הדין להדגיש, כי המסגד מעל למערת המכפלה, הוא בראש וראשונה מסגד לכל דבר, והפולחן הנערך בו דומה בכל לסדרי התפילה והפולחן במסגדים האחרים. התפילות הנערכות בו הן לאללה בלבד, ולעולם אין הזכרה של דמות בן אנוש לצד אללה בשעת התפילה. רק לעתים נדירות ולרגל מועדים מיוחדים הופכים הקברים לנושא האירוע. אלא שפעולה זו ניבדלת בברור מסדרי הפולחן הרגילים במסגד אותם הוא נועד לשמש ולשמש הוא הוקם.

בבליוגראפיה נבחרת

Vincent, Mackay, Abel,
Hébron, Le Haram El-Khalil
Sépulture des Patriarches,
E. Leroux, Paris 1923.

הר חברון, לקט מאמרים ומקורות,
הוצאת המדור לירידת הארץ בתנועה
הקיבוצית, ת"א, תש"ל.

זאב וילנאי

מצבות קודש בארץ ישראל, תיאור
הקברים הקדושים, הוצאת מוסד הרב
קוק, י-ם, תשכ"ג, עמ' עא-צח.

בנימין מזר

ערים וגלילות בארץ ישראל, מחקרים
טופוגראפיים-היסטוריים, הוצאת מוסד
ביאליק והחברה לחקירת ארץ-ישראל
ועתיקותיה, י-ם, תשל"ו, עמ' 45-64.

הרב מרדכי הכהן

מערות המכפלה, הוצאת מסדה, ר"ג, 1970.

ישראל זאב הלוי איש הורוביץ

ארץ ישראל ושכנותיה, נדפס מחדש
בישראל, תשל"ל, עמ' 248-263.

יהודה קרמון

חברון, דמותה של עיר הררית, נומא,
ת"א, תשל"ל.

מיכאל איש-שלוש

בצילן של מלכויות, תולדות וזישוב
היהודי בארץ ישראל, הוצאת קרני, ת"א,
תשל"ו, ר' מפתחות.

ספר חברון, עיר האבות ויישובה בראי
הדורות, ערך עודד אבישר, הוצאת כתר,
י-ם, תשל"ו.

מיכאל איש שלום

קברי אבות, לחקר מסורות הקברים
העבריים בארץ ישראל, הוצאת מוסד הרב
קוק, י-ם, 1948, עמ' 39-44.

זאב וילנאי

יהודה ושומרון, הגדה המערבית, ספרים
השדה, ת"א, 1968, עמ' 241-267.

ע.צ. מלמד

"קניית מערת המכפלה", תרביץ, י"ד,
תש"ג, עמ' 11-18.

הערה: ספרים ומאמרים נוספים מוזכרים
ברשימת המובאות והמקורות הרצ"ב וכן
בגוף המאמר.

המצבות

על אופן מיקום המצבות, וכן תאורן:
י. ברסלבי, ספר חברון, עמ' 285 ואילך.
וינסאן, ח' ארם אל חאליל, עמ' 26-28.

על מצבת יוסף:

וינסאן, ח' ארם אל חאליל, עמ' 20-22.
וילנאי, יהודה ושומרון, עמ' 174-175,
ערך: יוסף (קבר).

על יוסף במסורת האיסלאם:

ר' אנציקלופדיה לאיסלאם (אנגלית).

על הפרטים המשניים:

וינסאן, ח' ארם אל חאליל, עמ' 18-19,
30-39.

ז. מערת המכפלה במסורות השונות

על מערת המכפלה במסורת ישראל:
וילנאי, מצבות קודש, עמ' עא ואילך.
הנ"ל, יהודה ושומרון, עמ' 241-255.

על האישים הקבורים במעבה המערה:

מ. הכהן, מערת המכפלה, עמ' 34-42.

Encyclopaedia Judaica, Keter
Jerusalem, 1972.

ומקורות אחרים.

על מערת המכפלה במסורת הנוצרית:

וינסאן, ח' ארם אל חאליל.

New Catholic Encyclopaedia,
ed. Catholic University of
America, New-York, 1967.

על מערת המכפלה במסורת המוסלמית:

Encyclopaedia of Islam,
H.A. Gibbs, J.H. Kramer,
E. Levi-Provencal, J. Schacht,
editors, London, 1960.

ח. אגדות ומסורות

וילנאי, מצבות קודש, עמ' עא-צח.

א. בן ישראל, אגדות הארץ.

מ. הכהן, ספר חברון, עמ' 266 ואילך.

ט. עולי רגל

על הנסעים והדורים:

איש שלום, קברי אבות.

הנ"ל, "בצלן של מלכויות".

הורוביץ, ארץ ישראל ושכנותיה, עמ' 251-257.

ספר הישוב, ערך חברון.

מ. הכהן, מערת המכפלה, עמ' 42-72.

על נוסעים נוצרים:

הורוביץ, א"י ושכנותיה.

מ. איש שלום, מסעי נוצרים לא"י.

PPTS (ע"פ מפתח בסוף).

על נוסעים מוסלמים:

G. Le Strange, Palestine under
the Moslems, London 1890,
pp. 309-327.

אבות נעריים כמושג:

Encyclopaedia of Religion and
Ethics, J. Hastings, ed, 1926,
vol. I, pp. 425-449: Ancestors'
Worship.
A. Lods, La croyance à la vie
future et le culte des morts
dans l'antiquité d'Israël, 1906.

על "הקדוש" והערצת קברי קדושים:

I. Goldziher, Muslim Studies,
London, 1971, vol. II, pp.
255-341.

מקורות ומובאות

א. חברון, אלוני ממרא ומערת
המכפלה

על מעמדה של חברון:

ב. מזר, "קריית ארבע היא חברון",
ערים וגלילות בא"י, עמ' 45 ואילך.
י. קרמון, חברון, דמותה של עיר הררית,
עמ' 51-57.

על חברון וממרא:

וינסאן, ח' ארם אל חאליל (בצרפתית),
עמ' 131-136.

י. קרמון, חברון, עמ' 59-63.

על הקברים בחברון וסביבתה:

ספר חברון (בהוצאת כתר), עמ' 27
ואילך, עמ' 303 ואילך.

ב. זיהוי המקום

וינסאן, ח' ארם אל חאליל, עמ' 131-136.

ב. מזר, ערים וגלילות בא"י, עמ' 45-65.

י. קרמון, חברון, עמ' 51-57, 59-63.

ג. שמות מערת המכפלה ומקורם

וילנאי, מצבות קודש בא"י, עמ' עג.

הרב מרדכי הכהן, מערת המכפלה, עמ' 9.

י. ברסלבי, ספר חברון, עמ' 285 ואילך.

ד. תולדות מערת המכפלה

על מערת המכפלה בתקופת המקרא:

וינסאן, ח' ארם אל חאליל, עמ' 119-139.

הורוביץ, א"י ושכנותיה, ערך חברון,

מערות המכפלה וכן הערה 8.

ב. מזר, ערים וגלילות בא"י, עמ' 45-64.

על קניית מערת המכפלה:

ע"צ מלמד, "קניית מערת המכפלה", תרביץ

יד תש"ג, עמ' 11-18.

M.R. Lehmann, "Abraham's Pur-
chase of Machpelah and Hittite
Law", BASOR 129, February 1953,
pp. 15-18.

על מערת המכפלה בתקופת בית שני:

וינסאן, ח' ארם אל חאליל, עמ' 139-149.

ב"צ לוריא, ספר חברון, עמ' 285-303.

על מערת המכפלה בתקופות הביזאנטית

והצלבנית:

וינסאן, ח' ארם אל חאליל, עמ' 156-188.

אליצור, ספר חברון, עמ' 27-29.

על שיחזור הכנסיה הצלבנית והביזאנטית:

וינסאן, ח' ארם אל חאליל, עמ' 80-99.

על מערת המכפלה בתקופה הערבית

והממלוכית:

וינסאן, ח' ארם אל חאליל, עמ' 189-193.

על סף הזמן החדש:

מ. איש שלום, מסעי נוצרים לא"י (ע"י לוח

ענינים בסוף).

הרב מ. הכהן, מערת המכפלה, עמ' 88-89.

וכן הפרק האחרון.

ספר חברון - בסוף.

ו. תאור הבנין לחלקיו

על המתחם:

וינסאן, ח' ארם אל חאליל, עמ' 40-52.

על מעבה המערה:

וינסאן, ח' ארם אל חאליל, עמ' 63-69.

ר' גם ספר חברון, עמ' 227.

על המסגד:

וינסאן, ח' ארם אל חאליל, עמ' 13-18.

רשימת התמונות והאיורים

38	40. קבר יוסף (חתך)	1.	תמונה השער, מערת המכפלה
39	41. "מאקאם אדם"	2.	שער פנימי, הברכה בחברון ומערת המכפלה
39	42. הקיר המערבי של החצר הפנימית	3.	קבורת שרה במערת המכפלה
40	43. מסגד ג'אליה - תכנית	4.	חברון ומערת המכפלה
40	44. מסגד ג'אליה - חתך	5.	מפת חברון והסביבה
40	45. המצודה (אל קלעה)	6.	"אשל אברהם"
41	46. המסגד המרכזי (חתך)	7.	אלוני ממרא
41	47. עמודי כתף	8.	קברו של עתניאל בן קנז
41	48. הפרוזדור בסמוך לקבר שרה	9.	חומות מערת המכפלה
42	49. שחזור הפורטיקו מהתקופה הצלבנית	10.	תכנית מערת המכפלה
42	50. חזית הכנסייה בעזה	11.	שחזור מערת המכפלה
42	51. חזית הכנסייה מהחז' הכיזאנטית	12.	קברי משפחת הורדוס
	52-53. כותרות עמודים ממערת המכפלה, ומכנסית יוחנן ברמלה	13.	קבר אברהם ובית הכנסת בסמוך
43	54. כותרות עמודים מעל לקבר רבקה	14.	דגל ישראל במערת המכפלה
43	55. איש דת מוסלמי מתפלל	15.	חומת מערת המכפלה מצד מערב
46	56. חותם נוצרי מהתקופה הפוסט צלבנית	16.	אבני המתחם וזיקתן ליסודות
47	57. חברון ומערת המכפלה	17.	האבן התחתונה בנדבכי האומנות
59	58. חזית המסגד והאתרים הסמוכים (חתך)	18.	סתות השוליים באבני החומה
64	59. חברון ומערת המכפלה (שער פנימי)	19.	חומת הר הבית (שחזור)
	60. הכניסה למערת המכפלה - מדרום (שער אחורי)	20.	תכנית המכנים מעל מערת המכפלה
	מקור התמונות	21.	החומה הדרומית ו"החזר"
	(הספרות מתייחסות למספרי התמונות)	22.	המערה והתייחסותה למתחם
	1, 2, 7, 59 - ציורים מאת ברטלט, מתוך Stebbing, The Christian in Palestine	23.	המתחם ומעבה המערה
	6, 57 - מתוך Wilson, Picturesque Palestine	24.	חתך בקריפטת מאחורי מצבת אברהם
	3 - ציור מאת גוסטאב דורה	25.	מצבת קברו של בלדווין
	4 - ציור מאת גייגה, Gage, Palestine, Historical and Descriptive	26.	מצבת הקבר לפי מינרצ'ון
	8 - באדיכות זאב וילנאי	27.	המסגד המרכזי
	9 - מתוך De Vogüé, Le Temple de Jérusalem	28.	גומחת התפילה
	14 - מתוך אבנים מספרות מאת מנחם הכוכ.	29.	עיטורי המינבר
	19 - מתוך קדמוניות (מס' 19-20)	30.	המינבר (מבט חזיתי)
	24-25, 37 - מתוך ספר חברון (באדיכות כתר)	31.	האדיקולה מעל לפתח הצפוני
	60 - מתוך Manning, Those Holy Fields	32.	האדיקולה מעל לפתח הדרומי (צילום וחתך)
	צילומים 13, 33, 38, 39, 54, 55 - מאת המחבר	33.	האריח החותם את הפתח (צילום ואיור)
	שאר הצילומים והאיורים מתוך Vincent, Hébron, le Haram El-Khalil	34.	הפתח ברצפת המסגד (מצפון)
		35.	תכנית מעבה המערה מתחת לפתח
		36.	עמוד כתף
		37.	תגיגות ראש השנה תשכ"ח
		38.	ויטראז' בסמוך למצבות יעקב ולאה
		39.	מצבת הקבר ע"ש יוסף

